

Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського

На правах рукопису

СУЛТАНОВА ЕЛЕОНОРА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 371.124:78

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ
САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО
ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ В ПРОЦЕСІ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ**

13.00.04 – теорія та методика професійної освіти

**Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

**Науковий керівник:
Фрицюк Валентина Анатоліївна -
кандидат педагогічних наук,
доцент**

Вінниця – 2011

ЗМІСТ

	Стор.
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. САМОАКТУАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	12
1.1. Стан дослідження проблеми самоактуалізації особистості у філософії, психології, педагогіці	12
1.2. Можливості самоактуалізації майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки	54
1.3. Критерії, показники та рівні самоактуалізації майбутнього вчителя музики.....	77
ВИСНОВКИ до першого розділу.....	90
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ МУЗИКИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	92
2.1. Стимулювання в майбутніх учителів музики потреби в самоактуалізації	92
2.2. Активізація самостійної творчо-пошукової діяльності майбутнього вчителя музики.....	110
2.3. Забезпечення ціннісного ставлення майбутніх учителів музики до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності.....	121
ВИСНОВКИ до другого розділу.....	128
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ТА МОДЕЛІ СПРИЯННЯ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МУЗИКИ В ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ	130
3.1. Діагностика самоактуалізації майбутніх учителів музики...	130

3.2. Зміст та організація дослідно-експериментальної роботи...	151
3.3. Динаміка самоактуалізації майбутніх учителів музики в процесі професійної підготовки.....	171
ВИСНОВКИ до третього розділу.....	178
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	182
ДОДАТКИ.....	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	258

ВСТУП

Соціально-економічні, політичні та культурно-ціннісні перетворення, що відбуваються нині в Україні, ставлять високі вимоги до якості праці вчителів, їх професіоналізму та компетентності, припускають наявність творчого ставлення до виконуваної діяльності. Відповідати даному рівню зможе лише той учитель, який систематично і безперервно підвищує рівень своєї кваліфікації, здатний до самоактуалізації.

Основною метою державної політики в галузі освіти є виявлення умов для розвитку особистої і творчої самореалізації кожного громадянина України, оновлення змісту освіти та організації навчально-виховного процесу відповідно до демократичних цінностей. У «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті» серед основних принципів розвитку освіти в Україні – формування навичок самоосвіти й самореалізації молоді.

Самоактуалізація студентів педагогічних вищих навчальних закладів має важливе значення у вирішенні освітніх і виховних завдань: розширює їхній кругозір, збагачує знаннями, стимулює волю, цілеспрямованість, сприяє розвитку пізнавальних інтересів і вдосконаленню професійного розвитку. Однак проблема самоактуалізації студентів вищих навчальних педагогічних закладів не отримала достатньо повного науково-методичного обґрунтування. Як показує аналіз вітчизняної педагогічної практики, багато випускників педагогічних університетів, не маючи достатніх умінь і навичок самоактуалізації, у подальшій педагогічній діяльності розвиваються як фахівці у повільному темпі, що помітно гальмує їх професійне становлення і негативно позначається на якості педагогічної діяльності. Принциповою особливістю сучасних освітніх програм має стати створення умов, які сприяють розвитку ініціативності, пізнавальної активності та формуванню здатності до творчої самореалізації, самоактуалізації майбутніх учителів. Однак у вищих навчальних закладах

цей процес, на жаль, відбувається ще повільно, несистематично, недостатньо ефективно.

Є підстави вважати, що діяльність викладачів зі стимулювання у студентів педагогічного університету прагнення до самоактуалізації як джерела їх професійного розвитку явно недооцінюється на сьогоднішній день і не стала невід'ємною функцією наставників майбутніх педагогів, у той час як відомі дослідження гуманістичних психологів і педагогів, зокрема, А.Маслоу [131], К.Роджерса [181], Г.Балла [38], І.Зязюна [91], С.Максименка [123], Н.Ничкало [149] та інших, висвітлюють виняткову роль процесу самоактуалізації у житті людини.

У дослідженнях з педагогіки вищої школи визначені загальні закономірності процесу формування особистості вчителя (О.Абдулліна [1], С.Архангельський [26], Є.Белозерцев [40], В.Горова [74], Н.Кузьміна [113], В.Сластьонін [199], Т.Шамова [241], А.Щербаков [252] та ін.), особливості підготовки педагогів з точки зору їх особистісного розвитку (В.Загвязінський [87], С.Єлканов [85], Є.Шиянов [248] та ін.).

Концептуальні засади професійної підготовки фахівців досліджували В.Андрущенко [18], С.Гончаренко [73], Р.Гуревич [77], І.Зязюн [91], М.Кадемія [96], А.Коломієць [105], Н.Мойсеюк [139], Н.Ничкало [149], О.Олексюк [153], М.Сметанський [202], С.Сисоєва [193], Г.Тарасенко [218], В.Шахов [242], О.Шестопалюк [244] та ін. Сучасні інноваційні школи виходять на шлях створення освітніх систем, які орієнтовані на самовизначення та самореалізацію особистості (А.Тубельський [222], І.Фрумін [235], Е.Ямбург [260] та ін.).

Пріоритет у розробці феноменологічних аспектів самоактуалізації належить зарубіжним ученим (А.Маслоу [133], К.Роджерс [182], Г.Олпорт [154] та ін.).

Ідея самоактуалізації знайшла відображення в роботах, присвячених зарубіжним теоріям самореалізації (Н.Амага [8], Б.Вульфсон [65], О.Джуринський [81] та ін.). Різні аспекти самоактуалізації особистості

розглядалися також у психології (Л.Анциферова [19], Т.Артем'єва [24], Л.Гозман [71], О.Лісовська [119], Д.Леонтьєв [115], Ю.Миславський [138] та ін.). Аспектів самоактуалізації особистості підлітків та юнаків торкалися О.Газман [67], І.Кон [107], А.Мудрик [141], Г.Цукерман [238] та ін.

Проблемі самоактуалізації особистості вчителя присвячені дослідження М.Ситникової [194] та Е.Андрієнко [17]. М.Ситникова виявляє педагогічні умови творчої самореалізації особистості молодого вчителя музики, а Е.Андрієнко досліджує процес підготовки вчителя до самоактуалізації в педагогічній діяльності в умовах педагогічного закладу. Певну цікавість становлять окремі публікації, в яких аналізуються результати діагностики рівня самоактуалізації вчителів.

Серед досліджень самоактуалізації останніх років варто назвати таких авторів: М.Боднар [48], С.Вахромов [57], М.Гасюк [69], Ю.Долінська [84], Л.Кобильнік [102], В.Русова [188], Т.Соломка [205], М.Ткалич [220], А.Чаус [239], І.Шемелюк [245] та ін.

Проведений нами аналіз філософської, психологічної та педагогічної літератури показав, що, незважаючи на численні дослідження проблеми самоактуалізації особистості, в науці ще не встановився єдиний підхід до досліджуваної проблеми: існують різні трактування терміна «самоактуалізація», спостерігається поліваріативність розкриття механізму розгортання процесу самоактуалізації; в дослідженнях, присвячених формуванню у студентів (учнів) потреби в самоактуалізації, весь процес зводиться до самовиховання.

До того ж психолого-педагогічні дослідження, що розкривають особливості підготовки вчителів з точки зору їх особистісного розвитку, відображають процес формування професійно-значущих якостей майбутнього вчителя, але не актуалізацію можливостей особистості.

Проблемами професійної підготовки майбутнього вчителя музики опікуються Л.Василевська-Скупа, О.Олексюк [153], О.Отич [158], Г.Падалка [159], О.Рудницька [186], О.Щолокова [253] та ін. Не

применшуючи цінності названих вище досліджень, повинні констатувати, що проблема педагогічних умов самоактуалізації майбутніх учителів музики допоки не дістала належного висвітлення.

Теорія і практика навчально-професійної освіти окреслила низку суперечностей, які потрібно розв'язати дослідно-експериментальним шляхом:

- між гострою необхідністю створення спеціальних стимулюючих умов у педагогічному процесі вищих навчальних закладів, які б сприяли самоактуалізації майбутніх учителів музики і відсутністю теоретико-методичного обґрунтування цілеспрямованого здійснення даної роботи в практичній діяльності навчальних закладів;

- між вимогами сучасного суспільства щодо здатності майбутнього вчителя музики до самоактуалізації в професійній діяльності і готовністю студентів до цього;

- між потребами студентів у самоактуалізації та відсутністю відповідних знань і умінь, способів і засобів її здійснення.

Актуальність проблеми, недостатня науково-теоретична і практична її розробленість, необхідність подолання окреслених суперечностей зумовили вибір теми дослідження: «Педагогічні умови самоактуалізації майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження проблеми пов'язане з реалізацією основних напрямків Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття»), Національної доктрини розвитку освіти в Україні у XXI столітті.

Дисертаційне дослідження входить до плану науково-дослідної роботи Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського як складова теми наукового дослідження кафедри педагогіки «Теоретико-методичні основи педагогічної підготовки майбутніх учителів» (РК № 0101U007274). Тему дисертації затверджено вченою радою Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла

Коцюбинського (протокол № 5 від 27.12.2006 р.) і узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол № 9 від 27.11.2007 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови самоактуалізації майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки.

Гіпотеза дослідження: успішність самоактуалізації майбутніх учителів музики в процесі професійної підготовки уможлиблюється дотриманням таких педагогічних умов:

- стимулювання в майбутніх учителів музики потреби в самоактуалізації;
- активізація самостійної творчо-пошукової діяльності майбутнього вчителя музики;
- забезпечення ціннісного ставлення майбутніх учителів музики до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності.

Для досягнення мети та перевірки гіпотези дослідження були поставлені такі **завдання:**

1. На основі аналізу психологічної і педагогічної літератури з'ясувати сутність і структуру самоактуалізації майбутніх учителів музики.
2. Обґрунтувати та експериментально перевірити педагогічні умови самоактуалізації майбутнього педагога в процесі професійної підготовки.
3. Розробити модель сприяння самоактуалізації майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки.
4. Розробити науково-методичні рекомендації щодо самоактуалізації майбутнього вчителя музики.

Об'єкт дослідження – процес професійної підготовки майбутнього вчителя музики.

Предмет дослідження – педагогічні умови самоактуалізації майбутнього вчителя музики.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять положення діалектичної філософії про людину як соціальну істоту, що пізнає та перетворює світ і саму себе, динамічна концепція особистості, що розкриває залежність розвитку особистості від ступеня її активності (К.Абульханова-Славська [4], Б.Ананьєв [10], Л.Анциферова [21], Т.Артем'єва [24], А.Маслоу [130], Г.Олпорт [154], В.Петровський [165], К.Платонов [167], С.Рубінштейн [184] та ін.); концептуальні положення теорії і методики професійної педагогічної освіти (С.Гончаренко [73], Р.Гуревич [77], І.Зязюн [91], Н.Мойсеюк [138], Н.Ничкало [150], С.Сисоєва [193], М.Сметанський [202], Г.Тарасенко [218] та ін.); концепція самоактуалізації особистості (Ю.Долінська [84], Л.Кобильнік [102], А.Маслоу [132], К.Роджерс [182], В.Русова [188], Т.Соломка [205], М.Ткалич [220] та ін.); провідні ідеї концепції формування готовності вчителя до педагогічної діяльності (Є.Белозерцев [40], Н.Кузьміна [112], В.Сластьонін [196], Е.Шиянов [248] та ін.); дослідження фахової підготовки майбутнього вчителя музики (Б.Брилін [52], Л.Масол [134], Н.Миропольська [137], О.Олексюк [153], О.Отич [158], Г.Падалка [159], О.Рудницька [187], О.Щолокова [253] та ін.).

Для досягнення визначеної в дисертації мети і розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс **методів дослідження: теоретичних** – аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури для визначення стану досліджуваної проблеми; синтез емпіричного матеріалу, його класифікація, узагальнення, моделювання для визначення змісту і структури самоактуалізації майбутнього вчителя музики, побудови теоретичної моделі, виявлення педагогічних умов, які сприяють самоактуалізації майбутніх учителів музики; *емпіричних* – спостереження, анкетування, тестування, бесіди з метою виявлення рівнів самоактуалізації майбутніх учителів музики; педагогічний експеримент для перевірки ефективності педагогічних умов та розробленої моделі сприяння самоактуалізації; статистичні методи для опрацювання здобутих

експериментальних даних.

Експериментальна база дослідження. Дисертаційне дослідження проводилося у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського, Житомирському державному університеті імені Івана Франка, Херсонському державному університеті, Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини. До експериментальної роботи було залучено 780 студентів, 26 викладачів, методистів, аспірантів.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає в тому, що: - *вперше* визначено та теоретично обґрунтовано педагогічні умови самоактуалізації майбутніх учителів музики (стимулювання в майбутніх учителів музики потреби в самоактуалізації; активізація самостійної творчо-пошукової діяльності майбутнього вчителя музики; забезпечення ціннісного ставлення майбутніх учителів музики до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності); розроблено модель сприяння самоактуалізації майбутнього вчителя музики; визначено компоненти, показники і рівні самоактуалізації майбутнього вчителя музики;

- *уточнено* сутність поняття «самоактуалізація майбутнього вчителя музики» відповідно до проблеми дослідження;

- *подальшого розвитку* набули методики діагностики самоактуалізації майбутніх учителів музики в процесі фахової підготовки.

Практичне значення здобутих результатів дослідження полягає в розробці та впровадженні моделі сприяння самоактуалізації майбутнього вчителя музики; в укладанні авторської програми спецкурсу «Шляхи самоактуалізації майбутнього вчителя музики»; навчально-методичних рекомендацій щодо сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики.

Результати дослідження можуть бути використані викладачами, студентами педагогічних вищих навчальних закладів різних рівнів акредитації, в системі післядипломної освіти майбутніх учителів музики, а також у подальших дослідженнях проблеми самоактуалізації майбутніх

учителів музики в процесі професійної підготовки.

Результати дослідження **впроваджено** в навчальний процес Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (довідка №10/67 від 21.10.2010 р.), Херсонського державного університету (довідка №07-11 від 01.10.2010 р.), Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка №498 від 10.10.2010 р.), Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка №1620/01 від 12.10.2010р.).

Апробація результатів дослідження здійснена шляхом виступів, доповідей, наукових повідомлень дисертанта на *міжнародній* науково-практичній конференції «Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України» (м. Ялта, 2009 р.); *всеукраїнських* науково-практичних конференціях «Реформування національної системи освіти в Україні у контексті загальноєвропейського освітнього простору» (м. Житомир, 2007 р.); «Проблеми формування конкурентоспроможних фахівців в умовах впровадження Болонського процесу» (м. Бердичів, 2008 р.); на науково-практичних конференціях, семінарах, засіданнях кафедр педагогіки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та факультету музичного мистецтва (2007 – 2010 рр.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження відображено у 10 одноосібних публікаціях автора: з них – 6 статей у провідних наукових фахових виданнях із переліку ВАК України, 4 статті в матеріалах конференцій; 1 методичні рекомендації.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, додатків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертаційної роботи – 281 сторінка. Основний зміст дисертації викладено на 184 сторінках. Робота містить 7 таблиць, 4 рисунки на 12 сторінках. Список використаних джерел має 274 найменувань, з них 12 – іноземною мовою.

Розділ 1

Самоактуалізація майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки як педагогічна проблема

1.1. Стан дослідження проблеми самоактуалізації особистості у філософії, психології, педагогіці

За аналізом численних досліджень феномен самоактуалізації вивчався у філософському, соціологічному, біологічному, психологічному, педагогічному аспектах у зв'язку з різноманітними концепціями, а також на різних рівнях узагальнення, що відобразилося у різноманітності його трактувань, за наявності синонімічних понять.

У філософії, психології, педагогіці використовуються декілька термінів, що близькі за значенням до цього поняття: «самоствердження», «самоздійснення», «самовиявлення», «саморозкриття», «самодіяльність», «самовиховання», «самовдосконалення», «самореалізація», «транценденція». Звісно, виникає необхідність диференціювати ці поняття, які розкриваються у дослідженнях, наприклад, О.Андрієнко [17], О.Горячевої [76], Д.Леонтьєва [117] та ін.

Самоствердження розглядається ними як прагнення людини до самоздійснення, реалізації себе в об'єктивному світі, коли «Я» особистості набуває визнання з боку суспільства.

Самовираження – це активність суб'єкта, що спрямована на самореалізацію, але при цьому потреба в самореалізації не підкріплена відповідною здатністю.

Під *саморозкриттям* розуміють повідомлення іншим особистої інформації про себе, використання людиною різних стратегій і тактик для створення потрібних вражень.

Самовиявлення розуміється як реалізація загальних (що надані людині від народження як представнику роду) та фіксованих (набутих конкретних соціальних якостей, властивостей особистості) особливостей.

Самовдосконалення визначається прагненням людини до розвитку, збагачення своїх сутнісних сил для того, щоб надалі мати можливість самореалізуватися на більш високому рівні. Коли цей розвиток виступає як самоціль, людина має справу із діяльністю, що спрямована на самого себе, тобто *самодіяльністю*.

Д.Леонт'єв [117], виділяючи ці категорії, стверджує, що самоствердження, самовираження та самодіяльність схожі за своїм процесом та результатом, але мають власну мотиваційну основу.

Найбільш близьким до поняття «самоактуалізація» є поняття «самореалізація». Деякі, наприклад О.Горячева, розуміють самоактуалізацію як мотиваційну та ціннісно-сміслову складову самореалізації особистості, що передує або співіснує з предметно-діяльнісною активністю людини [76].

За Р.Ассаджолі, термін «самореалізація» використовується для позначення двох видів підвищення свідомості. Один означає самоздійснення, а саме, психічний зміст та дозрівання, пробудження та вияв прихованих можливостей людини. За своїми ознаками цей вид самореалізації відповідає, на думку Р.Ассаджолі, самоактуалізації, за описом та трактуванням А.Маслоу. Інший вид самореалізації він називає самодосягненням (усвідомлення себе як синтезуючого центру). Таким чином, за Р.Ассаджолі, термін «самореалізація» включає в себе самоактуалізацію та самодосягнення [31].

Але більшість дослідників ототожнюють поняття «самоактуалізація» та «самореалізація». В американському психологічному словнику за редакцією С.Чапліна, самореалізація визначається як поняття, що тотожне поняттю «самоактуалізація» і трактується як «тенденція особистості розвивати особистісні таланти та можливості» [265]. Ототожнення понять

«самореалізація» та «самоактуалізація» виникло ще й через відсутність поняття «самореалізація» в психологічних словниках, що видавалися як у нашій країні, так і за кордоном. Поняття «самоактуалізація» – найбільш розроблена категорія в сучасній науці, що включає в себе всі характеристики самореалізації, натомість поняття «самореалізація» відсутнє.

Л.Гозман, В.Кроз, М.Латинська у передмові до самоактуалізаційного тесту вказують, що поняття «самоактуалізація» синтетичне. Воно включає в себе різнобічний та безперервний розвиток творчого та духовного потенціалу людини, максимальну реалізацію всіх її можливостей, адекватне сприйняття навколишнього світу та свого місця в ньому, багатство емоційного та духовного життя, високий рівень здоров'я та моральності [71]. Поняття «самоактуалізація» та «самореалізація» відображають різні сторони загального саморозвитку особистості в мотиваційному («намагання», «потреби») та процесуальному («активність», «реалізація», «діяльність») аспектах.

Поняття «самоактуалізація» (self-actualization) [15] відносно нове, хоча використовується в дослідженнях дуже часто, особливо в останні роки.

Явище самоактуалізації розглядалося ще в 30-ті роки (Г.Олпорт), але функціональне його використання почалось пізніше. Іноземні довідкові видання включають це поняття, починаючи з 60-х років ХХ століття. Приблизно в ті ж роки це поняття з'явилося у вітчизняних наукових публікаціях. Спочатку воно було загальним і використовувалося з такими поняттями, як «саморозкриття», «самоствердження», «самовираження», але пізніше категорія «самоактуалізація» була виділена із синонімічного ряду і з'явилася у психологічному словнику 1983 року [154].

Вперше термін «самоактуалізація» як наукову категорію ввів Курт Гольдштейн для позначення біологічного процесу, що існує у будь-якому живому організмі. Він розумів під цим терміном активацію деяких внутрішніх ресурсів організму, дія яких забезпечує здатність організму до

реорганізації, оновлення властивостей особистості. Тобто під самоактуалізацією він розумів психофізіологічні процеси, які виявляються на клітинному і тканинному рівнях і діють як механізми компенсації фізичної недостатності органів [266]. А.Маслоу, учень К.Гольдштейна, використовував це поняття в контексті вивчення людини як унікальної, цілісної, відкритої системи, яка постійно розвивається [133].

Етимологічно слово «самоактуалізація» походить від слова «актуалізація», яке в словнику російської мови за редакцією С.Ожегова трактується як перехід від стану можливостей до стану дійсності [153]. В самому загальному сенсі, самоактуалізація – це прагнення людини до якомога повнішого виявлення та розвитку своїх особистісних можливостей [179].

Теорія самоактуалізації є ключовим системотвірним елементом гуманістичного напрямку в сучасній психології та педагогіці. Основна ідея теорії самоактуалізації особистості містить положення про те, що осмислене прагнення людини до максимально можливого розкриття свого потенціалу та його реалізація у практичній життєдіяльності на благо суспільства є необхідним фактором повноцінного розвитку особистості людини [188].

На думку В.Русової, джерело процесу самоактуалізації пов'язане зі змінами в механізмі життєдіяльності живих істот, із виникненням здібності людини перетворювати власну життєдіяльність у предмет практичного використання. Це явище вивчається у таких аспектах, як мотив (тенденція особистості), процес (механізми самореалізації), ситуація (переживання цінностей існування), результат (особистість, яка саморозвивається) [188].

Погоджуючись з В.Русовою [188], вважаємо, що процес самоактуалізації може відбуватися в різному віці, на різних рівнях і в різних видах діяльності людини. За такого розуміння самоактуалізація має ознаки своєрідного інноваційного процесу в структурі діяльності особистості.

Трактувати самоактуалізацію особистості потрібно враховуючи сукупність результатів різних досліджень (як самоактуалізації, так і

самореалізації) вітчизняних та зарубіжних учених, чії концепції доповнюють одна одну, що дозволяє подолати однобічність підходів. Так, наприклад, у теорії А.Маслоу спостерігається недооцінка соціального фактора самоактуалізації особистості, що компенсується відповідними розробками у вітчизняній науці. Пріоритет у дослідженні феноменальних факторів самоактуалізації належить американським ученим, які розглядали цю проблему у контексті феноменологічних, екзистенціальних та гуманістичних концепцій особистості (К.Гольдштейн [266], А.Маслоу [269], Г.Олпорт [154], К.Роджерс [182], В.Франкл [229] та ін.).

У вітчизняній науці загальна концепція дослідження самоактуалізації особистості пов'язана, перш за все, зі структурно-генетичним підходом дослідження особистості та ідеєю особистісного саморозвитку, яка спершу знайшла своє відображення у працях Б.Ананьєва [11], Л.Виготського [66], О.Леонтьєва [115], С.Рубінштейна [184], Б.Теплова [219], В.Ядова [258] та ін. Пізніше була розглянута у дослідженнях їхніх учнів та послідовників у зв'язку з подальшою розробкою загальної динамічної концепції особистості, що розкриває залежність людини від ступеня її особистісної активності (К.Абульханова-Славська [4], Л.Анциферова [21], Т.Артем'єва [24], Д.Леонтьєв [117], О.Лісовська [119], В.Мерлін [136] та ін.).

Відповідно до завдань цього дослідження доцільно розглянути проблему самоактуалізації у філософському, психологічному аспектах та в педагогічному.

У філософських дослідженнях проблема самоактуалізації особистості розглядається в контексті самореалізації особистості як її елемент, але частіше як синонім. Самореалізація особистості у філософському аспекті має неоднозначну природу. Аналіз різних філософських досліджень дозволяє встановити, що ідея самореалізації особистості своїми коренями заглиблюється у філософські системи далекого минулого. Економічні та соціально-політичні характеристики кожної епохи накладали на це поняття свій відбиток. Так, у філософії поняття самореалізації походить від

Аристотеля та пов'язане із самовдосконаленням духу й тіла, у Гегеля воно розглядається у зв'язку із саморозвитком ідеї тощо [70].

У сучасній вітчизняній філософії процес самореалізації особистості розглядається на основі теорії «опредмечування-розпредмечування», сутність якої полягає в тому, що особистість, розпредмечуючи формоутворення соціального досвіду, опредмечує свою людяну сутність.

Так, на думку В.Муляра, самореалізація являється індивідуальним процесом діяльнісного опредмечування сутнісних сил особистості [143]. Таким чином, самореалізація розуміється як вільне розкриття індивідуальності особистості у процесі її різнобічної діяльності, як опредмечування сутнісних сил особистості у процесі діяльності. Слід вказати, що В.Муляр виходить із нормативного розуміння сутнісної природи людини, стверджуючи, що реалізації підлягають здібності та можливості людини, обмежені потребами культури. Але, можливо, лише нормативне розуміння людської сутності не дозволяє виявити ступінь вільного розкриття індивідуальності особистості і, навіть, обмежує цю волю.

У філософії існує також екзистенціальний підхід, представники якого, наприклад, Ж.Сартр, повністю відмовляються від наявності сутнісної природи та повністю виключають можливість об'єктивістського впливу на людину («немає детермінізму, людина вільна, людина – це воля», «вона є проектом самого себе») [216].

За Ж.Сартром, процес самореалізації позбавлений будь-яких об'єктивних пояснень, оскільки людина буде такою, якою вона зробить себе сама [216]. Теорія самореалізації людини Ж.Сартра у межах закритої системи дійсно нереальна, тому що різні обставини, що зустрічаються на шляху індивіда в реальному світі, позбавляють значення категорію «воля» в екзистенціальному розумінні. Більшість учених [33; 237] намагаються співвіднести ці полярні підходи та розглядають самореалізацію особистості як цілісний процес у взаємодії таких його сторін, як внутрішня та зовнішня,

матеріальна та ідеальна, суб'єктивна та об'єктивна.

Так, А.Царенова вважає, що самореалізація – це створення самого себе та свого світу, тобто володіння «матеріалом» особистого буття – своїми здібностями, даруваннями, можливостями та своїм соціокультурним змістом, віднесення об'єктивних умов свого буття до індивідуального світу, який є раціонально оправданий пошуками істини свого життя [237].

На думку Н.Бабикіної, самореалізація – це процес та результат діалектичного злиття унікальної, неповторної особистості та об'єктивного світу, що відбувається в результаті людської діяльності [33].

Згідно з точкою зору О.Шишкіна, необхідною умовою процесу активної самореалізації особистості є соціальний статус, який вказує на духовно-практичне налаштування особистості, який, як вважає автор, підтримує та регулює активність, інтенсивність та направленість людської діяльності в процесі самореалізації особистості [247].

Аналіз різних підходів філософів до пояснення механізму самореалізації дозволяє глибше розібрати сутність понять «самореалізація», «самоактуалізація». Так, Н.Недашківська досліджує механізми самореалізації на основі культурологічного підходу. Для характеристики культури самореалізації вона виділяє особливий комплекс особистісних функцій, що, на її думку, повинні задовольняти взаємопов'язані якості проективності та рефлексивності.

Проективність містить у собі пошук засобів досягнення мети, корекцію. Рефлексивність складається з рефлексії відносно зовнішнього (динамічне відображення об'єктивної реальності) та рефлексії відносно внутрішнього (заглиблення). Єдність проективності та рефлексивності являє собою функціональний комплекс, до якого входять когнітивні утворення (самосвідомість, самопізнання, самовизначення), фактори управлінського характеру (самооцінка, самоконтроль, саморегуляція) та інтегративні процеси свідомого становлення особистості суб'єктом соціально-значущої діяльності (самоактуалізація, самовиховання та саморозвиток). На думку

Н.Недашківської, персонально локалізовані механізми самореалізації виступають одночасно як її необхідні умови та структурні, розвиваючі один одного елементи, що доповнюють ланки єдиного процесу розгортання та втілення сутності сил людини [147].

Варіативний підхід до розуміння механізму самореалізації особистості пропонує А.Ідинов [93]. У процесі самореалізації він виділяє етапи: актуалізація, розгортання, дозвіл. Для здійснення самореалізації, на його думку, необхідним є становлення індивіда, його соціалізація та індивідуалізація, виникнення у нього потреби в самореалізації сутнісних сил та інтересу як головного мотиву. Рушійною силою процесу реалізації виступає сильна воля. Таким чином, самореалізація, індивідуалізація, потреба, ціль, інтерес, воля є, за А.Ідиновим, структурними компонентами першої стадії процесу самореалізації-актуалізації.

Далі йде стадія розгортання актуалізованої проблеми. До структурних елементів цієї стадії автор відносить процеси самопізнання, самоцілі, самомоделі, самовибору, самоконтролю та самоаналізу. У процесі розгортання відбувається зняття потреби в самореалізації (дозвіл). Це і є, за А.Ідиновим, механізмом розгортання сутнісних сил особистості, а результатом самореалізації є самоствердження. Потреба в самореалізації на якийсь час задовольняється. З часом відбувається становлення нової потреби в самореалізації, що означає знову проходження через актуалізацію, розгортання та розв'язання (зняття) і т.д., а сам процес самореалізації залишається необмеженим [93].

На думку Г.Волинки, до структури самореалізації входить:

- саморозуміння та самовизначення відносно зовнішніх проблем у єдності всіх її аспектів;
- рефлексія відносно особистого сприйняття та розуміння ситуації та її можливостей;
- самоперебудова, що включає зняття внутрішніх меж та творчість нових відношень, розуміння, рефлексії та управління діяльністю [63].

А.Голубчиков розглядає механізм самореалізації як опредмечування основних форм активності індивіда (діяльності, спілкування, свідомості) засобами самонавчання, самовиховання і самоосвіти, які здійснюються як у співвідношенні з потенціалом індивіда, так і виходячи із зовнішніх умов (рівня знань, вихованості суспільства). Загальний механізм самореалізації за А.Голубчиковим – це взаємозв'язок самонавчання, самоосвіти і самовиховання, які знаходять відображення в результатах життєдіяльності.

До умов успішної самореалізації автор відносить самопізнання, самопроектування і самоуправління як структурні компоненти процесу самовизначення особистості [72].

Заслугує на увагу пояснення процесу самореалізації, запропоноване В.Муляром. На його думку, дія механізму самореалізації обумовлена, насамперед, процесами самодетермінації, саморегулювання життєдіяльності індивіда. Як структурні елементи самореалізації виступають процеси самодетермінації. Засоби, у свою чергу, включають у себе соціальну активність, творчість і життєтворчість. Універсальним засобом самореалізації В.Муляр вважає культуру, підкреслюючи, що вона, як концентрований висновок, зріз у розвитку людських сутнісних сил, і є тією соціальною спадковістю, за посередництва якої є можливим «вхід» індивіда в соціальне розпредмечування. Вона ж і виступає тим самим інструментом, за допомогою якого особистість самореалізується [143].

Важливо зазначити, що всі автори, розглядаючи механізми самореалізації особистості як власне використання особистістю своїх сил, так чи інакше виділяють самодіяльність: проєктивність у сукупності з рефлексивністю (М.Недашківська [147]) включає в себе всі компоненти діяльнісного аспекту, від цілепокладання до редагування результатів; розгортання актуалізованої потреби (А.Ідинов [93]) не інакше, як самодіяльність або самотворчість; розв'язання зовнішніх протиріч у духовно-практичній діяльності (Г.Волинка [63]) та матеріалізація ідеальної цілі в реальну дійсність (В.Муляр [143]) здійснюються у процесі

самодіяльності; перетворення діяльності у самодіяльність (О.Голубчиков [72]), самодіяльність або, власне, самореалізація особистості (І.Ісаєв [95]), у процесі якої здійснюється матеріалізація особистості вчителя, його знань, умінь, навичок. І все це невипадково. Адже людина не намагається залишатися чимось усталеним, а знаходиться в абсолютному русі – становленні. Цей рух становлення здійснюється у формі самодіяльності. Самодіяльність – це такий вид діяльності, у якому зміна об'єкта підпорядковується «самозміні» суб'єкта.

Зв'язок зміни об'єкта з самозміною суб'єкта, тобто із самореалізацією, здається нам принципово важливим для осмислення умов механізму самоактуалізації особистості.

Порівняльний аналіз розглянутих філософських учнів надає широку панораму концепцій сукупності механізму та умов механізму самореалізації особистості. Варіативність у їхньому уявленні допомагає нам виділити основні положення із філософської проблематики самореалізації, які можуть бути використані в нашому дослідженні.

У психологічній науці феномен самоактуалізації є самостійним предметом дослідження. Проблему самоактуалізації особистості почали розробляти в психології в повоєнний час, але вже до кінця 60-х років вона стала досить відомою і значущою. Сукупність психологічних парадигм проблеми самоактуалізації особистості представлена цілою низкою іноземних та вітчизняних шкіл і напрямків.

Представники екзистенційної психології вказують на те, що системотвірним чинником, який сприяє розвитку особистості, а за необхідності її реабілітації, є самореалізація, самоактуалізація особистості, яка виступає водночас і як процес, і як кінцевий результат. Саме в позитивній внутрішній природі людини закладена здатність не тільки до самоорганізації, саморозвитку, але і до її профілактики та самооздоровлення. Тобто внутрішній потенціал людини виступає як ресурс, «внутрішній двигун» на шляху до самотворення [271].

Саме процес розгортання можливостей, закладених у людині, і дістав назву самоактуалізації. Подальшу розробку цього поняття здійснювали гуманістичні психологи А.Маслоу [133], К.Роджерс [182], Е.Фромм [233]. Інший підхід сформульовано у К.Гольдштейна і К.Роджерса – як внутрішнє і єдине, вроджене спонукання. Спільним для цих підходів є визнання позитивної, соціально орієнтованої спрямованості самоактуалізації [266; 271].

Згідно з персонологічними уявленнями, самоактуалізація є одночасно і метою, до якої рухається людина, і процесом цього руху. Прагнення до самоактуалізації є вищим рівнем мотивації особистості, природним, закономірним і неодмінним процесом життя.

Самоактуалізація особистості є унікальним, безперервним процесом, який триває впродовж усього життя, пов'язаний з нескінченним зростанням потреб людини, її здібностей, інтересів та інших особистісних властивостей, з потенційним розгортанням її сутнісних характеристик та залежить від вродженого потенціалу, соціально-психологічної зрілості та життєвого шляху особистості [13].

Самостійний статус і концептуальні основи проблема самоактуалізації особистості запозичила у так званій гуманістичній психології.

Ідеї самоактуалізації особистості перш за все пов'язані з іменем Абрахама Маслоу [133], засновника і лідера гуманістичної течії у повоєнній західній (у першу чергу американській) психології. Він вважав ідею самоактуалізації гострим питанням не тільки теорії особистості, але й цілої філософської системи.

Автором ще однієї теорії самоактуалізації є К.Роджерс, але його ідея самоактуалізації не виступає гострим питанням. К.Роджерс розглядає питання мотивації [182] (в тому числі й самоактуалізацію) в контексті загальної теорії особистості. А.Маслоу [133] ж, навпаки, розглядає особистість у контексті теорії мотивації, а точніше самоактуалізації. Представники гуманістичної психології (А.Маслоу [128], Г.Олпорт [154],

К.Роджерс [271]) визнають своїм головним предметом особистість, як унікальну цілісну систему, що являє собою «відкриту можливість» самоактуалізації, яка властива тільки людині.

Ідея про активність особистості, її прагнення до актуалізації є центральною для представників гуманістичної психології. Головне в особистості, згідно з гуманістичною психологією, прагнення до майбутнього та свободи реалізацій своїх потенцій (Г.Олпорт [154]), особливо творчих здібностей (А.Маслоу [129]), до закріплення віри в себе та можливість досягнення «ідеального Я» [182].

У зарубіжній психології існує декілька напрямків вивчення самоактуалізації. Доцільно розглянути напрямок, обраний А.Маслоу. Він розглядав самоактуалізацію в різних аспектах:

- 1) дослідження розвитку самоактуалізації особистості;
- 2) теорія людської мотивації;
- 3) самоактуалізація як процес розвитку особистості;
- 4) крайня стурбованість як епізод самоактуалізації (теорія мотивації та цінностей) [128].

Таким чином, самоактуалізація досліджувалася ним як мотив, процес (механізм самореалізації), епізод та результат. У міру переходу А.Маслоу від одних аспектів до інших змінювався та збагачувався зміст, який А.Маслоу вкладав саме у поняття самоактуалізації. Основним джерелом людської діяльності, людської поведінки А.Маслоу вважає безперервне прагнення людства до самоактуалізації, прагнення до самовираження.

Головною ідеєю його самоактуалізації особистості є розвиток, становлення людини, розкриття її особистісних можливостей і здібностей. Самоактуалізація – це постійний вихід за межі себе, інтегрованість особистості, і не тому, що вигідно, а тому, що інакше неможливо. Людина зобов'язана бути такою, якою вона є і якою може стати. Людина зобов'язана виконувати свою місію, використовувати всі свої можливості та здібності. Аналогом внутрішнього протиріччя тут можна вважати невідповідність

реального рівня самовираження індивіда його можливому рівню, яка примушує індивіда шукати нові способи поведінки, що ведуть до повнішої його самоактуалізації.

А.Маслоу писав, що людина не може зробити хорошого життєвого вибору, поки вона не почне прислуховуватися до самої себе, до особистого «Я» в кожний момент свого життя [117].

А.Маслоу дійшов до цих своїх положень, використовуючи біографічний метод, вивчаючи історію життя відомих людей – великих учених, мандрівників, першовідкривачів та ін. Виділяючи групу людей, які, на його думку, були «більше, ніж люди», він виявив особистостей, що самоактуалізуються та є зразком психологічно здорових людей, та тих, що максимально виражають людяність. Вивчення таких людей дозволило йому виділити 15 притаманних їм особливостей, проте у жодного із своїх респондентів він не виявив повного їх набору. Це дозволило йому припустити, що поняття «люди, що самоактуалізуються», описує не людей, а ідеальну межу, до якої вони наближаються. У нього складалося враження, нібито у людства є єдина кінцева мета, до якої прагнуть всі. Різні автори називають її по-різному: самоактуалізація, самореалізація, інтеграція, психічне здоров'я, індивідуалізація, автономія, креативність, продуктивність, але всі вони погоджуються з тим, що всі ці синоніми є потенціями індивіда, коли людина стає такою, якою вона може стати [117].

На запитання, чому так мало людей, які займаються самоактуалізацією (лише 1% від усього людства), А.Маслоу відповідає у своїй ієрархічній теорії мотивації. Вихідним пунктом цієї теорії є перегляд ученим поняття інстинкту. Він замінює поняття інстинкту поняттям базових потреб, що мають інстинктивну природу в тому значенні, що вони виражають природу та видову специфіку людини. А.Маслоу виділяє 5 груп основних уроджених потреб людини, що складають ієрархію:

1) фізіологічні потреби продовження роду, потреби в їжі, тобто те, що дійсно притаманне людині;

2) потреба у безпеці – впевненість, захищеність, порядок (тут помітний вплив неофрейдистів);

3) потреба в контактах та коханні;

4) потреба у визнанні, оцінці, повазі (в тому числі й у самоповазі).

5) потреба в розвитку особистості, потреба в самореалізації, самоактуалізації, в осмисленні свого призначення у світі [268].

Згідно з цією теорією, потреба в самоактуалізації є найвищою. Виходячи з цього, А.Маслоу виділяє основні принципи теорії мотивації особистості:

- мотиви мають ієрархічну структуру;

- поки не задовольнити нижчі потреби, вищі залишаються порівняно нецікавими;

- з моменту задоволення нижчі перестають бути потребами, тобто вони втрачають мотивуючу силу;

- із зростанням потреб підвищується готовність людини до більшої активності [268].

Таким чином, можливість задоволення вищих потреб і є стимулом активності людини. А.Маслоу зазначає, що блокада базових фізіологічних потреб у їжі, відпочинку, безпеці призводить до того, що ці потреби можуть стати для звичайної людини провідними. Але, якщо базові, первинні потреби задоволені, то у людини повинні з'явитися вищі потреби, метамотивація: потреби до розвитку, до розуміння свого життя, потреба у самоактуалізації.

Самоактуалізація – остання, завершальна потреба. Але завершальною вона є тільки за критеріями класифікації. Як уважав А.Маслоу, з неї починається дійсно людський самодостатній розвиток особистості. Людина на цьому рівні прагне стати такою, якою вона може і повинна стати за своєю внутрішньою, вільною мотивацією.

Виділені А.Маслоу групи потреб створюють ієрархію. На його думку нижчі потреби, починаючи з фізіологічних, є одночасно й більш важливими

сьогодні. Якщо вони не задовольняються, вся активність спрямовується на їх задоволення; інші ж потреби просто не існують у даний момент [117].

Це дозволяє йому пояснити, чому самоактуалізація, що виражає сутність людини, не завжди виступає як реальний мотив. У той же час учений стверджував, що у цілком здорової, нормальної, щасливої людини місце всіх потреб займає прагнення до самоактуалізації, яку він визначає як безперервну актуалізацію потенцій, здібностей і талантів; здійснення покликання, долі, призначення; як більш повне знання та прийняття своєї особистої сутності. Можливості, що складають комплекс самоактуалізації, А.Маслоу розглядає як потреби зростання. З точки зору автора, можливості не виключають дійсності, а є специфічною формою її актуалізації. Можливість виступає не як особлива ознака неіснуючого, а як дійсність, що існує особливим чином.

Вітчизняні вчені не погоджуються з ідеєю А.Маслоу [130] про фіксовану послідовність задоволення потреб. Так, наприклад, Л.Анциферова вказує, що якщо повністю прийняти цю ідею А.Маслоу, то стає незрозуміло, як же формуються гуманістичні потреби у справедливості, самоповазі, повазі, коханні та істині в людей з незадоволеними фізіологічними потребами. Якщо підійти до цього із соціальної точки зору, то «ми бачимо, що, наприклад, у борців за свободу народу, тобто людей, у яких незадоволені потреби у безпеці, захисті, вища потреба особливо розвинута» [20].

Пізніше А.Маслоу [130] відмовляється від фіксованої послідовності задоволення потреб відповідно до положення в ієрархії та поділяє точку зору В.Франкла [230] та К.Роджерса [182], які виходили з існування самоактуалізації як природного мотиву будь-якої нормальної людини, незалежно від задоволення інших потреб.

А.Маслоу належить також розуміння самоактуалізації як коротких епізодів у житті людини, тобто «крайніх переживань». Він вважає, що кожна людина в кожному крайньому переживанні тимчасово набуває багато

з тих характеристик, які б він виділив у особистостей, що самоактуалізуються, іншими словами, вона на якийсь час стає самоактуалізованою особистістю [117].

Підхід А.Маслоу дає змогу розглядати самоактуалізацію як здоровий розвиток здібностей людей, щоб вони могли стати тим, ким можуть стати, а значить – жити осмислено і довершено [102].

Ми цілком погоджуємось з думкою Л.Кобильник [102], що більшість людей, у тому числі майбутні педагоги, прагнуть до внутрішнього самовдосконалення, але не бачать свого потенціалу, не знають про його існування і не розуміють користі самовдосконалення.

Представниками гуманістичної психології самоактуалізація особистості в основному досліджувалася як мотив і як процес. В енциклопедичному словнику за редакцією Р.Харрі, О.Лемба наведені два аспекти самоактуалізації: мотиваційний, притаманне людині прагнення до самоздійснення, досягнення автономності від зовнішніх сил та процесуальний, обумовлений трьома основними факторами самоактуалізації:

- а) генетичним, заданим біологічними особливостями особистості;
- б) соціальними особливостями;
- в) культурним рівнем [274].

Фактори в даному випадку виступають доволі важливими феноменологічними обставинами. Виділення двох різнорівневих напрямків вивчення самоактуалізації є умовним, оскільки встановлює дві сторони одного феномена, які слід розглядати в діалектичній єдності. Мотив самоактуалізації – основа процесу реалізації особистісних можливостей, рушійна сила. Процес також виступає як стимулятор мотиву.

Існують найзагальніші інтерпретації самоактуалізації у процесуальному аспекті:

На думку А.Маслоу, процес самоактуалізації поєднує відкриття та розвиток особистості, реалізацію всієї людської сутності [133].

Самоактуалізація, або особиста адекватність, включає самозбереження, самопосилення, саморозвиток [270].

Самоактуалізація – це максимальний розвиток індивідуальних здібностей та потенцій людини, повний розвиток емоційної сфери [270].

Самоактуалізація як організмична тенденція людини розкрити всі свої здібності та можливості [182].

Самоактуалізація означає адекватне сприйняття людиною своєї неповторної сутності [182].

Самоактуалізація – це розкриття й сприйняття своїх потенцій та оптимальне використання можливостей своєї унікальної особистості в діяльності [128].

В одному з визначень А.Маслоу вказує, що самоактуалізацію можна розглядати як епізод або коротке прагнення, в якому сили людини об'єднуються в особливо діяльнісній манері та в манері, що зовнішньо приносить задоволення, і в якій вона інтегрована, менш роз'єднана, більше відкрита для досвіду, експресивніша та спонтанніша – повністю функціонуюча «Я», творча, незалежна від нижчих потреб, трансцендуюча «Я» [273].

Самоактуалізація – це такий розвиток особистості, який звільняє її від видуманих, непотрібних, «недійсних» проблем життя та забезпечує перехід до сутнісних та досить людських проблем. Тобто самоактуалізація – це не відсутність проблем, а рух від перехідних проблем до «дійсних» [31].

Самоактуалізація означає надання можливості виявитися своїй «самості» [128].

Аналіз даних положень дозволяє дійти висновку, що автори описують самоактуалізацію словами «використання», «розвиток», «саморозвиток», «реалізація», «розкриття», «вияв», «сприйняття» тощо.

Це дозволяє нам також розглянути самоактуалізацію як з мотиваційно-змістового, так і з процесуального боку.

У концепції А.Маслоу закладені внутрішні висхідні передумови або

умови, що призводять до самореалізації:

- поступальна та планомірна реалізація фундаментальних потреб;
- спрямованість на щоденні потреби та звільнення від потреб дефіциту;
- розпізнання факторів перешкоди самоактуалізації, їх дій та мінімізація викривлення сприйняття свого «Я» та реальності, що створюється ними;
- наслідування таких способів поведінки, як:
  - 1) безкорисне переживання з повним замисленням та зануренням;
  - 2) відповідальність як процес постійного вибору: за чи проти зростання;
  - 3) «прислухання до голосу імпульсу «Я», ... надання можливості цьому «Я» виявитися;
  - 4) чесність до себе та інших;
  - 5) нонконформізм (незалежність відчуттів та суджень);
  - 6) актуалізація своїх потенційних потреб;
  - 7) високі переживання, відкритість до моментів глибоких почуттів;
  - 8) розкриття «особистої психопатології», виявлення свого захисту та його подолання [133].

Найважливішою умовою самоактуалізації особистості Г.Олпорт вважає можливість «протидіяти рівновазі, тобто напруга повинна підтримуватися» [154]. Для підтвердження він звертається до опису життя видатних людей, а саме, Аммулдсена, доводячи, що їхнє життя – це безперервне подолання труднощів, більше того, вони самі до цього прагнуть.

Розглядаючи умови, необхідні для «повноцінно функціонуючої людини», К.Роджерс стверджує, що людина від народження відчуває потребу в прийнятті себе [182], що означає тепле позитивне відношення до неї, в якому вона знаходиться стані, як себе веде, що відчуває. Під прийняттям розуміється також віра у позитивні зміни в людині, у її

розвиток.

Необхідно, безумовно, приймати не тільки інших, але й себе. Безумовне прийняття себе означає сприймання себе таким чином, що всі твої якості нормальні й жодна з них не є кращою, ніж інші. Якщо людина не приймає себе, а оцінює лише позитивні якості, в цьому випадку вона відчуває напруженість та стурбованість, а її психічне здоров'я погіршується. К. Роджерс вважає, що для самоактуалізації особистості необхідно, щоб значущі для неї люди були відкритими.

Наступною важливою умовою актуалізації К.Роджерс називає емпатичне розуміння, здатність проникати не тільки в думки, але й відчуття інших людей, дивитися на проблему їхніми очима, вміння стати на їх місце [182].

Характеризуючи фактори, що перешкоджають самоактуалізації, А.Маслоу акцентує увагу на наявності у кожної людини регресивних тенденцій, в основі яких лежать страх, ворожнеча або буденність. Також він детально описує «комплекс Іони» – синдром страху людини перед особистими можливостями, перед особистою самоактуалізацією. Оскільки суспільство, соціокультурні умови, за А.Маслоу, визначають лише, до якої позначки на шкалі своїх початкових потреб, включаючи самоактуалізацію, може піднятися особистість, під цим кутом зору слід розглядати й освіту. Вона повинна бути гуманістичною в сенсі найбільш повної та адекватної відповідності справжній природі людини. Головне завдання педагога, на думку А.Маслоу, полягає в тому, щоб допомогти людині знайти те, що в ній вже закладено, а не навчати її, надаючи форму, що придумана кимось раніше [117].

Специфічні умови самоактуалізації розкривають представники екзистенціальної та глибинної психології. Однією з особливостей гуманістичної психології екзистенціальні психологи (Л.Бінсвангер [44], В.Франкл [229]) вважають звільнення людини від причинних зв'язків з матеріальним світом, соціальним середовищем. В.Франкл переконаний у

тому, що людина повинна знайти існуючий у зовнішньому світі сенс життя та здійснити його. На його думку, від виконання завдань та вимог здійснення смислу та реалізації цінностей залежить здійснення та реалізація «самих себе». При цьому не важливий смисл життя взагалі, а важливий специфічний смисл життя даної особистості в даний момент часу [229]. Людині, як стверджував В.Франкл, потрібна боротьба за якусь гідну її мету [229], бо «існування», декларуюче самоактуалізацію своїм наміром, лише губить смисл [230].

Представники «глибинної психології» (О.Адлер [5], З.Фрейд [231], К.Юнг [256] та ін.) вирішальне значення в регуляції поведінки надають несвідомому та вважають, що соціальне середовище пригнічує енергію несвідомого й тим самим гальмує самореалізацію особистості. Таким чином, глибинна психологія надає вирішальне значення в організації людської поведінки «ірраціональним бажанням», що приховані за поверхнею свідомості, в «глибинах» індивіда.

В одній зі своїх останніх робіт «Далекі досягнення людської природи» А.Маслоу зробив спробу визначити 8 шляхів або способів поведінки, що ведуть до самоактуалізації та означають механізм перевтілення потенційних можливостей в актуальні:

- * Розуміння та прийняття своїх переживань.
- * Вибір просування та зростання, на відміну від вибору захисту та безпеки.
- * Надання можливості виявити «самість», свою унікальність.
- * Прийняття відповідальності на себе.
- * Нонконформізм.
- * Діяльність, спрямована на актуалізацію своїх можливостей.
- * Високі переживання як моменти, епізоди самоактуалізації.
- * Відмова від механізмів захисту [268].

Оскільки вказані А.Маслоу способи поведінки становлять відмітні особливості процесу самоактуалізації, їх можна розглядати як її

властивості [268].

Однак для функціонального визначення даного феномена необхідно виявити його якісні особливості, тобто ті, які віддзеркалюють найбільш стійкі взаємовідношення, що створюють предмет та визначають його специфіку. Такі якісні характеристики були виділені К.Роджерсом: усвідомлення, адекватність, активність. Проведене К.Роджерсом експериментальне дослідження дозволило зробити висновок про те, що у людини є здатність і тенденція, якщо не явна, то потенційна, рухатися вперед до особистісної зрілості. У відповідному психологічному кліматі ця тенденція вивільняється і стає не потенційною, а актуальною. Слід підкреслити, що самоактуалізація як така не є кінцевим станом досконалості. Цілком погоджуючись з К.Роджерсом, вважаємо, що жодна людина не стає самоактуалізованою настільки, щоб відкинути всі мотиви подальшого зростання. У людини завжди залишаються внутрішні резерви для розвитку, навички для вдосконалення, дієвіші способи для задоволення своїх потреб [271].

Таким чином, можна виділити два діалектично пов'язані, але протилежні процеси розвитку особистості. Це потенція й актуалізація. Перший допомагає в накопиченні ресурсів, сил, культурних цінностей, їх зберіганні і подальшому збагаченні. Другий процес виявляється у реалізації, власне, актуалізації цього потенціалу. Цей процес може здійснюватись під впливом зовнішніх чинників. Тоді можна говорити саме про потенцію та актуалізацію. Проте з розвитком особистості, її самосвідомості, рефлексії ці процеси стають саморегульованими. Тоді можна говорити про саморозвиток і про такі його складові, як самопотенціювання і самоактуалізацію. Ці взаємопов'язані процеси сприяють подальшому саморозвитку особистості [187].

Важливим є усвідомлення того, як процес доведення до свідомості індивіда специфічної інформації про себе самого виступає результатом самопізнання. При цьому афективний аспект самопізнання має не менше

значення, ніж когнітивний. Стурбованість особистості має значення як основа отримання суб'єктивного знання і як основа повного проникнення в діяльність. Оскільки значення хвилювання полягає і у відображенні динаміки боротьби мотивів, то воно виступає як внутрішній сигнал, задля якого усвідомлюється особистісний сенс дій, які відбуваються, здійснюється усвідомлений вибір можливих мотивів регуляції поведінки особистості.

Адекватність розглядається як стан особистості, що характеризує її саморозвиток. Самоактуалізація людини може відбуватися тільки у межах її особистого стилю; вона надає можливість розкрити дещо в людині, а потім вже допомогти. Таким чином, кращим способом самоактуалізації є розвиток здатності бути самим собою.

Активність виступає як особиста динаміка індивіда та джерело перевтілення, підтримування її життєво значущих зв'язків із навколишнім світом. Проблема активності особистості пов'язана саме з вибором та розв'язується з точки зору продуктивності дії.

У контексті теорії процесуальної актуалізації така продуктивність розглядається подвійно:

- а) продуктивність дій для самого індивіда;
- б) продуктивність соціального результату діяльності.

Активність, таким чином, спрямовується, з одного боку, на саморозвиток особистості, а з іншого – на діяльність, що виступає як сфера самовиявлення людини.

Досить велике значення для нашого дослідження має розроблене представниками гуманістичної психології положення про те, що частиною основного прагнення до самоактуалізації є прагнення до самоактуалізації свого «Я». Актуалізація свого «Я» (самоактуалізація у вузькому значенні) визначається у прагненні індивіда розвиватися у напрямку більшої складності, самодостатності, зрілості та компетентності. Використовуючи поняття «Я» і «Я – концепція» як синоніми, К.Роджерс [182] визначає «Я»

як структурований незаперечний гештальт, що складається з уявлень, якостей «Я» як суб'єкта, а також із сприймання відношення до інших людей з різних сторін життя.

Гештальт включає також основи, що пов'язані з цими уявленнями. «Я» збереже не тільки «Я – дійсне», тобто те, чим я є зараз, але і «Я – ідеальне». Хоча «Я» змінюється протягом усього життя, проте воно зберігає свою основну структуру, що дозволяє нам бути однією і тією самою людиною.

Таким чином, загальна концепція самоактуалізації в зарубіжній психології складається з таких положень:

- Самоактуалізація притаманна лише психічно здоровим людям. Вона є вродженою тенденцією до саморозвитку, яка притаманна людині, як і будь-якій іншій системі.
- Самоактуалізація виявляється у творчому самовираженні людини, джерелом якого є мотив до самоактуалізації, а результатом – реакції біологічних, соціальних, інтелектуальних потенцій людини.
- У процесі самоактуалізації досягається автономність внутрішнього світу людини, процесів та результатів її діяльності від соціальних умов життєдіяльності.

Під критеріями особистості, що самоактуалізується, американські вчені розуміють спостережливу характеристику реальних або ідеальних відносин особистості, процесів та результатів її дійсності [120; 200].

Популярність даної концепції пов'язана із практичністю поняття «самоактуалізація» і можливістю його використання в дослідженнях.

Розглянуті погляди гуманістичних психологів на сутність людини та її розвиток дають можливість глибше зрозуміти механізм розгортання самоактуалізації особистості. Теорія самоактуалізації гуманістичних психологів здійснила великий вплив на педагогіку.

У той же час слід указати на одностороннє уявлення про особистість, оскільки гуманістичні психологи імітують соціальний аспект особистості,

що самоактуалізується. Всі визнають її обумовленість соціально-історичними чинниками, перетворюючи самоактуалізацію на мету, що сприяє її вступу у протиріччя із самотрансцендентністю людської сутності [230].

І.Шемелюк, досліджуючи самоактуалізацію з точки зору медичної психології, визначає її як можливості, потенційно властиві кожній людині, як трансцендентний синтез духовного центру людини, як процес індивідуалізації, як «вихід людини за межі себе самої» і реалізації себе як невід'ємної частини навколишнього світу [245].

Важливу роль у самоактуалізації особистості вітчизняні психологи відводять роздумам над особистісним сенсом «Я». Причому використовується не тільки розуміння її особистих якостей, рис та цінностей, а й вироблення відношення до себе, більше того, особисте «Я», особисті риси та якості оцінюються суб'єктом відносно мотивів, що виражають потребу у самоактуалізації [206].

О.Бондаренко розглядає самоактуалізацію особистості через розвиток і корекцію особистісної самосвідомості [51].

Сучасні вітчизняні психологи стверджують, що спрямованість на самоактуалізацію – продукт певної фази життєвого шляху людини, а саме «стадії індивідуальності», що відрізняється прагненням індивіда до максимальної «персоналізації» [11]. Вона характеризується пошуком способів та засобів визначення своєї індивідуальності. Психологи стверджують, що розвинутою індивідуальністю стає людина, система внутрішніх зв'язків та властивостей якої є провідною в її життєдіяльності.

Людина з розвинутою індивідуальністю відносно незалежна у своїй життєдіяльності від зовнішніх умов та від особистих властивостей як індивіда, як особистості та як суб'єкта.

С.Максименко розглядає самоактуалізацію особистості майбутнього фахівця через творчу активність людини, що виступає атрибутом психічного взагалі [125]. Автор вважає, що поряд із традиційно визнаними

механізмами відображення і саморегуляції, психіка людини має механізми проектування й опредметнення. За визначенням С.Максименка, «шлях проектування – це сукупність і послідовність розумових або психомоторних дій, унаслідок чого створюються образи, схеми або знакові системи – теорії побудови матеріальних предметів чи дій... Перед людиною відкривається можливість конструювати і створювати, будувати і розглядати предмети і явища з елементів відомого й усвідомленого – у межах потенційної здійсненності» [125, с.19]. Опредметнення – це «процес перетворення і втілення людських душевних сил і здатностей із форм живої активності в образ застиглої предметності» [125, с.19].

Погоджуючись з Л.Кобильнік [102], вважаємо, що близьким до поняття самоактуалізації є запропоноване Л.Коростильовою поняття актуальної самореалізації, завдяки якій можуть бути здійснені потенційні можливості та задуми студентів. Вона виділяє чотири рівні самореалізації особистості майбутніх фахівців: 1) примітивно-виконавчий; 2) індивідуально-виконавчий; 3) реалізації ролей та норм у соціумі (з елементами духовного та особистісного зростання); 4) сенсожиттєвої та ціннісної реалізації (реалізації сутнісної аутентичності) [109].

Н.Непомнящою самоактуалізація розглядається через вивчення залежності особливостей і механізмів творчої активності від рівня розвитку базових основ особистості, здатності подолання звичних уявлень про світ і про себе. «У психологічних дослідженнях, – пише вона, – подолання звичних знань, способів, вихід за їхні межі, в основному, пов'язані з вивченням творчої діяльності» [148, с.53]. Це подолання, на думку автора, є базовою основою творчості, яка є суто особистісною характеристикою [102].

Зв'язок самоактуалізації з самореалізацією і з самоповагою досліджувався В.Русовою. Реалізація внутрішніх можливостей особистості звичайно призводить до змін, а будь-яка зміна – достатньо важкий процес. Він повинен поєднуватися з особистісною готовністю до змін і з достатніми

внутрішніми ресурсами. На думку В.Русової, існують базові вірування особистості: кожна людина має здатності, людина цінна, міцна і рівна у порівнянні з іншими [188].

В.Русова вказує, що ідея Д.Робертса про здорову базову віру узгоджується з підходом А.Маслоу до розуміння людських потреб. Сенс потреби в самоактуалізації полягає в тому, щоб бути собою, бути саме тим, ким ти є, а не намагатися відповідати очікуванням інших. Проте, на думку Д.Робертса, для того, щоб мати мужність для зміни себе, тільки самоповаги недостатньо. Лише розвинене почуття власної гідності дозволяє жити в гармонії з собою, тобто бути особистістю, що самоактуалізується [188].

У філософсько-методологічному та культурологічному аспектах теорія самоактуалізації розвивається у працях Л.Анциферової [21], Л.Брильової [54], І.Вітіна [61].

На думку цих учених, теорія самоактуалізації здатна розв'язати проблему особистості в сучасній суспільній ситуації. Самоактуалізація розглядається російськими психологами як безперервний процес, який сприяє осмисленню особистістю перспектив власного та суспільного розвитку, формуванню вмінь передбачати альтернативи, вмінь приймати відповідальність за свій вибір, опанування індивідуальним стилем діяльності завдяки справі, яку людина робить своєю [188].

А.Роше великого значення у самоактуалізації надає інтуїції, яка виявляється у формах раптових прозрінь та потягів до певних дій, які здійснюються без зусиль і напруження. Такі миттєві прозріння й потяги дозволяють нам розвиватися у руслі нашого професійного покликання й допомагають нам втілити у дійсність всі наші потенційні можливості, що, у свою чергу, виводить особистість на новий ступінь зростання – ступінь творчості, лише на якій вона починає жити з повною самовіддачею [183].

Також існують інші підходи. Так, Л.Анциферова пов'язує самоактуалізацію із встановленням незавершеної психологічної структури особистості та прагненням людини екстраполювати себе у своє майбутнє

бажанням виразити себе в діяльності. На її думку, особистість – суб'єкт особистого розвитку, що постійно знаходиться у пошуку та побудові тих видів діяльнісного відношення до світу, в яких повніше всього можуть виявитися та розвинутися неперевершені потенції певного індивіда [21].

Важливим для розуміння сутності самоактуалізації є дослідження В.Слободчикова [201], яке спрямоване на виявлення умов виникнення механізмів розвитку суб'єктності в умовах індивідуального життя. Він вважає, що сьогодні категорія суб'єктивності («всередині світу», «особисто людина в людині», «його Я», «самості», рефлексивної свідомості та ін.) є найконструктивнішою у розв'язанні проблем загального психічного розвитку в онтогенезі. Як загальний принцип існування людської реальності, суб'єктивність знаходить себе у здатності людини відноситися до своєї життєдіяльності та знаходить своє відображення в рефлексії.

С.Рубінштейн вважав, що у загальному вигляді проблема рефлексії є, перш за все, проблемою визначення свого способу життя [186]. Узагальнюючи ці думки, С.Рубінштейн виділяє два основних способи існування людини та її відношення до життя.

Перший спосіб полягає у житті, що не виходить за межі безпосередніх зв'язків, у яких живе людина. Тобто людина живе як живеться, це може в думках зайняти позицію за межами життя для рефлексії над нею. Тут вся людина знаходиться всередині самого життя: будь-яке ставлення – це ставлення до окремих явищ життя, а не до життя в цілому.

Другий спосіб існування виводить людину за її межі, він пов'язаний із виявом цілісно-сміслового визначення життя. Людина, як вказує С.Рубінштейн, може робити «як всі», і в цьому випадку «Я сам» як внутрішня контрольна інстанція та особиста відповідальність людини зникають. Людина може взяти на себе відповідальність за свої вчинки. В цьому випадку вона стає на позицію «Я сам», розгортає свою систему цінності [186].

На основі положення С.Рубінштейна про два способи життя, дві

моделі професійної поведінки є: модель адаптованої поведінки та модель професійного розвитку. За адаптованою поведінкою, у самосвідомості людини домінує тенденція до підкорення професійної діяльності зовнішнім обставинам у вигляді виконання вимог, правил, і норм. Такий спеціаліст користується напрацьованими алгоритмами вирішення професійних завдань, розв'язання проблем, ситуацій, які перетворені в штампи, шаблони, стереотипи [186].

Не менш значущою для розуміння механізму самоактуалізації є теорія саморегуляції особистості. Як відомо, саморухомість системи залежить від тих внутрішніх відносин, що склалися в ній на даний момент. Рухомою силою розвитку, за Ю.Миславським, є протиріччя між двома моментами, двома станами суб'єкта – потенційним та актуальним [138].

У вітчизняній психології все більш популярним є ціннісний підхід до самоактуалізації. В.Зінченко [90] стверджує, що наразі з'явилася можливість руху до акмеїчної психології, що, згідно з Л.Виготським, визначає не глибини, а вершини особистості. Цінність особистості, на думку деяких авторів, визначають вибірковість та самореалізацію особистості у будь-якій сфері.

Ціннісний підхід у психології, згідно з К.Абульхановою-Славською [4], наділений однією особливістю: він дозволяє побачити особистість такою, якою вона є зараз, і такою, якою вона могла б бути і буде. Він допомагає зрозуміти, чим вона могла б стати і не стала, які тенденції в ній є тенденціями зростання, а які – деградацією.

К.Абульханова-Славська досліджує проблему активності особистості у діяльності через принципи спілкування. Тобто показує, що завдання, які піднімаються перед людиною, завжди вирішуються спільно з іншими людьми.

К.Абульханова-Славська виділяє типи особистостей, активність яких залежить від того, з яких позицій здійснюється самооцінка.

1 тип – люди з інтегральною життєвою позицією, що прагнуть та

вміють порівнювати себе з іншими людьми, що підштовхує до активності, рівень якої постійно зростає.

2 тип – особистість, що схильна до суб'єктивізму з тенденцією до самозадоволення, нездатної до адекватної самооцінки. Активність такої особистості не зростає, вона має тенденцію до застою. Уява про розвиток – ілюзійна.

3 тип – особистість, що схильна до суб'єктивізму та неадекватності самооцінки, тенденції до хворобливої фіксації на невдачах. Комплекс неповноцінності «Я» подавляє активність.

4 тип – незріла, інфантильна особистість. Така особистість може бути занадто ситуативною, не вміє виділяти загальну життєву перспективу, основну лінію життєвих цінностей та побачити їх зв'язок із сьогоденними справами та завданнями. Активність такої особистості не має зростаючого характеру [4].

Однією з теоретичних засад самоактуалізації та цього дослідження є розроблена психологічною наукою ідея ідентифікації та уособлення як механізмів розвитку особистості.

Ідентифікація у психологічних дослідженнях представлена як процес емоційного (та будь-якого іншого) ототожнення людини з іншою людиною, групою, зразком. Це механізм адаптації, соціалізації особистості. Орієнтуючись на інших людей, ототожнюючи себе з ними, звіряючи свої проступки з їх думкою, людина і стає людиною. Розвиток здібностей визначає формування соціально значущих якостей, таких як взаємна турбота та активне відношення до людей, людства та до самого себе. У процесі ідентифікації людина засвоює норми, привила, стереотипи, тобто вчиться жити серед людей.

У той же час ідентифікувавшись, людина може й «усереднитися», стати схожою на інших, повністю залежною від думки інших, втратити себе, втратити свою індивідуальність.

Так і було б, якби не було іншого механізму – уособлення.

Уособлення – це механізм відстоювання окремим індивідом своєї природної та людської сутності. Віддаляючись на деякий час від інших, людина отримує можливість виділити себе із загального «ми», стати індивідуальністю. Процес уособлення завжди пов'язаний з винайденням деякої автономії, з розумінням своєї «особливості», прагненням до незалежності від інших, навіть до протиставлення себе відносно них. Об'єктивне уособлення виступає як механізм індивідуалізації особистості. Як показують психологічні дослідження, людина може розвиватися у трьох напрямках:

- постійної, гіперболізованої, яскраво вираженої підготовленості до ідентифікації з іншими людьми;
- відчуження від інших індивідів;
- гармонійної взаємодії ідентифікації та уособлення до внутрішніх потреб особистості та соціальної необхідності.

Саме цей напрямок дозволяє людині засвоювати ті цінності, що відпрацювало суспільство, приєднатися до духовного світу інших людей, але при цьому усвідомлювати свою унікальність, по-своєму виражати себе у світі.

На думку Н.Осухової, для набуття індивідуальності, необхідно, щоб у непростому складі об'єдналися, злилися загальне (постійні людські цінності), особливе (що притаманне часу, в якому живе людина, тій соціальній чи професійній групі, до якої вона належить) та одиничне (єдине, неповторне, що притаманне тільки їй і більше нікому) [157].

Щоб внутрішній світ людини, її неповторна особистість змогли природно та відкрито відобразитись у її зовнішніх проявах, поведінці, необхідно зрозуміти свої особливості, дозволити собі виразити їх та зуміти зробити це найкращим чином. Для вчителя це означає: пізнати своє «Я», позбутися табу, дозволити собі бути собою (але при цьому зрозуміти інших) та опанувати відповідну техніку педагогічного самовираження [157].

Природно, що тільки зріла людина, яка суспільно визначилася,

створила свою систему уявлень про світ, відпрацювала власну систему життєвих цінностей, може дійсно зрозуміти свої особливості, свою схожість з іншими людьми, відрізнятися від них своєю унікальністю та відстояти своє право на творче самовираження в діяльності та поведінці.

Однак становлення цього процесу відбувається особливо інтенсивно в студентські роки за наявності визначеної системи цілеспрямованої діяльності.

У сучасній вітчизняній гуманістичній психології найбільш значними розробками проблеми самоактуалізації особистості є дослідження відповідних питань Г.Баллом [35, 36], вивчення джерел, рушійних сил і суперечностей процесу самоактуалізації, її історичних типів З.Файнбургом [188], психологічних аспектів самоактуалізації в умовах науково-технічної революції В.Паригінім [188] та дослідження В.Муляра [143], присвячені філософсько-культурологічному аналізу цієї проблеми [188].

На думку Г.Балла, «для самоактуалізованої особистості характерні певні особливості свідомості, які сприяють розвитку пізнавальних процесів та підвищують цілісність особистості» [38, с.338].

В.Русова визначає самоактуалізацію як складний процес, як своєрідну діяльність особистості, в основі чого лежить перехід від потенційного до актуального, від інтеріоризації до екстеріоризації, від здатності до дії, від навчання до втілення знань, від творчості до інновації тощо [188].

В.Русова пропонує таку схему процесу самоактуалізації:

1-й етап: потребово-мотиваційний – формування пізнавальних потреб;

2-й етап: інформаційно-пізнавальний – формування ціннісних орієнтацій, сензитивності, контактності, здатності до орієнтації у часі;

3-й етап: цілеутворюючий – формування спонтанності, гнучкості поведінки;

4-й етап: операційно-результативний – формування навичок креативності, підтримки;

5-й етап: емоційно-почуттєвий – формування навичок самоприйняття, самоповаги, розглядаючи самоактуалізацію особистості як складну структуровану систему взаємопов'язаних дій, через які актуалізується потенціал особистісних властивостей і здібностей учня, що формується в процесі навчання і виховання. Це комунікативні, мотиваційні, характерологічні, рефлексивні властивості, творчі, інтелектуальні здібності особистості до діяльності, які актуалізуються нею в ході навчання за обраним профілем [188].

Вивчення стану проблеми самоактуалізації особистості у педагогіці дозволяє дійти висновку про недостатню її розробленість як самостійної галузі дослідження. Проблема самоактуалізації особистості визначається педагогічною наукою в основному контексті проблем професійного самовдосконалення, самовизначення та самореалізації.

Розглядаючи педагогічний аспект феномена самоактуалізації, ми маємо на увазі створення цілеспрямованої діяльності щодо забезпечення умов для усвідомленого, адекватного, активного самопізнання та самовияву особистості на всіх рівнях її системи. І в цьому плані існує ряд робіт, де мова йде про самоактуалізацію (самореалізацію) особистості учнів, студентів та вчителів [17; 76; 172].

Викладачі педагогічних навчальних закладів повинні добре розуміти, що їхні випускники приступають до вчительської роботи у молоді роки, не маючи у своєму багажі достатнього життєвого та педагогічного досвіду, великого обсягу науково-методичних знань, ці прогалини слід заповнювати шляхом самоактуалізації. Таким чином, проблема розвитку самоактуалізації студентів педагогічних університетів не може не розглядатися як провідний чинник їх професійного розвитку та підготовки до майбутньої діяльності.

Учителі прагнуть орієнтуватися на еталони професійної поведінки, що призводить до втрати особистісного смислу педагогічної діяльності та інтересу до неї і, саме головне, – до втрати вчителем самого себе, своєї «самості».

Самоактуалізація особистості вчителя розглядається як необхідна умова успішного розвитку вільної, самостійної особистості учнів.

П.Пилиповський пише, що творчо налаштований учитель, який самоактуалізується, володіє дуже великим духовним впливом на учнів [166].

В.Сластьонін розглядає самоактуалізацію особистості майбутнього вчителя як одну з найважливіших задач вищої педагогічної школи. На його думку, в основу особистісно-орієнтованих технологій повинен бути покладений діалогічний підхід, що визначає самоактуалізацію і самопрезентацію особистості вчителя [196].

Можна констатувати, що в наш час спостерігається поступове накопичення наукових публікацій, які стосуються проблем самореалізації, самоактуалізації та ролі в цьому виховання та професійної підготовки.

Термін «самореалізація» тривалий час використовувався в суспільно-політичній літературі, публіцистиці, не маючи при цьому досить чітко вираженого змісту.

Починаючи з 70-х років ХХ століття проблема самореалізації стала предметом дослідження філософії, соціології, кібернетики, етики, психології, педагогіки та інших наук.

А.Маслоу визначає самоактуалізацію як прагнення до самоздійснення, точніше, тенденцію актуалізувати те, що існує у потенціалі. Цю тенденцію можна назвати прагненням людини стати все більше і більше тим, ким вона здатна стати [129].

Сучасний учитель покликаний у процесі навчання та виховання здійснювати суб'єкт-суб'єктні взаємодії.

Однак особистісний підхід, що є базовим ціннісним орієнтуванням вчителя, може бути здійсненим лише педагогом, який усвідомлює себе особистістю, що реалізовує свої можливості.

Сучасній школі потрібен учитель – творча індивідуальність. Цю потребу гостро відчують та усвідомлюють і школярі, і студенти.

Невипадково вони віддають перевагу викладачам «несхожим», «оригінальним», «нестандартним», «яскравим індивідуальностям».

У дослідженнях педагогів і психологів, присвяченим проблемі впливу особистості педагога на учнів [99; 197; 199], підкреслюється, що лише вчителі, які досягли у своєму розвитку творчої індивідуальності, здатні робити найбільші «вклади» в розвиток особистості своїх учнів, впливати на їх життєві смисли і цінності, стимулювати розвиток творчих сил і здібностей дітей. Багато дослідників проблеми формування особистості сучасного вчителя [99; 197; 199] підкреслюють важливість «ретельно відпрацьованої процедури переведення вчителя із об'єктної в суб'єктну позицію, тобто позицію активного професійного самовиховання» [199].

Підготовка такого педагога може бути здійснена тільки в умовах кардинально перебудованої вищої педагогічної освіти.

В основі нових підходів до самовдосконалення вищої освіти лежить ідея особистісно-орієнтованого навчання, сутність якого полягає у поважному ставленні до особистості студента як суб'єкта пізнання, спілкування, соціальної творчості, що вимагає виявлення потенційних можливостей кожного студента, створення умов для вияву його самобутності, збільшення ступеня волі учасників педагогічного процесу.

Нові потреби підготовки вчителя в системі вищої педагогічної освіти поставили питання про необхідність дослідження деяких недостатньо вивчених сторін педагогічної дійсності, а також різних механізмів саморозвитку вчителя, його самоактуалізації.

В останні роки крім традиційного підходу бачення професійного ставлення особистості вчителя накреслилася стійка тенденція до виділення особистісного фактора, який покликаний вирішально впливати на самостійне визначення вчителем способів та умов його діяльності залежно від своїх індивідуальних особливостей та можливостей.

У педагогіці добре відомо, що у процесі навчання дитина засвоює культурні цінності трьома шляхами:

- в умовах сімейного виховання;
- в ситуації навчання, відповідно до планів і цілей, які у процесі взаємодії суб'єктів виховання задає вчитель;
- шляхом саморозвитку, самовиховання за допомогою рефлексивного мислення. Цей шлях засвоюється у підлітковому віці в ході соціалізації [188].

Погоджуючись із В.Русовою, вважаємо, що самоактуалізація відбувається у тому випадку, коли надбання соціалізації особистості реалізуються в ході протилежного процесу, який можна умовно назвати індивідуалізацією, маючи на увазі саморозкриття індивідуального потенціалу особистості.

У дисертаційному дослідженні О.Горячевої [76] наведено аналіз ідеї самоактуалізації особистості в гуманістичній психології та описано досвід її реалізації у педагогічній практиці – в роботі з підлітками. Автору вдалося довести, що сутнісною характеристикою самоактуалізації у підлітковому віці є прагнення пізнати та зрозуміти себе так, щоб реалізувати свої можливості у пізнанні, творчості, спілкуванні, виборі життєвих ситуацій. Це дозволило поставити та вирішити в ході експериментальної роботи такі педагогічні завдання, як орієнтація підлітків на самоздійснення; допомога їм у набутті засобів самопізнання; організація загальної діяльності щодо встановлення розриву між «Я – реальним» та «Я – ідеальним», рефлексії здійснюваних ціннісних та поведінкових виборів та ін.

Локальне дослідження процесу самоактуалізації сучасних підлітків та юнаків проведено І.Шаховою. На основі результатів дослідження автор робить висновок, що досить чітко простежується різниця характеру та спрямованості самоактуалізації підлітка залежно «від конкретних історичних умов суспільства та особливостей організації життєдіяльності цієї вікової групи». На основі цього висновку І.Шахова зазначає, що «кожне покоління володіє своєю структурою самоактуалізації особистості, на формування якої впливає структура суспільства, де визначна роль

відводиться вимогам, які ставляться суспільством до особистості» [243].

Дане положення необхідно враховувати, розглядаючи феномен самоактуалізації стосовно особистості сучасного студента, майбутнього вчителя.

Проблемам самореалізації особистості педагога присвячено декілька досліджень.

У дослідженні С.Сисоевої відображені педагогічні умови самореалізації особистості вчителя загальноосвітньої школи [193]. В роботах Л.Долінської проаналізовано проблеми рефлексії у процесі педагогічного спілкування як умови самореалізації особистості вчителя [84]. Т.Маслова у своєму дисертаційному дослідженні «Умови професійної самореалізації вчителів» [127] розглядає професійну самореалізацію як процес задоволення вчителями потреб у використанні своїх професійних і особистісних якостей та виявляє об'єктивні та суб'єктивні умови професійної діяльності педагогів як детермінанти їх самореалізації. Особливо цікавим є положення Т.Маслової про структуру та динаміку об'єктивних та суб'єктивних умов самореалізації особистості вчителя.

Дослідженню педагогічних умов творчої самореалізації особистості молодого вчителя присвячена робота М.Ситнікової [194].

Творчу самореалізацію особистості автор розглядає як компонент професійно-педагогічної культури, а її сутність та механізм досліджується з урахуванням даних філософії, психології, соціології, педагогіки [194], що забезпечує достатньо ґрунтовну теоретичну базу проведеного дослідження.

А.Зайцева інтерпретує творчу самореалізацію майбутнього вчителя музики як процес практичного втілення індивідуального творчого потенціалу студента, що детермінований сукупністю його уявлень про власні педагогічно-виконавські здібності, відображає міру можливостей актуалізації творчих потенцій студента під час цілеспрямованої фахової діяльності та орієнтується на гедоністичний результат втілення художньо-педагогічних задумів в музично-виховній роботі з учнями [88].

Безпосередньо проблемі підготовки вчителя до самоактуалізації у професійній діяльності присвячено дослідження О.Андрієнко [17].

На думку М.Кобильнік, самоактуалізація майбутніх педагогів – це процес постійної роботи над собою, це рух уперед, до досконалості, до ідеалу самих себе. Самоактуалізація виступає показником повноти самореалізації особистості студентів. Вона свідчить про ступінь розвитку самосвідомості, рівень орієнтованості у життєвих і соціальних ситуаціях, наявність потенційних та реальних можливостей особистості для її самоздійснення, рівень організаційно-вольової зрілості в управлінні життєвими обставинами та подоланні життєвих труднощів. Дослідник вважає, що самоактуалізація майбутнього фахівця складається із самоусвідомлення (самопізнання), власної активності, використання адекватної стратегії самореалізації та готовності до професійного саморозвитку [102].

Слід зазначити, що педагоги внесли свій вклад у формування визначення самореалізації (самоактуалізації) особистості. Так, О.Газман [68] вважає, що самореалізація – це «розкриття людської природи». На його думку, самореалізація – один із структурних компонентів саморозвитку особистості, що включає в себе постановку мети особистістю перед собою, оволодіння засобами її досягнення, реалізацію прийнятих намірів.

Деяко інший підхід до визначення поняття самореалізації у В.Созонова та К.Щербакової, що ототожнюють самореалізацію з діяльністю. Так, на думку К.Щербакової, самореалізація особистості вчителя – це здійснення, перетворення в життя планів, проектів, ідей або діяльність, що детермінована особливостями особистості» [172].

Друга частина визначення викликає сумніви, адже самореалізація здійснюється у діяльності, тому не може бути тотожною їй. Те саме мається на увазі й у визначенні В.Созонова, який вважає, що самореалізація – це творча перетворююча діяльність людини, в результаті якої змінюється навколишнє середовище і сама людина [204].

Під самоактуалізацією в акмеології розуміють процес переходу потенційних характеристик людини в актуальні, як у процесі професійної діяльності, так і у процесі навчання в школі. В цьому аспекті самоактуалізація розглядається як необхідна форма руху людини до особистісної зрілості [188].

Розглядаючи самоактуалізацію як синтетичне поняття, також можливо погодитися з таким її визначенням, яке запропоновано О.Горячевою. Вона вважає, що самоактуалізація розуміється як мотиваційний та ціннісно-смысловий елемент, що попереджує або супроводжує предметно-діяльнісну активність [76]. Слід указати, що низка сучасних дослідників робить акцент тільки на мотиваційному аспекті самоактуалізації, що визначає прагнення людини до якомога повнішого виявлення та розвитку своїх особистісних потенцій.

Самоактуалізація – це не тільки кінцевий стан, а й процес актуалізації своїх можливостей. Це, наприклад, розвиток розумових здібностей через інтелектуальні заняття. Тут самоактуалізація означає реалізацію своїх потенційних здібностей. Самоактуалізація – це праця заради того, щоб зробити добре те, що людина хоче зробити.

Теоретично обґрунтовано, що це прагнення детермінує саме процес актуалізації можливостей або потенційних особливостей.

Крім мотиваційного аспекту самоактуалізації, можна виділити процесуальний аспект, що являє собою перехід потенційних особливостей людини в актуальні. Як відомо, діалектика перетворення потенційних особливостей в актуальні виступає як один з психологічних механізмів саморозвитку особистості.

На першому етапі вітчизняних досліджень про зв'язок потенційного та актуального в особистості використовувалося поняття К.Платонова, Б.Теплова «потенційні здібності» [167; 219].

Пізніше, коли розуміння здібностей визначилося як умова вдалого виконання діяльності, почали використовувати поняття «потенційні

особливості», як більш об'ємне за змістом та чітке за характеристикою. Найбільш повно та змістовно категорії «потенційні» та «актуальні» особливості розроблені Т.Артем'євою [25].

Під потенційними особливостями нею розуміються такі, що, по-перше, індивідуально характеризують дану особистість; по-друге, виявляють процес та діапазон її розвитку за багатьма причинами – генетичними, фізіологічними, психологічними, поведінковими, діяльними та ін.; по-третє, вони ще не реалізуються в даних умовах життєдіяльності індивіда.

Актуальні особливості – ті, що дійсно «працюють» у різних умовах життєдіяльності. При цьому важливо врахувати, підкреслює Т.Артем'єва, що потенційні особливості не зводяться тільки до задатків [25]. Категорія «потенційні особливості», на відміну від категорії «задатки», вказує на напрямок розвитку особистості на всіх її підструктурних рівнях, а не тільки на фізіологічній або будь-якій іншій основі.

Поняття «потенційні особливості» проходить також від основних положень гуманістичної психології, що проголошує цілісний підхід до вивчення особистості.

Ю.Долінська, враховуючи специфіку діяльності практичного психолога, розглядає самоактуалізацію його особистості як двобічний процес реалізації індивідом, з одного боку, себе у діяльності, а з іншого – становлення і зростання через цю діяльність та об'єктивування особистістю своїх основних ставлень, відтворення їх у спільній «суб'єкт-суб'єктній» діяльності з клієнтом. У результаті такої взаємодії відбувається перетворення потенційних можливостей особистості кожного в актуальні. Успішність цього процесу забезпечується активністю, глибиною та адекватністю самоусвідомлення і наявністю мотивації досягнення у його учасників [83].

М.Ткалич самоактуалізацію особистості розглядає як цілісний, багатосторонній, багатofакторний процес, у ході якого здійснюється

реалізація й подальший розвиток особистісного потенціалу [220]. Спираючись на теоретичні джерела, автор визначає інтегральні характеристики самоактуалізації особистості: 1) сильне «Его» (А.Адлер [5], Е.Фромм [234], К.Хорні [236], К.Юнг [255]); 2) позитивний «образ Я» (А.Маслоу [128], Г.Олпорт [154], К.Роджерс [182], В.Франкл [230], Е.Шостром [250]); 3) особистісна зрілість (Л.Коростильова [109], А.Реан [180]) [220].

На думку Є.Вахромова, теорія самоактуалізації є нині системним утворенням, яке поєднує в собі макро- і мезорівні та окремі теорії. Основними з вищевказаних теорій є такі:

- теорія самоактуалізованої особистості як мета розвитку;
- теорія мотивації, заснована на ідеї відмінності дефіцітарних мета-мотивів і цінностей;
- теорія пікових переживань;
- теорія розвитку особистості, заснована на зв'язку мотивів розвитку, пікових переживань і проблеми вибору оптимального рішення;
- теорія терапії, зорієнтованої на клієнті [57].

Напевне, найбільш суперечливим і, водночас, найважливішим елементом цієї теорії є мета-теорія самоактуалізації, заснована на ідеї К.Роджерса про самоактуалізацію як вияв глобальної тенденції до актуалізації [182].

Для розуміння механізму перетворення потенційного в актуальне звернемося до досліджень С.Єлканова [85], В.Кан-Калика [98], Р.Шакурова [240], у яких проблема розвитку творчого потенціалу розглядається у педагогічному аспекті. Все це дозволяє нам звернутись до вищезгаданого поняття «самоактуалізація особистості».

Як уже було зазначено, етимологічно слово «самоактуалізація» походить від слова «актуалізація», перехід від стану можливості в стан дійсності. Виявити себе – значить виявити свої можливості, здібності [152]. Тому слово «вияв» найбільш чітко виражає смисл самоактуалізації як

процесу. Саме через вияв особистості пояснюють процес самоактуалізації А.Маслоу [133], а у вітчизняній психології Л.Анциферова [20], Т.Артем'єва [23].

На основі аналізу теоретичних джерел та з урахуванням раніше розглянутих якісних характеристик самоактуалізації (усвідомленість, адекватність, активність), можемо говорити про самоактуалізацію як процес мотивованого, усвідомленого, адекватного та активного самопізнання та самовияву особистості на всіх рівнях її функціональної динамічної структури. Як механізм розвитку особистості самоактуалізація означає процес переходу потенційних особливостей людини в актуальні. Цей процес включає в себе змістовий та процесуальний компоненти.

Змістовий визначає конкретні особливості особистості, якщо вони не усвідомлені та не реалізуються суб'єктом, що застосовується до будь-якого виду діяльності. Процесуальний – вказує на ті дії, що актуалізують, виявляють ці особливості.

Отже, визначаючи самоактуалізацію як психічне явище, можна трактувати її як процес, стан, інтенцію, потребу, результат і властивість особистості, феномен, що пов'язаний із самопізнанням і самовдосконаленням та забезпечує соціальну «результативність» особистості.

Доводиться нерозривний зв'язок самоактуалізації і творчості особистості. Так, наслідування принципу розвитку здійснюється тільки через розкриття творчого потенціалу особистості, через привнесення власної неповторності та унікальності. Самоактуалізація окремої особистості є безперервним процесом і залежить від вродженого потенціалу особистості, гендерної ознаки людини, її життєвого шляху, досвіду, ціннісних пріоритетів самовизначення, культурної стратифікації суспільства [69].

Ми погоджуємось із думкою Т.Соломки, яка вважає самоактуалізацію окремої особистості унікальним, безперервним процесом, що триває

впродовж усього життя і пов'язаний з нескінченним зростанням потреб людини, її здібностей, інтересів та інших властивостей особистості, з потенційним розгортанням її сутнісних характеристик та залежить від: вродженого потенціалу особистості; ціннісних пріоритетів самовизначення; спрямованості життєвого шляху та рівня соціально-психологічної зрілості людини, обумовлених соціокультурною стратифікацією суспільства [205].

Таким чином, на основі проведеного нами аналізу проблеми самоактуалізацію майбутніх учителів музики в процесі професійної підготовки ми розуміємо як процес максимального виявлення та розвитку потенційних професійно-значущих якостей та здібностей майбутнього педагога. Самоактуалізація виступає чинником більш повноцінного, творчого виконання особистістю майбутнього вчителя музики власної навчальної, а далі й професійної діяльності.

1.2. Можливості самоактуалізації майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки

Особистісний компонент змісту освіти не можна забезпечити звичною програмно-інструктивною технологією навчання, стверджує О.Рудницька. Він потребує конструювання специфічних педагогічних ситуацій, які актуалізують у навчально-виховному процесі потребу самовираження. Такі ситуації створює спілкування з мистецтвом, що дає підстави говорити про виняткове значення мистецької освіти. За словами А.Маслоу, саме цей вид освіти допомагає людині якомога повніше розкрити свій потенціал, таланти, здібності, сприяє її самоактуалізації [187].

У контексті нашого дослідження особливо актуальним є твердження І.Беха, який підкреслює виняткову важливість оволодіння професією в житті кожної людини і стверджує, що, «...виступаючи способом самоактуалізації особистості в соціально схвалюваних видах діяльності, професійна діяльність водночас служить і одним з основних способів життєвого самовизначення» [43, с. 77].

Аналіз спеціальних праць з вивчення проблеми мотивації поведінки та мотиваційної сфери особистості (О.Леонтьєв [115], С.Рубінштейн [185], П.Якобсон [259] та ін.), формування професійної спрямованості (В.Сластьонін [196] та ін.) дозволяє констатувати, що під час вибору професії людина визначає професійну діяльність, у процесі якої вона зможе задовольнити потребу у визнанні та самоствердженні, реалізувати свої життєві плани, самоактуалізуватися.

Поняття «самоактуалізація» охоплює всю систему життєдіяльності індивіда, насамперед професійну діяльність, котрій зазвичай людина присвячує більшу частину свого життя. В узагальненому вигляді самоактуалізація – це неперервний рух до особистісного зростання. Особистісне зростання можемо трактувати як наближення до осмислення і здійснення сенсу власного життя через набуття особистісного досвіду, що

передбачає самопізнання і засвоєння загальнолюдських цінностей, таких, як відкритість, довіра, прийняття, свобода, природність, демократичність, співпричетність, незалежність тощо. Процес самоактуалізації як єдність професійного (соціального) та особистісного зростання торкається різних сторін системи ставлень людини до себе, до соціального оточення, професії, світу загалом. Таку думку підтримували Р.Ассаджолі [31], А.Маслоу [132], К.Роджерс [182], В.Франкл [230], Е.Фромм [234].

Самоактуалізацію майбутнього фахівця слід розглядати через досягнення особистістю психологічного здоров'я і зрілості як здатності замінити зовнішню підтримку і регуляцію самопідтримкою і саморегуляцією, згідно з теоретичними позиціями Ф.Перзла. «Кожен організм має здатність досягти оптимального балансу всередині себе та щодо свого оточення. Регулюючи та підтримуючи себе, індивіди усвідомлюють власну здатність обирати засоби задоволення потреб, коли ці потреби дають про себе знати» [121, с.75; 102].

Розглядаючи самоактуалізацію у контексті підготовки майбутніх учителів музики до педагогічної діяльності, варто, на наш погляд, звернутися до поняття «професійна самоактуалізація», що трактується дослідниками (О.Андрієнко [17], В.Сластьонін [199] та ін.) як реалізація можливостей (індивідуальних особливостей) індивіда у професійній діяльності. Ми розглядаємо професійну самоактуалізацію майбутнього вчителя музики як процес, спрямований на розуміння професійно значущих особистісних якостей, адекватний та активний вияв їх у навчальній та професійній діяльності з урахуванням вимог, які ця діяльність ставить до майбутнього вчителя музики.

Визначивши головну мету дослідження – обґрунтувати педагогічні умови самоактуалізації особистості майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки, доцільним, на наш погляд, для досягнення цієї мети на даному етапі роботи розглянути мету, завдання, зміст професійно-педагогічної підготовки, тенденцію її вдосконалення, попередній досвід

реалізації нових підходів до формування особистості вчителя. Це дає можливість визначити місце професійної самоактуалізації у процесі педагогічної підготовки вчителя та виявити ті фактори професійно-педагогічної освіти, які можуть стимулювати самоактуалізацію особистості майбутнього педагога, зокрема, вчителя музики.

Нині накопичено досить великий теоретичний та практичний досвід з професійної підготовки майбутнього вчителя, формування його готовності до професійної діяльності. У численних дослідженнях сформульовані поняття готовності до професійної діяльності, визначені його зміст та структура, виявлені головні параметри та умови, що впливають на ефективність підготовки, динаміку та стійкість готовності (О.Абдулліна [2], В.Ільїн [94], І.Котова [110], В.Мерлін [136], В.Мясищев [146], К.Платонов [167], В.Сластьонін [196], Д.Узнадзе [223] та ін.).

Аналіз літератури, незважаючи на різноманітність думок, дає підстави стверджувати, що закладені авторами у поняття підготовки до педагогічної діяльності взагалі, або у якийсь з її аспектів, усіх їх поєднує розуміння терміна «підготовка» як процесу формування, вдосконалення знань, умінь та навичок, якостей особистості, що необхідні для виконання певної діяльності, яка здійснюється в ході навчання, самоосвіти або професійної діяльності. Результатом процесу підготовки є готовність особистості до виконання даної діяльності. Готовність до педагогічної діяльності багато в чому визначається залежно від об'єкта її спрямованості.

Як показали дослідження А.Гуторової [78] та Т.Маслової [127], багато вчителів мають слабо виражену установку на самореалізацію, значна частина педагогів виявляє стійкі стереотипи педагогічного мислення, не має суб'єктної позиції у педагогічній діяльності.

А.Гуторова відмічає, що для багатьох педагогів характерний конформізм, прагнення відповідати лише вимогам адміністрації, боязкість відповідальності, недовіра до своїх сил, однобоке уявлення про роль педагога, відсутність самостійності у виборі напрямків та засобів

навчально-виховного процесу [78].

Якщо систематизувати внутрішні обмеження, що заважають вчителю виразити себе, самореалізуватися у педагогічній діяльності, то можна помітити «дефекти» та «прогалини» в одному з блоків особистості вчителя: блок смислів та цінностей; блок самоусвідомлення; блок здатності до самовираження (інструментальні знання та вміння).

Відомо, що будь-яка з цих «прогалин» призводить до гіпертрофії потреби в захищеності та породжує прагнення до наслідування, прагнення «бути як всі». Але ні про яку самоактуалізацію в даному випадку не може бути й мови.

Як показують проаналізовані дослідження (О.Андрієнко [17], М.Ситнікова [194] та ін.), феномен самоактуалізації доцільно розглядати, перш за все, з позиції мотиваційної готовності вчителя (самоактуалізація в широкому розумінні) та більш конкретно – з позиції процесуальної готовності.

Виходячи із завдань нашого дослідження вважаємо за необхідне акцентувати увагу на самоактуалізації у широкому розумінні – з позиції мотиваційної готовності майбутнього вчителя музики до професійної діяльності.

Мотиваційну готовність дослідники (В.Марєєв [126] та ін.) розуміють як динамічну систему мотивів та бажань, які керують поведінкою особистості, соціальним розвитком, формуванням активної життєвої позиції. У поняття мотивації входять усі види бажань: мотиви, потреби, інтереси, прагнення, мета, мотиваційні установки, що безпосередньо пов'язані із феноменом самоактуалізації. В той же час ми розглядаємо самоактуалізацію вчителя також у процесуальному аспекті.

Процесуальну самоактуалізацію ми визначаємо як основу, що детермінує установки на розуміння педагогічного завдання, спеціальні засоби діяльності й модель вірогідної поведінки. Визначення моделей вірогідної професійної поведінки вчителя пов'язано із самодіагностикою,

самооцінкою, самопрограмуванням та іншими рефлексивними актами людини, що спрямовані на реалізацію своїх потенційних можливостей у педагогічній діяльності.

Професійна підготовка відбувається у межах педагогічного процесу, а саме процесу, який реалізує мету освіти та виховання в умовах систем, у яких організована взаємодія вихователів та вихованців. Серед елементів педагогічного процесу (та підготовки, що здійснюється в його межах) визначають мету, зміст, методи, форми, результати, що дає можливість розглянути процес підготовки майбутніх учителів з урахуванням даних елементів.

Вважаємо за потрібне звернути увагу на ті позитивні аспекти педагогічного процесу, що сприяють успішній самоактуалізації особистості майбутнього вчителя, та на такі, що перешкоджають самоактуалізації особистості учня, студента, вчителя.

Криза освіти в нашому суспільстві у 70 – 80-ті роки спонукала багатьох учених (Ш.Амонашвілі [9], О.Асмолов [29], Є.Білозерцев [40], Є.Бондаревська [50], В.Давидов [79], В.Петровський [165] та ін.) виступити з критикою шкільної освіти та ідеями нового педагогічного мислення. Серед головних недоліків вони називали безликість, командний та адміністративно-бюрократичний дух старої школи, технократизацію. Це призвело до того, що практично на всіх рівнях педагогічного процесу було втрачено головне, що характеризує будь-яку людську діяльність, – саму людину. Було забуто, що сама людина є «мірилом усіх речей». У школі переважав авторитарний стиль, що виражався у вимогливості, яка базується на підкоренні учнів і вихователів – усього колективу. Такий стиль забезпечував засвоєння повного обсягу знань, умінь, навичок з різних дисциплін і, водночас, звички підкорення владі, пригнічував віру в справедливість, право на особисте рішення, нетипову поведінку, творчі прагнення.

А отже, підхід до учня як до об'єкта навчання та виховання призвів, у

кінцевому результату, до його відчуженості від процесу навчання, перетворив його з мети у засіб діяльності школи. Ще С.Рубінштейн зазначав, що головним порушенням етичного, морального життя являється використання людини як засобу для досягнення будь-якої мети [186]. В результаті такого відчуження навчання втратило смисл для учня.

Таким самим відстороненим від освітнього процесу стає також учитель, який не має можливості самостійно ставити освітню та виховну мету, самостійно вибирати засоби та методи діяльності, в той час як сама природа професійної діяльності вчителя потребує креативного мислення, високого творчого потенціалу у вирішенні різних педагогічних завдань та складних ситуацій.

Готувати виконавців (навіть дуже хороших) могли люди, самі підготовлені як виконавці. Всі недоліки шкільної системи були типовими для вузівської системи підготовки вчителя. Традиційна вища школа орієнтувалася на підготовку спеціалістів, що здатні вдосконалювати техніку, яка функціонувала в рамках технології, що повільно змінюється.

Аналіз підготовки майбутніх учителів показав, що у педагогічних закладах постійно порушувалася природна логіка: формування цілісного суб'єкта педагогічної діяльності, формування особистісної диспозиції. Суворі детермінація діяльності студентів призводила до їх пасивності. Реалізувати студентам свої творчі здібності, духовні потреби та інтелектуальний потенціал заважали зміст різних видів діяльності та засоби їх організації, а це негативно впливало на їх професійне становлення та соціальну адаптацію, а відтак і на самоактуалізацію [40].

Для більшості студентів за п'ять років навчання у вищому навчальному закладі здобуті знання не ставали засобом розвитку їхньої особистості, розвитку педагогічного мислення, тобто їхньої самоактуалізації. У визначенні мети підготовки майбутнього вчителя робиться акцент на озброєнні його знаннями, вміннями, навичками, розвитку професійно значущих особистісних якостей та зовсім не

вказується на необхідності розвитку професійної свідомості, суб'єктної позиції студента. Дослідник Є.Білозерцев вважає, що «виникла парадоксальна ситуація: для більшості випускників освіта, яку вони отримали у вищому педагогічному закладі, не є педагогічною, тому що багато з них у перші роки викладання не можуть самостійно вирішити професійні завдання. Вони відчують значні труднощі, внаслідок чого вирішують піти з педагогічної освіти [40, с.61].

Дослідження професійної діяльності молодих учителів у контексті труднощів (А.Бритвихін [53], С.Вершловський [59], Н.Кузьміна [112] та ін.) свідчать про те, що більшість молодих учителів орієнтують себе на формування рис учителя-ремісника, мають недостатній рівень вияву своєї індивідуальності, самостійності, активності, а отже, самоактуалізації. Численні спроби вдосконалити підготовку педагогів носили, як правило, емпіричний характер та були спрямовані в основному на збільшення (перерозподіл) годин, введення нових курсів.

Всі ці спроби вдосконалити, перебудувати навчально-виховний процес у вищому навчальному закладі, не зачіпаючи особистості викладачів та студентів, не могли бути успішними. Екстенсивний підхід у підготовці педагога є протиріччям індивідуально-творчому характеру педагогічної праці та майже повністю виключає можливість загальної та професійної самоактуалізації особистості студента – майбутнього педагога.

В останні роки склався ряд передумов, які визначили необхідність нових підходів до підготовки вчителя. Аналіз соціальних, практичних та теоретичних передумов перевтілення вищої педагогічної школи дозволяє стверджувати, що нині накопичився значний потенціал, використання якого сприяє кардинальній перебудові професійної підготовки вчителя та створенню умов для самоактуалізації його особистості.

Аналізуючи проблему професійної підготовки сучасного вчителя, В.Сластьонін та О.Міщенко підкреслюють важливість детально відпрацьованої процедури переходу вчителя з об'єктної в позицію

активного професійного самовиховання [196].

Особистісно-орієнтована освіта неможлива без переусвідомлення її цінностей. Найвищою цінністю освіти виступає людина, а «найвища мета та сутність освіти пов'язані з її розвитком, соціально-педагогічним захистом, підтримкою індивідуальності, ненасильницьким культуро-відповідним вихованням, створенням умов для творчої самореалізації» [151].

Забезпечення суб'єктної позиції майбутнього вчителя в навчально-виховному процесі вищого педагогічного навчального закладу потребує ставлення до нього як до унікальної особистості, персоналізації професійної підготовки. Майбутній учитель повинен уважати себе особистістю та бачити її в кожному з оточуючих людей. Таким чином, персоналізація професійної підготовки обумовлена установкою на сприйняття кожної людини перш за все як цікавої, несхожої на інших особистості [248].

Персоналізація педагогічної взаємодії потребує адекватного включення особистісного досвіду (відчуттів, переживань, емоцій та відповідних їм дій та вчинків) у взаємодії викладачів та студентів, тобто полісуб'єктного (діалогічного) підходу. Цей підхід, як зазначає Г.Ковальов, випливає з факту «діалогічного змісту внутрішнього світу людини» [103]. Діалогічний підхід будується на вірі у позитивний потенціал людини, необмежених творчих можливостях постійного розвитку та самовдосконалення. «Активність людини та її потреби у самовдосконаленні отримують розвиток тільки в умовах взаємовідносин з іншими людьми, що побудовані на рівноправному партнерстві у спілкуванні, емоційній відкритості та довірі до іншої людини, прийнятті її як цінності у свій внутрішній світ. Це створює умови для взаємного особистого розвитку та творчої участі в ньому» [248, с.85].

Таким чином, полісуб'єктний (діалогічний) підхід у професійній підготовці вчителя забезпечує пріоритет суб'єкт-суб'єктних відношень. Як зазначають В.Сластьонін та О.Міщенко, становлення суб'єктної позиції є саме виявом упевненості у самоцінності педагогічної професії та

педагогічної діяльності. Мотиваційно-ціннісне відношення до них є моментом та мотивом професійного самовдосконалення [196].

Особистісно-діяльнісний та діалогічний підхід потребують нових структур взаємодії викладачів та студентів. Одним з найбільш продуктивних є індивідуально-творчий підхід (В.Сластьонін [197]). Його сутність полягає в тому, що педагогічна освіта повинна відповідати інтересам та потребам студента, бути максимально наближеною до його особистості, індивідуалізованою та варіативною [2]; вона повинна бути спрямована на формування творчої особистості, тобто зорієнтована на індивідуальність майбутнього вчителя.

Перехід від масово-репродуктивного до індивідуально-творчого підходу передбачає створення можливостей для виявлення та формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя, побудови навчального процесу з урахуванням індивідуального розвитку студентів. Нині вищі навчальні заклади проводять пошук шляхів реалізації індивідуально-творчого підходу як шляхом оптимізації та інтенсифікації викладання навчальних дисциплін, так і шляхом розробки нових технологій навчання, які повинні забезпечити врахування індивідуальних пізнавальних особливостей студентів, їх інтересів та здібностей, сприяти актуалізації їхніх можливостей.

Кредитно-модульна система, яка набула поширення нині у педагогічних закладах, активізує вільний вибір, який здійснює студент. Він сам вирішує, через які форми роботи і в якій кількості він може набрати необхідну суму балів. Натомість враховуються як основні, так і додаткові види роботи за предметом, що стимулює творчу активність кожного студента, сприяючи самоактуалізації. При цьому відсутнє «покарання». Бали ніколи не віднімаються, завжди підсумовуються. Фактично зникає екзаменаційний синдром. Екзамен – це тільки засіб збільшити суму балів.

Таким чином, кредитно-модульна система та інші розглянуті ідеї вдосконалення педагогічної освіти, їхня реалізація на практиці містять у

собі великі можливості для стимулювання самоактуалізації особистості майбутнього педагога.

Процес навчання – це головне і вирішальне джерело систематичного впливу на студента, його думки і почуття, мотиви поведінки та навчання, сферу мислення, психічних станів і властивостей особистості. У цьому процесі слід особливо підкреслити значення змісту навчальних дисциплін, форм і методів навчання, ставлення викладачів до студентів, а також бажання, готовність і вміння самостійної роботи самих студентів.

Зміст будь-якого навчального предмета може тією чи іншою мірою посилювати бажання студентів самостійно поглиблювати і розширювати знання та вміння, за умови усвідомлення ними важливості цього матеріалу для власного розвитку. Ефективність процесу навчання і виховання багато в чому залежить від того, наскільки швидко й успішно студент перетворюється з об'єкта дидактичних впливів на суб'єкт пізнавальної діяльності.

Зміст, закладений у навчальні предмети, збагачує студентів науковими фактами й узагальненнями, озброює прийомами самостійної діяльності, стимулює безперервну самоактуалізацію та інтелектуальне самовдосконалення.

Специфікою музично-педагогічної діяльності, на думку Л.Арчажникової, є те, що «вона розв'язує педагогічні завдання, в основному, засобами музичного мистецтва, які об'єднують комплекс спеціальних, психолого-педагогічних, загальнонаукових методологічних знань, умінь та навичок за провідної ролі загальнопедагогічних здібностей». У змісті музично-педагогічної діяльності вона виокремлює власне педагогічну, хормейстерську, музикознавчу, музично-виконавську, дослідницьку роботу, засновану на вмінні самостійно узагальнювати і синтезувати отримані знання [27, с.8].

Три основні функції навчально-професійної діяльності вчителя музики визначає О.Рудницька: пізнавальну, яка полягає у засвоєнні знань,

перетворювальну, що забезпечує розвиток здатності до переосмислення, реорганізації та застосування одержаних знань у ході виконання різноманітних завдань, і творчу – внесення елементів нових знань або способів дій у вихідні умови [187].

Аналіз досліджень у галузі музичного виховання дозволяє визначити спеціальні знання, уміння та навички, які складають професіограму вчителя музики. До них належать: знання теорії та історії музики, володіння навичками сольного співу та гри на музичних інструментах, диригентсько-хорові навички, вміння розповідати дітям про музику тощо. Серед основних якостей педагогічної майстерності вчителя музики виділяються такі: вміння раціонально організувати та активізувати музичну діяльність школярів відповідно до їхнього віку та музичної освіченості; створення сприятливих умов для художнього сприймання музичних творів; володіння творчими методами реалізації музично-освітніх заходів; здатність передбачати і прогнозувати результати художнього спілкування з учнями тощо.

Професія вчителя музики є синтетичною за своєю природою, і підготовка до неї потребує від студентів музично-педагогічних факультетів наявності різноманітних знань та вмінь, а саме: грати, співати, диригувати, аналізувати музичний твір, розповідати про музику. І саме тому без професійних знань, умінь та навичок, які передбачають наявність гарного голосу, слуху, артистизму та інших якостей, неможливо бути кваліфікованим фахівцем.

Крім того, С.Сисоева вказує на те, що «сьогодні спостерігається тенденція суттєвого збільшення обсягів знань, умінь і навичок, які необхідні фахівцю, хоча термін його професійної підготовки залишається незмінний, а в деяких випадках навіть скорочується». Розв'язання означеної суперечності авторка бачить у підвищенні ефективності організації навчального процесу у професійних закладах освіти, «спрямованості його на розвиток тих особистісних і професійних якостей майбутнього фахівця, які сприяють його творчій, самостійній діяльності, успішній адаптації до нових

соціально-економічних реалій» [193, с. 17-18], а отже, як ми вважаємо, і самоактуалізації.

Згідно з вимогами освітньо-кваліфікаційної характеристики спеціальності «Музична педагогіка та виховання» майбутній учитель музики (освітньо-кваліфікаційного рівня «спеціаліст»), повинен знати особливості української та зарубіжної музики, музичні форми, жанри, засоби музичної виразності, системи методів і прийомів керування хором, основні напрями й перспективи розвитку музично-естетичного виховання. Майбутній учитель музики також повинен уміти давати образні словесні пояснення до творів музичного мистецтва, емоційно й дохідливо ілюструвати музичні твори; добирати необхідні музичні приклади для проведення бесід і дискусій з проблем мистецтва, лекцій-концертів тощо; розвивати динамічні можливості голосу в умовах використання різних типів вокальної техніки; вільно володіти вокально-хоровими навичками, вдосконалювати манеру виконання; використовувати власні методи й прийоми у вокально-хоровій роботі; самостійно аналізувати музичний твір і тематично ілюструвати його тощо.

При цьому фахова підготовка майбутніх учителів музики повинна включати виконання специфічних музично-виконавських завдань (де має бути стильова відповідність, музична грамотність, технічна досконалість тощо) і педагогічних завдань (мета, режисура, способи активізації сприйняття школярів тощо). Такий рівень свідчить про наявність майстерності, основи якої майбутні вчителі музики отримують у процесі фахової підготовки.

Метою фахової підготовки майбутніх учителів музики є розвиток особистісного ставлення до мистецтва; здатності до сприймання, розуміння й створення художніх образів; потреби в художньо-творчій самореалізації та духовному самовдосконаленні, а отже самоактуалізації, і все це реалізується шляхом засвоєння основ музичної грамоти, вдосконаленням

набутих знань в основних видах музичної діяльності – хоровому співі, грі на музичних інструментах, сприйнятті музики тощо.

Процес фахової підготовки майбутніх учителів музики відбувається на заняттях з фахових дисциплін «Вокал» [177], «Диригування» [173], «Основний музичний інструмент» [176, 178], «Додатковий музичний інструмент» [174], «Методика музичного виховання» [175] тощо, згідно з програмами навчально-виховного процесу факультетів музичного мистецтва у вищих закладах освіти.

Отже, діяльність вчителя музики є багатоаспектною і різноманітною. На музично-педагогічних факультетах педагогічних університетів та інститутів мистецтв здійснюється ґрунтовна підготовка майбутнього фахівця. Хорове диригування, спеціальний інструмент, постановка голосу, музично-теоретичні предмети сприяють досягненню гармонійності у підготовці майбутнього вчителя музики, адже, як зазначав Б.Асаф'єв, «вчитель має бути і теоретиком, і регентом, в той же час музичним істориком, музичним етнографом і виконавцем, що володіє інструментом, аби завжди бути готовим спрямувати увагу в той чи інший бік» [28, с. 59-60].

На думку Л.Арчажникової [27], удосконалення різноманітних видів педагогічної діяльності розвиває педагогічні здібності, що сприяє оволодінню педагогічною майстерністю, а з позицій нашого дослідження сприяє успішній самоактуалізації майбутніх учителів музики.

Пошуки шляхів розв'язання проблем фахової підготовки майбутніх учителів музики значною мірою розкриваються у працях Л.Арчажникової [27], Г.Падалки [159], О.Рудницької [187] та інших, оскільки вони стосуються різноманітних аспектів спеціальної музичної підготовки майбутніх фахівців.

У процесі музично-педагогічної діяльності вирішуються питання розвитку особистісних властивостей вчителя, вихователя, викладача, що коригують педагогічну позицію, поведінку, спрямовують на індивідуальні

досягнення у педагогічній творчості. Водночас здійснюються процеси самопізнання, самовдосконалення, подальшого саморозвитку і самоактуалізації.

Для того, щоб підготовка майбутніх учителів музики відбувалася ефективно, адекватно вимогам сучасного етапу розвитку суспільства, необхідно враховувати, що саме особистість педагога має творчий потенціал щодо інтеграції усіх видів її діяльності.

Слушною є думка О.Апраксіної, яка зазначає, що складність професії вчителя музики визначається необхідністю тісного взаємозв'язку елементів, які входять у поняття «вчитель» і «музикант». Він має бути не тільки широко освіченою людиною, яка добре володіє своїм предметом, а й особистістю у високому розумінні цього слова. Виховуючи дітей засобами музичного мистецтва, він формує світогляд, поняття, уяву [22].

На інтегративності діяльності вчителя музики, на його загальносуспільному значенні, відповідальності в естетичному вихованні учнів наголошувала Г.Падалка [159]. На її думку, професія вчителя музики передбачає такі засади, як: самовідданість і ентузіазм, переконаність у необмеженості виховних можливостей мистецтва музики, палке бажання і вміння зробити її необхідною для всіх людей.

У педагогічних закладах на музичних факультетах студенти вивчають дисципліни таких циклів: музичні дисципліни, педагогічні, лінгвістичні, дисципліни фізичної підготовки, а також проходять педагогічну практику у школах.

Велике значення для самоактуалізації майбутнього вчителя музики мають предмети музичного профілю. Тому у першу чергу ми розглянемо їх можливості. Хоча слід наголосити, за умови належної методичної організації будь-який навчальний предмет може вплинути на потребу студентів у самоактуалізації.

Активне засвоєння музичних знань особливо продуктивно відбувається у процесі викладання дисциплін музичного циклу, тому що

воно проходить у процесі художньої діяльності, що передбачає досягнення ідейно-поетичного задуму твору і художнього виконання його засобами виконавської виразності.

Вчитель музики в школі повинен володіти різнобічними професійними вміннями і навичками, найважливішими з яких є вміння використовувати свої знання для творчого розв'язання практичних завдань, самостійної інтерпретації музичних творів, викладу матеріалу, змістовного з точки зору музичної інформації, який розкриває особливості творів, що вивчаються, власної виконавської майстерності.

З урахуванням цих вимог учитель музики повинен уміти застосовувати на уроках інноваційні форми навчання, створювати проблемні ситуації, спонукати учнів до самостійної пізнавальної діяльності. У зв'язку з цим кілька разів за період навчання майбутні вчителі музики складають комплексні заліки з «виконавської практики», в яких демонструють навички, отримані за всі роки навчання (спеціальний і додатковий інструменти, вокал і диригування), заохочується сюжетне поєднання номерів у єдину композицію.

Великі можливості стосовно самоактуалізації майбутніх учителів музики має, на наш погляд, педагогічна практика у школі. Перед початком безперервної практики студенти проходять «пропедевтичну практику». Вони відвідують школи, знайомляться з «лабораторією» вчителя музики, з його щоденною підготовкою до уроків і проведенням позакласних музичних заходів, з його постійною роботою над оновленням та поповненням музичного репертуару, з його методами та прийомами роботи з дітьми тощо.

Перед практикою зі студентами проводяться бесіди, семінари, читаються лекції з розробленого нами спецкурсу («Самоактуалізація та її роль у житті учителя» тощо). Перед виходом на безперервну практику студенти старших курсів обирають теми для самостійної розробки в цей період. Студенти самостійно добирають необхідну музичну і педагогічну

літературу та планують практичну роботу. Саме в цьому виді роботи (самостійна підготовка і проведення музично-виховних заходів) виявляються неабиякі можливості для творчості майбутніх педагогів, а відтак, і для їхньої самоактуалізації.

Накопичений матеріал у процесі педпрактики, складені звіти та доповіді потім обговорюються на підсумковій конференції у педагогічних закладах. У деяких випадках накопичений матеріал використовується для написання дипломних, курсових робіт та доповідей на студентських наукових конференціях.

Основною формою передачі знань, умінь і навичок з таких предметів, як «Основний музичний інструмент», «Концертмейстерський клас», «Імпровізація та акомпанемент», є індивідуальний урок. Для мобілізації уваги студентів на уроці і міцнішого засвоєння його змісту, для розвитку прагнення студента до самоактуалізації існує низка продуктивних прийомів роботи:

- прийом новизни – це включення до змісту раніше вивченого матеріалу нових фактів і прикладів з життя, педагогічного досвіду, додаткового програмного матеріалу, відомостей сучасної практики;

- прийом взаємодії інтересів, коли викладач вказує, яким чином їхні інтереси та бажання поєднуються в об'єкті, як він ставиться до них та ін.

При цьому важливого значення набуває опанування студентом умінь та навичок самостійної пізнавальної діяльності.

Провідне місце при цьому належить особистості викладача. Від його наукової ерудиції і захопленості, створення в колективі творчого середовища, вдалого залучення студентів до самостійної, пізнавальної діяльності значною мірою залежить рівень самоактуалізації студентів. По-іншому сприймають студенти свого педагога, якщо це цікава, грамотна, ерудована людина, яка прагне внести розмаїття у складний процес навчання і виховання. Такий педагог підвищує інтерес студентів до навчальної діяльності, сприяє вдосконаленню професіоналізму майбутнього педагога,

його ентузіазму, творчому підходу до роботи, а отже, його самоактуалізації.

Одним з найбільш доступних і перевірених практикою шляхів підвищення ефективності уроку, активізації студентів на уроці є відповідна організація самостійної навчальної роботи. Вона посідає важливе місце у підготовці до майбутньої професійної діяльності, тому що студент набуває знань тільки у процесі особистої самостійної навчальної діяльності.

Розвиток навичок самостійної роботи спонукає студента до самоактуалізації, оскільки від нього вимагається отримання зовсім нового, раніше невідомого йому знання (наприклад, самостійне вивчення музичного твору) або поглиблення і розширення сфери дії вже отриманих знань (наприклад, самостійне використання під час вивчення нового твору раніше засвоєних технічних прийомів та аплікатурних принципів тощо). Цікавість до виконання роботи підвищується, якщо завдання носить проблемний характер.

Під час організації експериментальної роботи, спрямованої на розвиток пізнавальної самостійності майбутніх учителів музики педагогічного університету, враховується те, що спочатку самостійна робота є репродуктивною, поступово самостійна діяльність переходить у спонукання, а діяльність стає повною мірою самостійною.

Для того, щоб спонукати майбутніх учителів музики до самоактуалізації, варто використовувати також можливості музично-теоретичних дисциплін: «Історія музики», «Сольфеджіо», «Гармонія» тощо. При цьому необхідно враховувати такі етапи:

1. Визначення рівня розвитку у майбутніх вчителів музики розумових умінь (аналізувати, порівнювати, систематизувати, узагальнювати та ін.).

2. Навчання студентів різних прийомів розумової діяльності в ході виконання завдань різної складності, також формування навичок роботи з додатковими джерелами (книгами, довідниками, музичним матеріалом (аудіо-, відео- нотним), періодичною літературою та ін.)

3. Використання творчих завдань різної складності, коли

передбачається самостійна робота зі складання плану своєї діяльності, виділення головного в досліджуваному матеріалі, знаходження джерел (теоретичних та музичних) тощо.

4. Застосування студентами самостійних пізнавальних прийомів.

При цьому важливим є дотримання низки правил:

1) включення до програми діяльності майбутніх учителів музики творчих завдань, що вимагають самостійних міркувань і висновків;

2) поступове ускладнення завдань і питань, зі зменшенням часу на їх виконання;

3) зниження керівної ролі викладача.

Серед методів, які сприяють самоактуалізації майбутнього вчителя музики, є проблемне навчання. Наприклад, на уроках теорії музики, сольфеджіо та ін. на дошці виписуються завдання та відповіді-прикладі під номерами 1, 2, 3 і т.д. Викладач пропонує відповісти всім відразу: підняти руку і показати номер прикладу-відповіді (можна використовувати заздалегідь приготовані картки з цифрами від 1 до 3). Якщо група одностайна у відповіді, викладач лише підтверджує це. Якщо ж думки розходяться, то представники різних думок повинні обґрунтувати свою відповідь. У деяких випадках може виникнути суперечка, створюється так звана «проблемна ситуація», яка змушує студентів думати, міркувати, порівнювати, шукати додаткові джерела.

Створення на уроці проблемних ситуацій спонукає студентів до самостійного оволодіння додатковими знаннями і використання їх у процесі творчої праці. Відомий педагог М.Махмутов [135] зазначає, що проблемні ситуації для розвитку можуть бути змодельовані шляхом:

1) зіткнення учнів з життєвими явищами, фактами, які вимагають теоретичного пояснення;

2) організації практичних робіт;

3) надання учням життєвих фактів, що суперечать колишнім життєвим уявленням про ці явища;

- 4) формулювання гіпотез;
- 5) спонукання учнів до порівняння, зіставлення і протиставлення наявних у них знань;
- 6) спонукання учнів до попереднього узагальнення нових фактів;
- 7) дослідних завдань.

Розглянемо кілька прикладів використання проблемних ситуацій на індивідуальних уроках.

На уроках диригування автором використовується метод «виправдання» тексту партитури [189]. Він полягає в тому, що студенту пропонується невелика незнайома хорова партитура, заздалегідь підготовлена педагогом. У партитурі не вказано ні автора, ні назви твору, відсутній літературний текст, не проставлені динамічні відтінки, дихання тощо. Завдання для студента: домислити і дописати відсутні елементи музичної виразності. Такі завдання студенти виконують з великою зацікавленістю. Даний метод сприяє розвитку навичок слухового спостереження, активізує музичне мислення, привчає до самостійної пізнавальної діяльності.

Значні резерви для самоактуалізації майбутніх вчителів музики має предмет «Основний музичний інструмент». Під час занять з цього предмета необхідно використовувати диференційовані завдання, що передбачають самостійний підбір музичного матеріалу, підготовку виступів на уроках, позакласних заходах, конференціях. Для студентів з різним рівнем музичного розвитку практикується вибір музичних творів різного рівня складності. Такий підхід стимулює музично-педагогічний розвиток студентів, створює сприятливий ґрунт для розвитку пізнавальних можливостей студентів, сприяючи їхній самоактуалізації.

Наприклад, на уроках історії музики у процесі вивчення пісень різних народів поряд з угадуванням пісень, даних для самостійного прослуховування, можна запропонувати впізнавання мелодії пісні за звуковисотним і ритмічним малюнком. Пісні слід записувати на дошці в

різних тональностях.

Серед методів, що стимулюють студентів до самоактуалізації, потрібно назвати пізнавальні музично-педагогічні ігри.

Педагогічна гра – це імітація реальної діяльності вчителя в тих чи інших штучно відтворених педагогічних ситуаціях. При цьому учасники гри або виконують певні ролі (викладача, студента тощо), або є активними глядачами, що оцінюють дії (грають учасників). Загальною метою проведення педагогічної гри є формування у студентів певних умінь взаємодії з учнями, з колегами, розвиток прагнення до самоактуалізації.

Під час проведення педагогічної гри слід звернути увагу:

- на ступінь складності самої гри (кількість учасників, тривалість, складність поставленого завдання);
- на ступінь проблемності завдання;
- на ступінь імпровізації учасників гри;
- на ступінь складності музичного матеріалу, який використовується у грі, та його відповідність рівню музичного розвитку учасників.

Ігрова ситуація породжує різноманітні емоційно насичені стани переживання, поглиблює знання, збуджує внутрішні стимули, інтерес до навчальної роботи, що знижує зайве напруження, втому.

Розвивальний ефект досягається за рахунок імпровізації, включення вільних творчих сил студентів у процес засвоєння, поглиблення навчального та додаткового матеріалу.

Отже, необхідно, щоб методи навчання, які використовуються на уроках, а точніше їхня система перетворювалася для кожного студента в систему методів самонавчання, розвиток самостійної здатності набуття, переробки, аналізу інформації, її узагальнення, реалізації безперервної самоактуалізації.

Велике значення для самоактуалізації майбутніх учителів музики має науково-дослідна робота. На факультеті музичного мистецтва Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

студенти займаються пошуком цікавих зразків фольклору у своїй місцевості, потім представляють їх на заняттях.

Кожен студент систематично поповнює свою творчу скарбничку, у якій зберігаються цікаві матеріали про сучасну музику з періодичної преси, виписки з науково-популярної та художньої літератури, зразки народних візерунків і орнаменту, сценарії народних музичних свят, тексти пісень, музичних ігор та багато іншого.

Таким чином, тільки поєднання різноманітних методів та форм навчання може ефективно сприяти професійній самоактуалізації майбутніх учителів музики.

Виступаючи одним із дієвих засобів педагогічного впливу, оцінка суттєво впливає на ставлення студента до предмета, прагнення до самоактуалізації. Вона здатна як стимулювати, так і гальмувати музичний та педагогічний розвиток студента.

Одним із суттєвих недоліків, який часто зустрічається у педагогічній практиці, є необ'єктивне оцінювання музичних здібностей студентів на уроках. Натомість уміння аналізувати, міркувати, знання музичних творів, використання додаткової літератури стає другорядним, хоча має для музично-педагогічного розвитку не менш важливе значення, ніж гра на інструменті або спів. У результаті здібні, талановиті студенти постійно виділяються, їм ставлять високі оцінки, в той час як деякі з них не мають необхідних музично-теоретичних знань, не можуть охарактеризувати зміст музичного твору, засоби його музичної виразності, а інколи й не цікавляться музикою і не бажають займатися самоосвітою взагалі.

Інші студенти не мають видатних музичних здібностей, але тягнуться до музики, досить добре розуміються у її змісті, вміють грамотно аналізувати, систематично готуються до кожного уроку, використовують додаткові джерела, цікавляться музичними і педагогічними новинками. Тому необхідно, щоб успішність студентів оцінювалася диференційовано. Від вирішення цих питань багато в чому залежить те, який вплив матиме

отримана оцінка. Адже оцінка – це показник результату навчальної праці студента, його розвитку. Об'єктивною може бути визнана тільки та оцінка, яка враховує якість виконання музичного матеріалу та індивідуальні особливості музично-педагогічного розвитку студента, докладені зусилля тощо.

Для формування у студентів уміння анотувати, критично осмислювати виконане завдання потрібно, щоб вони не тільки знали критерії, якими слід керуватися, а й брали участь в обговоренні відповідей один одного.

Надалі, знаючи, які до них ставляться вимоги, студенти починають більш усвідомлено, серйозніше підходити до виконання завдань. Тому для стимулювання їх музично-педагогічного розвитку недостатньо перевіряти тільки програмний, пройдений на уроці матеріал, бажано вводити для студентів додаткові завдання, наприклад, зіграти на уроці свій улюблений музичний твір і розповісти про нього, прочитати з листа мелодію, підібрати акомпанемент пісні, дописати мелодію, підготувати цікаве музичне повідомлення, відомості про авторів музичних творів тощо.

Значне місце посідають проблемні питання, які вимагають порівняння, зіставлення, висловлення власної точки зору.

Таким чином, важливою умовою досягнення позитивного результату є інтенсивна, систематична робота викладача з розвитку та управління музично-педагогічною самоактуалізацією в умовах навчального процесу, що носить творчий, проблемний характер.

Особливо слід зазначити важливість спрямовуючої діяльності викладача (проведення консультацій, співбесід, інструктажу зі складання індивідуальних планів та різних методичних питань). До самоактуалізації спонукає сукупність уміло створюваних викладачем зовнішніх впливів, які, знаходячи сприятливу внутрішню основу – інтелектуальний і духовний світ студентів, формують у них потребу в самоактуалізації [194]. У першу чергу викладачеві самому необхідна ретельна підготовка, відбір методів

керівництва, залежно від віку, підготовленості та пізнавальної активності студентів.

Є.Квятківський зазначає, що «важливіша зацікавленість не конкретним предметом, а самим процесом отримання знань» [100, с. 49].

Саме під керівництвом викладача створюються найбільш сприятливі умови для усвідомлення студентами потреби в самоактуалізації, позитивних мотивів самостійної пізнавальної діяльності, вміння працювати самостійно, формування потреби в серйозному самостійному вивченні тем, які їх цікавлять.

Теоретичний аналіз проблеми самоактуалізації особистості й тенденцій удосконалення сучасної педагогічної освіти дозволяє нам дійти висновку, що професійна самоактуалізація обумовлена всім процесом професійної підготовки майбутніх учителів музики і виступає як значущий елемент готовності до педагогічної діяльності.

Таким чином, при систематичному керівництві всі складові: зміст, методи, форми і засоби навчання, за умови вмілого і цілеспрямованого використання їх у навчальному процесі, можуть впливати на спонукання та розвиток прагнення студентів до музично-педагогічної самоактуалізації.

1.3. Критерії, показники та рівні самоактуалізації майбутнього вчителя музики

Результати теоретичного аналізу проблеми самоактуалізації в підготовці майбутніх учителів виявили значущість феномена самоактуалізації в особистому становленні майбутніх учителів музики та посилену увагу науковців до виявлення умов оптимізації підготовки майбутніх педагогів у цьому руслі. Наразі постає завдання виявлення рівня самоактуалізації студентів.

У контексті дослідження педагогічних умов самоактуалізації майбутніх учителів музики важливого значення набуває проблема визначення структури, критеріїв і рівнів сформованості цього складного поняття. Як показав аналіз літератури з проблеми дослідження, єдиної, загальноприйнятої структури самоактуалізації у психолого-педагогічній літературі не існує.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про те, що до розуміння структури самоактуалізації особистості науковці підходять по-різному. Більшість із дослідників (М.Боднар [48], М.Гасюк [69], В.Русова [188]) структурними компонентами даного поняття визначають параметри самоактуалізації за шкалами САТ (тест самоактуалізації Е.Шострома [251]), а саме: пізнавальні потреби, ціннісні орієнтації, орієнтація у часі, сенситивність до себе, контактність, уявлення про природу людини, гнучкість поведінки, спонтанність, синергія, підтримка, креативність, самоповага, самоприйняття, прийняття агресії.

Американські психологи у своїх роботах виявляють великий ступінь узгодженості відносно критеріїв самоактуалізації. Під критерієм потрібно розуміти характеристику реальних або ідеальних відносин особистості, процесів та результатів її діяльності, що вимірюється або спостерігається, серед критеріїв вони вказують такі основні риси особистості, яка самоактуалізується:

- більш адекватне сприйняття реальності;
- активна позиція по відношенню до дійсності;
- доступність досвіду свідомості;
- прийняття себе та інших такими, які вони є;
- спонтанність виявів, простота та природність;
- ділова спрямованість, здатність людини займатися не тільки самою собою, але й своїм життєвим завданням; потреба в самотності, що носить характер самоусунення;
- автономність та незалежність від оточення;
- безпосередність оцінок;
- обмежені хвилювання;
- відсутність виявів ворожості в міжособистісних стосунках;
- демократичність у відносинах з людьми;
- стійкі внутрішні моральні норми;
- креативність;
- стійкість та критичність до виявів культури [89].

Чим більше особистість має критеріїв, тим більше вона самоактуалізована. На основі виділених критеріїв відтворюється ідеальний образ «повноцінно функціонуючої людини», що самоактуалізується.

Рівень самоактуалізації майбутніх психологів і педагогів визначався Л.Кобильнік за такими критеріями, як особливості ставлення студентів до значущих об'єктів; усвідомлення студентами значення, сутності та специфіки процесу самоактуалізації їх особистості; виявлення стратегій самоствердження особистості, яким надають перевагу опитувані; визначення соціальної креативності студентів; дослідження готовності майбутніх фахівців до професійно-педагогічного саморозвитку [102].

На думку Ю.Долінської, критеріями діагностики рівнів самоактуалізації особистості практичного психолога (високого, середнього і низького) є усвідомлення змісту цього процесу та його важливості і специфіки у майбутній професії; адекватність самоусвідомлення та бачення

шляхів самовдосконалення; кількісні показники самоактуалізації професійно-значущих сторін особистості психолога-практика (цінностей, самосприймання, почуттєвої сфери та міжособистісної чутливості) [84].

Самоактуалізація особистості відбувається на трьох рівнях: вітальному, соціальному та духовному, на думку А.Чауса. Завдяки феномену трансценденції, що є спільним для всіх трьох рівнів, особистість утворює в собі зовнішню щодо наявного рівня самоактуалізації «точку опори» [239].

На основі діяльнісно-особистісного підходу Н.Бітянової, структурними компонентами самоактуалізації особистості майбутніх психологів і майбутніх педагогів є: самопізнання, самоспонування, програмування професійного й особистісного зростання та самореалізація. Під самопізнанням вона розуміє самоспостереження, самоусвідомлення, самоставлення, самоаналіз та самооцінку особистості студентів. Безперервність зміни знання про себе визначається динамізмом реальної дійсності та взаємодією з іншими людьми [45].

У теорії самоактуалізації називаються такі основні характеристики самоактуалізованої особистості: правда, краса, цільність, гармонія, унікальність, досконалість, необхідність, завершеність, справедливість, порядок, простота, багатство, спокій, свобода, гра, самодостатність. Різниця може бути лише в ступені вираження, яскравості. Пізнання власної ідентичності, досягнення аутентичності, повна самореалізація людини не спроможні автоматично позбавити її від проблем. Однак високий рівень самоактуалізації значно полегшує їх розв'язання [48].

Самоактуалізованими вважають такі особистості, які задовольнили свої базові потреби, скеровують життя вищими мотивами; їх можна назвати метамотивованими. Такі люди рідше зазнають тривоги, страхів, почуття незахищеності, відсутності коренів; вони не відчують себе чужими, непотрібними, їх не тривожить почуття власної неповноцінності, нікчемності, залежності. Самоактуалізовані люди повністю віддаються

своїй справі, нерідко приносячи себе їй у жертву. У цьому випадку людина і її справа невіддільні. У самоактуалізованих людей «я хочу» збігається з «я повинен». Виникає гармонія необхідності і бажання [48].

В.Русова [188] вважає, що вивчення особливостей самоактуалізації вимагає використання спеціальних психодіагностичних засобів, як такий нею обраний «Самоактуалізаційний тест» (САТ), який було розроблено у 1987 році на кафедрі соціальної психології МДУ ім. М.В.Ломоносова, на основі адаптації тесту POI (Personal Orientation Inventory) Е.Шострома [251]. Останній розроблявся на основі теорії самоактуалізації А.Маслоу, концепцій психологічного сприйняття часу та часової орієнтації суб'єкта Ф.Перлза, Р.Мея, ідей К.Роджерса та інших теоретиків екзистенціально-гуманістичного напрямку в психології. САТ побудовано за тим самим принципом, що і POI, він складається з 126 пунктів, кожний з яких включає два судження ціннісного або поведінкового характеру.

САТ вимірює здатність людини до самоактуалізації за двома базовими і 12 додатковими шкалами. Базовими є шкали: орієнтації у часі та шкала підтримки. Вони незалежні одна від одної та не мають спільних пунктів. Додаткові 12 шкал згруповані у 6 блоків. Кожний пункт тесту, таким чином, входить в одну базову та одну додаткову шкалу. Така структура тесту дозволяє діагностувати здатність до самоактуалізації за великою кількістю показників, не збільшуючи при цьому обсягу тесту [239].

Шкала орієнтації у часі (Тс) включає 17 пунктів. Високий бал за цією шкалою говорить про здатність суб'єкта жити повноцінним, творчим життям, тобто відчувати радість і повноту життя. Низький бал означає орієнтацію людини саме на один з відрізків часової шкали (минуле, теперішнє, майбутнє), тобто орієнтацію на дискретне сприйняття свого життєвого шляху.

Шкала підтримки (І) включає 91 пункт. Вимірюється ступінь незалежності цінностей і поведінки суб'єкта від дії зовнішніх подразників («внутрішня-зовнішня підтримка»). Людина, яка має високий бал за цією

шкалою, відносно незалежна у своїх вчинках, намагається керуватися власними цілями, переконаннями, принципами, однак це не означає ворожості до оточуючих і конфронтації з груповими нормами. Така людина вільна у своєму виборі, не підвладна зовнішньому впливу. Низький бал показує високий ступінь залежності, комфортності, несамостійності суб'єкта.

Додаткові шкали

На відміну від базових, які вимірюють глобальні характеристики самоактуалізації, додаткові шкали орієнтовані на реєстрацію окремих її аспектів.

1. *Шкала ціннісних орієнтацій (SAV)* – 20 пунктів. Вимірює, на якому рівні людина розділяє цінності, наявні в особистості, що самоактуалізується.

2. *Шкала гнучкості поведінки (Ex)* – 24 пункти. Діагностує ступінь гнучкості суб'єкта у реалізації власних цінностей у поведінці, взаємодії з оточуючими, здатність адекватно реагувати на ситуації, які змінюються.

3. *Шкала сенситивності до себе (Fr)* – 13 пунктів. Визначає, на якому рівні людина розуміє, аналізує свої потреби, відчуття. Вимірює здатність особистості до рефлексії.

4. *Шкала спонтанності (S)* – 14 пунктів. Вимірює здатність індивіда спонтанно та безпосередньо виражати свої почуття. Високий бал свідчить про можливість природної та розкутої поведінки, демонстрування власних емоцій. Шкала визначає той факт, наскільки людина усвідомлює свої почуття і як вони виявляються у поведінці.

5. *Шкала самоповаги (Sr)* – 15 пунктів. Діагностує здатність суб'єкта цінувати власні позитивні риси характеру, поважати себе за них.

6. *Шкала самоприйняття (Sa)* – 21 пункт. Діагностує ступінь прийняття людиною самої себе, незалежно від своїх недоліків.

7. *Шкала уявлень про природу людини (Nc)* – 10 пунктів. Високий бал за шкалою говорить про схильність суб'єкта сприймати природу людини в цілому як позитивну.

8. *Шкала синергії (Sy)* – 7 пунктів. Вона визначає здатність суб'єкта до цілісного сприйняття світу, людей, здатність до розуміння єдності протилежностей.

9. *Шкала прийняття агресії (A)* – 16 пунктів. Високий бал вказує на здатність індивіда сприймати свої роздратованість, гнів, агресивність як природні вияви особистості.

10. *Шкала контактності (C)* – 20 пунктів. Характеризує здатність людини до встановлення глибоких емоційних контактів з людьми, тобто здатність до суб'єктних відносин.

11. *Шкала пізнавальних потреб (Cog)* – 11 пунктів. Визначає ступінь вираженості у суб'єкта прагнення до оволодіння знаннями.

12. *Шкала креативності (Cr)* – 14 пунктів. Характеризує вираженість творчої спрямованості особистості [239, с.68].

Варто зазначити, що В.Русова, крім описаних вище показників, досліджує індивідуально-психологічні властивості самоактуалізованої особистості учня, серед яких виділяє: здатність особистості до самоактуалізації; комунікативні та організаційні схильності старшокласників; спрямованість особистості учнів; риси акцентуацій характеру старшокласників; академічну успішність учнів; психофізіологічні особливості учнів. У результаті експериментального дослідження вона дійшла висновку, що здатність учня до самоактуалізації залежить від розвитку певних якостей його особистості, зокрема, від здатності до спілкування, від рівня розвитку спрямованості, від типів акцентуацій характеру. Здатність учня до самоактуалізації залежить від типу темпераменту (високий рівень здатності до самоактуалізації характеризує сангвініків та флегматиків, середній та низький рівень – меланхоліків та

холериків), який визначає ступінь самоактуалізації особистості, а внаслідок чого і якісні показники академічної успішності старшокласників [188].

У дослідженні М.Гасюк [69], яке стосується самоактуалізації сучасної жінки, застосовано методику САМОАЛ (за редакцією Н.Ф.Каліної), опубліковану у 1997 році. Опитувальник містить 11 шкал: «Орієнтації у часі», «Цінності», «Погляд на природу людини», «Потреба у пізнанні», «Креативність», «Автономність», «Спонтанність», «Саморозуміння», «Аутосимпатія», «Контактність», «Гнучкість у спілкуванні» [69].

Для діагностики прагнення студентської молоді до самоактуалізації було застосовано опитувальник САМОАЛ, один із варіантів опитувальника Е.Шостром, адаптований А.Лазукіним. Цей опитувальник передбачає виявлення рівня самоактуалізації особистості у постсоціалістичному суспільстві. Він містить 100 варіантів спарених діагностичних суджень та 11 окремих шкал. Студентам було запропоновано два варіанти тверджень, з яких потрібно було вибрати той, який їм імпонував, точніше узгоджувався з їхніми уявленнями. При цьому зауважувалось, що найкращим буде той варіант, який обрано спочатку. На першому етапі первинної статистичної обробки визначались індивідуальні показники кожного респондента за окремими шкалами та середньостатистичні показники у балах і відсотках, скориставшись ключем до опитувальника САМОАЛ. Його окремі шкали представлені конкретними позиціями, які відображають прагнення студентства до самоактуалізації. Виділено такі шкали: 1) орієнтування в часі; 2) цінності; 3) погляд на природу людини; 4) потреба у пізнанні; 5) креативність; 6) автономність; 7) спонтанність; 8) саморозуміння; 9) аутосимпатія; 10) контактність; 11) гнучкість у спілкуванні [48].

І.Шемелюк перераховує 14 атрибутів, які загалом виступають як аспекти самоактуалізації. Серед них – самоусвідомлення, неконформність, толерантність, креативність і суспільний інтерес [245, с.6].

І.Шемелюк для визначення рівня самоактуалізації використовує показники «Самоактуалізаційного тесту» (компетентності, підтримки,

самоприйняття, самоповаги, гнучкості поведінки, спонтанності, підсумкової оцінки самоактуалізації) [245].

Самоактуалізація, на думку Т.Соломки [205], виявляється у таких аспектах: а) мотиваційному як актуалізація потреби збереження і розвитку себе та максимального виявлення кращих рис своєї особистості; б) процесуально-динамічному як безперервний саморозвиток особистості та опановування всіх вироблених способів перетворення навколишнього світу, а також розкриття всіх нових можливостей; в) результативному як успішність процесу самоактуалізації в цілому; г) становлення і розвиток інтегральних характеристик і властивостей особистості як комплексне явище формування сукупності нових психічних властивостей і якостей особистості у процесі самоактуалізації. Самоактуалізація відбувається у формах творчої спрямованості життєдіяльності, духовного самопізнання, прагнення до ідентичності та реалізації чоловічих і жіночих якостей. Як форма здійснення самоактуалізації також є джерелом перетворення норм даної культури (культуралізація) та особистісним внеском у інших людей (персоналізація).

Під час емпіричного дослідження самоактуалізації Т.Соломка використовує діагностику окремих складових та в цілому рівня самоактуалізації (за тестом САТ), а також вивчає сформованість специфічних професійно-значущих особистісних якостей (мотивація вибору професії; мотивація навчально-професійної діяльності; рівень IQ; креативність; самооцінка; локус контроль; навчальна успішність) [205].

Найбільш близьким до нашого дослідження є підхід Б.Рикової, яка у структурі самоактуалізації майбутнього вчителя виділяє компоненти: гностичний, процесуальний, емоційний та результативний і показники: знання про сутність самоактуалізації; засвоєння студентами гуманістичних цінностей як орієнтаційної основи самоактуалізації; вміння студентів свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності; інтерес до своєї особистості, самоствердження; рівень

активності й самостійності в оволодінні способами і засобами самоактуалізації [189].

Враховуючи викладене і на підставі проведеного психолого-педагогічного аналізу самоактуалізації особистості, ми вважаємо, що до структурно-компонентного складу самоактуалізації майбутнього вчителя музики мають входити такі компоненти (рис. 1.1.)

Рис. 1.1. Структурні компоненти самоактуалізації майбутнього вчителя музики

Мотиваційно-ціннісний компонент самоактуалізації майбутнього вчителя музики характеризується прагненням до самоактуалізації. Показниками мотиваційно-ціннісного компонента є: потреба у самоактуалізації; пізнавальні потреби; професійно-ціннісні орієнтації; мотивація професійного самовдосконалення; емоційне ставлення майбутніх учителів музики до навчально-пізнавальної діяльності.

Інформаційно-пізнавальний компонент самоактуалізації майбутнього вчителя музики визначається системним і науковим формуванням загальних і спеціальних фахових знань, розумінням сутності самоактуалізації. До показників цього компонента відносимо власне знання майбутніми вчителями музики сутності самоактуалізації, способів і засобів її здійснення; адекватність самооцінки майбутнього вчителя музики власних професійно важливих якостей; знання студентів про власні індивідуальні особливості та їх вияв у навчальній і професійній музично-педагогічній діяльності.

Функціонування когнітивної сфери самоактуалізації особистості відбувається в процесах активної розумової діяльності – аналітичних,

синтетичних, діалектичних формах пізнання, у рефлексивному віддзеркаленні відповідної інформації. Разом з тим, у змісті даного компонента важливою є позитивна й активна позиція студентів, їх пізнавальна самостійність щодо усвідомлення власних індивідуальних особливостей та їхнього використання у навчально-педагогічній діяльності.

Операційно-діяльнісний компонент структури самоактуалізації особистості майбутнього вчителя музики характеризується, насамперед, готовністю студентів до особистісного і професійного саморозвитку. Показниками операційно-діялісного компонента самоактуалізації особистості майбутнього вчителя музики є: креативність; уміння студентів свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності; активна та планомірна робота над собою відповідно до мети професійної самоактуалізації; самостійність вибору засобів, прийомів та основних напрямів самоактуалізації; здійснення самоконтролю та коригування за етапами власної самоактуалізації.

Структурні компоненти самоактуалізації майбутнього вчителя музики та відповідні показники показано у табл. 1.1.

Визначені нами компоненти і показники є основою педагогічного діагностування виявів рівнів самоактуалізації майбутніх учителів музики у процесі фахової підготовки.

Відповідно до розроблених критеріїв визначасмо рівні самоактуалізації особистості майбутніх учителів музики: високий, середній, низький.

Структура самоактуалізації майбутнього вчителя музики

Компоненти самоактуалізації	Показники
Мотиваційно-ціннісний компонент	<ul style="list-style-type: none"> - потреба у самоактуалізації; - пізнавальні потреби; - професійно-ціннісні орієнтації; - мотивація професійного самовдосконалення; - емоційне ставлення студентів до навчально-пізнавальної діяльності;
Інформаційно-пізнавальний компонент	<ul style="list-style-type: none"> - знання сутності самоактуалізації, способів і засобів її здійснення; - адекватність самооцінки студентами власних професійно важливих якостей; - знання студентів про власні індивідуальні особливості та їх вияв у навчальній і професійній діяльності;
Операційно-діяльнісний компонент	<ul style="list-style-type: none"> - готовність до систематичного особистісного і професійного саморозвитку; - креативність; - уміння студентів свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності; - активна та планомірна робота над собою відповідно до мети професійної самоактуалізації; - самостійність вибору засобів, прийомів та основних напрямів самоактуалізації; - здійснення самоконтролю за етапами власної самоактуалізації.

Високий рівень самоактуалізації майбутніх учителів музики характеризується яскраво вираженою потребою студентів у самоактуалізації; високим рівнем розвитку пізнавальних потреб та професійно-ціннісних орієнтацій. Для таких студентів характерне стійке позитивне ставлення до навчально-пізнавальної діяльності, задоволення від такої діяльності. Вони добре усвідомлюють сутність самоактуалізації, володіють ґрунтовними знаннями про способи і засоби її здійснення, адекватно при цьому оцінюючи рівень сформованості власних професійно важливих якостей. Майбутні вчителі музики досить добре знають власні індивідуальні особливості та їх вияв у навчальній та професійній діяльності. Уміння стосовно досліджуваного феномена також яскраво сформовані, а саме: студенти постійно демонструють готовність до систематичного особистісного і професійного саморозвитку; для них характерний високий рівень креативності; вони вміють свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності, проводячи при цьому активну й планомірну роботу над собою відповідно до мети професійної самоактуалізації, своєчасно й грамотно здійснюють самоконтроль (та коригування) за етапами власної самоактуалізації.

Середній рівень самоактуалізації майбутніх учителів музики характеризується наявністю потреби студентів у самоактуалізації; достатнім рівнем розвитку пізнавальних потреб та професійно-ціннісних орієнтацій. Для таких студентів характерне в цілому позитивне ставлення до навчально-пізнавальної діяльності, як правило, задоволення від такої діяльності. Вони усвідомлюють сутність самоактуалізації, знайомі зі способами і засобами її здійснення, адекватно при цьому оцінюючи рівень сформованості власних професійно важливих якостей. Майбутні вчителі музики знають власні індивідуальні особливості та їх вияв у навчальній та професійній діяльності. Студенти епізодично демонструють готовність до систематичного особистісного і професійного саморозвитку; для них характерний достатній рівень креативності; вони уміють виявляти свої особливості в навчальній і

професійній діяльності; здійснюють самоконтроль за етапами власної самоактуалізації, однак за потреби коригування потребують допомоги викладача.

Низький рівень самоактуалізації майбутніх учителів музики характеризується слабо вираженою потребою студентів у самоактуалізації; недостатнім рівнем розвитку пізнавальних потреб та професійно-ціннісних орієнтацій. Для таких студентів характерне байдуже ставлення до навчально-пізнавальної діяльності, задоволення від такої діяльності вони отримують рідко. Вони не усвідомлюють сутності самоактуалізації, не володіють знаннями про способи і засоби її здійснення, рівень сформованості власних професійно важливих якостей оцінюють неадекватно. Студенти слабо орієнтуються у власних індивідуальних особливостях та їх виявах у навчальній та професійній діяльності. Вміння стосовно досліджуваного феномена також сформовані недостатньо. Вони не готові до систематичного особистісного і професійного саморозвитку; для них характерний низький рівень креативності; вони не вміють свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності, мети професійної самоактуалізації не мають.

Висновки до першого розділу

Наукове узагальнення основних положень психологічної, педагогічної та філософської літератури, що стосується самоактуалізації особистості та необхідності обґрунтування педагогічних умов, які сприяють успішній самоактуалізації майбутніх учителів музики, дає нам змогу констатувати таке.

1. Незважаючи на значну кількість досліджень, які були проведені різними вченими, особливо зарубіжними психологами, в науці ще не встановився єдиний підхід до досліджуваної проблеми: є різні трактування поняття «самоактуалізація», а також спостерігається поліваріантність розкриття механізму розгортання самоактуалізації.

2. Аналіз професійно-педагогічної підготовки на сучасному етапі та попереднього досвіду показав, що традиційна система підготовки вчителя не створює належних умов для самоактуалізації особистості майбутнього вчителя музики, оскільки порушує природну логіку формування цілісного суб'єкта педагогічної діяльності, формування особистісної диспозиції студента.

3. Узагальнивши різні підходи щодо визначення готовності вчителя до професійної діяльності, ми виокремлюємо поняття «самоактуалізація майбутнього вчителя музики» як процес максимального виявлення та розвитку потенційних професійно-значущих якостей та здібностей майбутнього вчителя музики.

4. У результаті дослідження зроблено висновок, що професійна самоактуалізація обумовлена всім процесом професійної підготовки майбутніх учителів музики і виступає як значущий елемент готовності до педагогічної діяльності. При систематичному керівництві всі складові: зміст, методи, форми і засоби навчання, за умови вмілого і цілеспрямованого використання їх у навчальному процесі, можуть впливати на спонукання та розвиток прагнення студентів до музично-педагогічної

самоактуалізації.

5. Результати теоретичного узагальнення дозволяють бачити структуру самоактуалізації майбутніх учителів музики в інтегративній єдності трьох компонентів та відповідних критеріїв, які виділялись за такими показниками: мотиваційно-ціннісний (потреба в самоактуалізації; пізнавальні потреби; професійно-ціннісні орієнтації; мотивація професійного самовдосконалення; емоційне ставлення студентів до навчально-пізнавальної діяльності), інформаційно-пізнавальний (знання сутності самоактуалізації, способів і засобів її здійснення; адекватність самооцінки студентів власних професійно важливих якостей; знання студентів про власні індивідуальні особливості та їх вияв у навчальній і професійній музично-педагогічній діяльності) й операційно-діяльнісний (готовність до систематичного особистісного й професійного саморозвитку; креативність; уміння студентів свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності; активна та планомірна робота над собою відповідно до мети професійної самоактуалізації; самостійність вибору засобів, прийомів та основних напрямів самоактуалізації; здійснення самоконтролю та коригування за етапами власної самоактуалізації).

Основні положення першого розділу викладені в таких публікаціях автора: [207], [208], [209], [212].

Розділ 2. Теоретичне обґрунтування педагогічних умов самоактуалізації майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки

2.1. Стимулювання в майбутніх учителів музики потреби в самоактуалізації

Метою аналітичного етапу дослідно-експериментальної роботи є виділення та обґрунтування сукупності педагогічних умов самоактуалізації особистості майбутнього вчителя музики у процесі його професійної підготовки.

Рівні самоактуалізації студентів вищих навчальних педагогічних закладів залежать від різноманітних чинників і умов, під якими розуміються зовнішні і внутрішні обставини, та визначають вияв і розвиток досліджуваного феномена.

Аналіз досліджуваної проблеми, дані попередніх досліджень дають підставу стверджувати, що стихійна самоактуалізація майбутніх учителів, як правило, не забезпечує повною мірою її високого рівня. Отже, для ефективності цей процес потребує цілеспрямованого педагогічного керівництва. Таким чином, доцільним буде виділення й обґрунтування педагогічних умов, що сприяють оптимізації цього процесу. У зв'язку з цим дуже важливо визначитися зі змістом категорій «умови» і «фактори».

Згідно з філософською енциклопедією, умови – це те, від чого залежить щось інше (обумовлене), що робить можливим наявність речі, стану, процесу [111].

За визначенням, яке подається у філософському енциклопедичному словнику, «умова – те, від чого залежить дещо інше (обумовлене), суттєвий компонент комплексу об'єктів, завдяки якому виявляється здійснення даного явища» [228]. Така інтерпретація умов, безсумнівно, пов'язана з

причинно-наслідковими зв'язками.

В.Данильченко вказує, що фактор означає рушійну силу будь-якого педагогічного процесу. В ході реалізації певних факторів у початково-освітньому процесі з об'єктивною необхідністю повинна виступати визначена закономірність зміни напрямку і характеру діяльності викладання і навчання, а також результатів навчального процесу [80].

На думку Н.Посталюк, існування сутностей різного порядку, своєрідної ієрархії обумовлює важливість того, що «фактор» буде виступати «умовою» для педагогічного явища другого рівня, а «умова» слугує ініціатором визначених процесів [170].

У педагогіці умови, що не є самі по собі причинами дій, у той же час посилюють або послаблюють дії причини. З таких позицій умови визначають як фактори або ознаки, від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи [170].

Сучасна дидактика трактує умови як сукупність факторів, компонентів навчального процесу, які забезпечують успішність навчання.

У теорії виховання прийнято розглядати умови як середовище, в якому відбуваються ті чи інші педагогічні процеси.

Ю.Бабанський визначає педагогічні умови навчання як становище, в якому компоненти навчального процесу представлені в найкращому взаємовідношенні, що надає можливість викладачеві плідно викладати, керувати навчальним процесом, а учням успішно навчатись [32].

Педагогічні умови як необхідні і достатні обставини, від яких залежить ефективність навчально-виховного процесу, визначає Н.Бугаєць [55].

З точки зору самоактуалізації особистості нам здається неправомірним зводити умови тільки до обставин, до сукупності об'єктів, адже самоактуалізація є процесом, що становить собою єдність суб'єктивного й об'єктивного, внутрішнього й зовнішнього, сутності і впливу, можливого та необхідного.

Тому умова – це не тільки те, що впливає на річ, але й те, без чого не може бути речі, як такої, що слугує передумовою, основою її виникнення [140].

Під умовами в даному випадку слід розуміти дещо самотійно існуюче, що в діяльності трансформується у предмет, який є сукупністю всіх суб'єктивно-значущих реалізованих умов.

З цього приводу Гегель писав, коли наявні всі умови, предмет обов'язково повинен стати дійсним, і сам предмет є одним з умов, тому що виступаючи спочатку лише внутрішнім, сам він є лише внутрішнім припущенням [70].

Також С.Рубінштейн розглядає особистість як цілісну систему внутрішніх умов, через які відображаються всі зовнішні впливи [184]. Суб'єктивну модель значущих умов діяльності наводить О.Конопкін [108].

Таким чином, і особистість, і діяльність у психології безпосередньо пов'язуються із взаємодією об'єктивного та суб'єктивного, внутрішнього та зовнішнього.

Наш підхід до виявлення та обґрунтування педагогічних умов самоактуалізації особистості будується на таких положеннях:

1. Динаміка процесу самоактуалізації обумовлена переходом можливого в дійсне. В кожній особистості у будь-який момент її розвитку зосереджено декілька рівнів дійсного і можливого.

По-перше, це попередні можливості особистості, які переросли в дійсність та відображують «Я – теперішнє»; по-друге, теперішні можливості готові до актуалізації і відображують «Я – бажане»; і, по-третє, майбутні потенційні можливості, що зароджуються вже в теперішньому і пов'язані з «Я – ідеальним».

Залежно від характеру закономірностей, що лежать в основі активізації можливостей особистості, розрізняються абстрактні та реальні можливості.

«Абстрактна можливість протистоїть неможливості і разом з тим не

може безпосередньо перетворитись у дійсність» [49]. Для її актуалізації вимагається створення спеціальних умов.

Реальна ж можливість сама по собі передбачає наявність таких умов.

В той же час різниця між цими можливостями відносна, адже якщо з'являються певні умови, то абстрактна можливість переростає в реальну.

Тому суттєву значущість становлять не тільки самі по собі можливості (абстрактні і реальні), а й умови для їхньої реалізації.

Таким чином, можливості майбутніх учителів музики виступають виразником педагогічних властивостей носія у майбутньому, за певних умов.

2. Як ми визначили в ході теоретичного дослідження самоактуалізації особистості майбутніх учителів музики, процес самоактуалізації здійснюється через послідовну зміну певних станів та їхній взаємозв'язок:

1) усвідомлення студентами своїх потенційних можливостей, що пов'язані із системою музично-педагогічних цінностей;

2) їхній адекватний вияв у навчальній та професійній діяльності;

3) активне оволодіння студентами способами (педагогічна активність, творчість) та засобами (самопізнання, самооцінка, самопрограмування, самовияв) самоактуалізації.

Педагогічні умови самоактуалізації повинні сприяти цим станам, а значить, і виявлятися через аналіз цих станів.

3. Самореалізація особистості у психологічному аспекті пояснюється також всезагальним принципом детермінізму, тобто принципом відображення зовнішнього через внутрішнє, що був розроблений С.Рубінштейном. Він уважав, що зовнішні причини діють через внутрішні умови, які самі формуються в результаті зовнішніх впливів [185].

Внутрішня детермінація, за С.Рубінштейном, полягає у підкресленні внутрішнього моменту самовизначення, вірності собі, неодногобокого

підпорядкування зовнішньому. Тільки зовнішня детермінація має за собою внутрішню пустоту, відсутність опору, вибірковості по відношенню до зовнішніх впливів або просто пристосування до них [185]. Причому внутрішнє під впливом зовнішнього змінюється, набуває нових якостей.

На думку О.Леонтьєва, розвиток особистості визначається процесом, у якому відображаються зовнішні та внутрішні умови, що впливають на її формування. Відбиваючись, вони виступають вже не як зовнішні фактори, зовнішні сили, рухомі процеси розвитку особистості, а як внутрішнє, що міститься в самому процесі розвитку особистості [116].

В теорії самоактуалізації визнається провідна роль внутрішніх факторів.

Теоретичне уявлення про предмет дослідження і дані дослідно-експериментальної роботи дають право розглядати умови самоактуалізації майбутнього вчителя як об'єктивні (соціально-педагогічні), що детермінують самоактуалізацію, та суб'єктивні, під впливом яких майбутній учитель музики актуалізує свої професійно-особистісні можливості.

Об'єктивні умови містять необхідні параметри для постановки та рішення конкретного педагогічного завдання і, відповідно, є передумовою цілепокладання.

Суб'єктивні умови – це умови, які забезпечують процес цілепокладання, творчий підхід до визначення способів самоактуалізації особистості майбутнього вчителя музики.

Короткий аналіз категорії «умови» згідно з метою дослідження дозволяє зробити висновки про необхідність виявлення як об'єктивних, так і суб'єктивних умов самоактуалізації особистості майбутніх вчителів музики в їхньому взаємозв'язку.

В той же час ми вважаємо правомірним використання поняття «фактор», коли умови перетворюються в рушійну силу самоактуалізації особистості і в цьому випадку ми не бачимо великої різниці між факторами та умовами.

Аналіз соціальних, теоретичних і практичних передумов перетворення вищої педагогічної школи дозволив нам стверджувати, що накопичений великий потенціал, використання якого стимулює всі компоненти професійної підготовки майбутніх учителів, їх готовності до педагогічної діяльності, в тому числі і самоактуалізацію їх особистості.

Провідна ідея вдосконалення педагогічної освіти – ідея самоактуалізації майбутнього вчителя музики направлена на розвиток активно-творчих можливостей людини, її інтелектуальної та моральної свободи. Продумані та реалізуються шляхи перетворення цієї ідеї: культурологічний, особистісно-діяльнісний, полісуб'єктний (діалогічний) та індивідуально-творчий підходи.

Всі вони спрямовані на забезпечення суб'єктної позиції майбутнього вчителя музики в навчально-виховному процесі педагогічного закладу, на персоналізацію професійної підготовки, спонукання викладачів та студентів до самовдосконалення та самовияву, тобто до самоактуалізації.

З метою розширення аналітичного етапу дослідження, на наш погляд, доцільно розглянути внутрішні (суб'єктивні) умови, через які відбиваються зовнішні (об'єктивні) умови і до яких ми відносимо соціопсихологічні особливості студентів як соціальної та вікової групи.

Як зазначають дослідники юнацтва та студентства (Б.Ананьєв [10], І.Кон [107], А.Мудрик [142], А.Трещев [221], Н.Шафажинська [244] та ін.), період навчання у педагогічному закладі – це час активного функціонування особистості, її саморозвитку. Через більшу рухомість функціональних зв'язків у цьому віці відбувається активне формування психічних новоутворень, завдяки яким для заміни старих стереотипів діяльності і формування нових створюються сприятливі умови, зростає інтелектуальна активність особистості, її пошуки самостійних шляхів досягнення поставленої мети [20].

Студентський вік характеризується значним зростанням самосвідомості. Головне психологічне надбання юнацтва – це відкриття

себе, свого внутрішнього світу, яке починається з намагання визначення та ствердження своєї особистості.

Потреба бути особистістю, що виникає на окремому етапі розвитку особистості й особливо характерна для студентства, – це напружене бажання саморозкриття та виходу за межу особистого буття, тобто прагнення до самоактуалізації.

Проблема пошуку себе у студентському віці має свою специфіку. Це пояснюється тим, що поряд із загальними особливостями юнацького віку студентству відповідають і «специфічні соціально-психологічні риси, які обумовлені тим, що юнаки і дівчата вже обрали майбутню професію, у них складається професійна зацікавленість, визначена життєва перспектива» [155].

У студентські роки активно перебігає процес самопізнання, самоаналізу, самооцінки як особистісних, так і професійно-значущих якостей, пошук шляхів самовизначення, що створює внутрішні умови для функціонування механізму самоактуалізації. Як зазначають психологи, студенти знаходяться на «стадії індивідуальності, яка відрізняється прагненням індивіда до максимальної персоналізації» [42].

У студентів більш яскраво виявляється неповторність, індивідуальність, своєрідне поєднання особистісних якостей, яке вони прагнуть підкреслити, щоб не бути «як всі», а це спонукає їх до вираження, демонстрації їхніх якостей.

Дуже важливим для юнацтва є переживання відчуттів ідентичності. Як стверджував Еріксон, для досягнення відчуття ідентичності (самототожності) підліток чи юнак повинен бути вищою мірою самим собою в тих випадках, коли він більше всього значущий для інших, а саме для тих, хто найбільш значущий для нього. Бути самим собою в очах значущих інших – ось та пружина, рухома сила розвитку, за Еріксоном. Розширення радіуса значущих відносин задає зовнішні умови ідентичності студента [188].

Формування ідентичності «Я» – процес, схожий на самоактуалізацію. Він характеризується динамізмом уявлень про себе, які слугують ґрунтом постійного розширення самоусвідомлення та самопізнання. Студенти ще не обтяжені різними нормативними установками педагогічної діяльності, вони відкриті всьому новому, творчому, внаслідок чого, як показало наше дослідження, ідея самоактуалізації майбутнього вчителя музики здалася для них достатньо переконливою та привабливою.

Важливо знати, що студенти звичайно відчують недостатність у професійних знаннях і якостях і тому повинні знаходитися у стані проблемно-конфліктних ситуацій, відчувати труднощі, подолання яких сприяють їхньому саморозвитку.

Їм відповідає підвищена стурбованість через наявність протиріч між «Я – ідеальним» і «Я – реальним» (в особистісному і професійному плані), що спонукає їх до аналізу причин невідповідності та пошуку шляхів розв'язання проблеми, що стимулює самоактуалізацію.

Таким чином, особистість студента являє собою сукупність внутрішніх умов, що впливають на процес самоактуалізації і у зв'язку з цим вони розглядаються як фактори.

Самоактуалізація студентів включає в себе розв'язання важливого питання: оволодіння вміннями організації самоактуалізації та здійснення її в різних видах навчально-практичної діяльності.

Як основні функції самоактуалізації студентів можна виділити такі:

- самоактуалізація є невід'ємною частиною освіти студентів;
- самоактуалізація є важливим складовим компонентом психічного розвитку та саморозвитку особистості;
- самоактуалізація виступає як умова, результат і засіб розумового самовиховання;
- вона формує якості особистості, необхідні для успішного розвитку розумових сил і здібностей людини.

Погоджуючись з науковцями стосовно розуміння сутності педагогічних умов, у контексті нашого дослідження ми тлумачимо «педагогічні умови» як сукупність факторів, що сприяють успішній самоактуалізації майбутніх учителів музики у процесі професійної підготовки.

Л.Кобильнік вказує, що серед умов успішної самоактуалізації особистості майбутнього фахівця, за А.Маслоу, є усвідомлення власного потенціалу, сильних і слабких сторін, здібностей, бажань та прагнень; сприятливі зовнішні обставини, які не пригнічують тенденцію особистості до актуалізації, а сприяють їй; відкритість особистості новим ідеям, новому досвіду, готовність ризикувати, помилятися, відмовлятися від старих звичок [102].

Досліджуючи самоактуалізацію менеджерів, М.Ткалич звертається до психологічних умов її ефективності. Так, на думку автора, підвищення рівня самоактуалізації менеджерів у професійно-управлінській діяльності може відбуватися завдяки впровадженню психолого-управлінського тренінгу (як технології психологічної допомоги менеджерам середнього рівня комерційних організацій), який спрямований на забезпечення таких психологічних умов: а) формування та систематизація уявлень менеджера про процес самоактуалізації особистості; б) оцінка менеджером власних професійних досягнень, можливостей самоактуалізації у професійно-управлінській діяльності; в) аналіз менеджером психолого-організаційних детермінант самоактуалізації в професійно-управлінській діяльності, визначення позитивних та негативних аспектів впливу цих детермінант [220].

На думку Т.Артем'євої, самоактуалізація особистості майбутніх фахівців пов'язана з постійним розгортанням потенційних характеристик особистості: нескінченним зростанням потреб людини, її здібностей, інтересів та інших властивостей, що формуються у процесі розгортання умов життєдіяльності. Коли актуальні потреби повністю задовольняються,

то виникає потреба подальшого руху, пошуку сенсу життя, прагнень, мрій, ідеалів. На її думку, необхідними умовами успішної самоактуалізації студентів є: відповідність соціальних умов індивідуальним особливостям особистості; активність самої особистості, що спрямована на розкриття її власних потенцій, усвідомлення та прийняття нею суспільних вимог та завдань; реалізація особистістю тих своїх можливостей, яким притаманний найвищий ступінь імовірності та які є для неї суттєвими [25, с.81].

П.Лушин, досліджуючи умови особистісного зростання майбутніх фахівців, конструктивною умовою самоактуалізації вважає неконгруентність, яку розуміє як «призупинення актуальних переживань, коли їх суб'єкт постає перед необхідністю переоцінити основи власних дій і, відповідно, доповнити чи змінити уявлення про самого себе («Я»-образ), що і є особистісне зростання» [123, с.90].

Натомість О.Васильєв виділяє такі основні принципи розвитку психічного здоров'я студентів (в екзистенційній психології самоактуалізація є невід'ємним компонентом психічного здоров'я особистості): комплексність, креативність, принцип «внутрішнього спостерігача», зміцнення позитивних установок. Він називає фактори, що впливають на психічне здоров'я особистості – це прийняття відповідальності за своє життя, самопізнання як аналіз себе, саморозуміння і прийняття себе як процес внутрішньої інтеграції, уміння жити у теперішньому часі, осмисленість буття, здатність до емпатійного розуміння, довіра до процесу життя [56].

У роботах К.Гольдштейна [266], А.Маслоу [133], К.Роджерса [182], В.Франкла [230] та інших структура психічного здоров'я базується на життєвому існуванні і самоактуалізації. «Психічно здорові індивіди – це люди зрілі, з високим ступенем самоактуалізації, які мають реальні життєві досягнення і які розвинули свої особливі можливості» [266]. На думку багатьох учених, показниками психічного здоров'я є наявність і розвиток

таких якостей, як прийняття інших, креативність, альтруїзм і потреба в самоактуалізації .

Важливою умовою самоактуалізації особистості, на думку Ю.Долінської, є «усвідомлення нею власних індивідуальних особливостей, задатків, здібностей, визначення свого місця у житті, самоідентифікація та професійна ідентифікація» [84, с.73-74].

Цілком погоджуємось із Л.Кобильнік [102] у тому, що самоактуалізація майбутніх педагогів – це процес постійної роботи над собою, це рух уперед, до досконалості, до ідеалу самих себе. Самоактуалізація виступає показником повноти самореалізації особистості студентів. Вона свідчить про ступінь розвитку самосвідомості, рівень орієнтованості у життєвих і соціальних ситуаціях, наявність потенційних та реальних можливостей особистості для її самоздійснення, рівень організаційно-вольової зрілості в управлінні життєвими обставинами та подоланні життєвих труднощів.

Варто зазначити, що самоактуалізація не є кінцевим станом досконалості. К.Роджерс вважав, що жодна людина не стає самоактуалізованою настільки, щоб відкинути всі мотиви подальшого зростання. У людини завжди залишаються внутрішні резерви для розвитку, навички для вдосконалення, дієвіші способи для задоволення своїх потреб [271].

Гуманістичні теорії в психології відносять до механізмів самоактуалізації такі: самопізнання, особистісну готовність до змін, можливість виділяти тенденції, досліджувати ефективно використовувати свої ресурси, нести відповідальність за зроблений вибір [188].

Варто зазначити, що вчені не тільки досліджують умови самоактуалізації, а й чинники, які їй перешкоджають.

Так, наприклад, А.Адлер [6] уважав обмеженнями особистісного зростання в дитинстві розбещеність, занедбаність та знедоленість. Саме ці ситуації дитинства можуть породити ізоляцію, низький рівень соціального

інтересу та розвиток некооперативного стилю життя, який базується на «нереалістичній меті особистої вищості». Розбещеним дітям складно через те, що інші все вирішують за них, їм не вистачає впевненості у собі, вони мають недостатній соціальний інтерес, не здатні переживати справжні почуття. Небажані й занедбані діти, які не відчували на собі справжньої любові, не можуть розвивати її у собі, виростають холодними і жорстокими. Якщо почуття неповноцінності переважає, індивіди прагнуть до вищості над іншими, оскільки їм не вистачає впевненості у своїй здатності функціонувати ефективно й конструктивно працювати разом з іншими. В таких випадках вони застосовують психологічні захисти [225; 84].

Аналіз психологічної літератури свідчить, що значна частина дослідників шукає шляхи самоактуалізації особистості через виявлення та усунення захисних механізмів [3], [29], [39], [86], [101], [132], [156], [164], [182], [190], [224], [225], [226], [227], [261], [262].

Б.Скіннер виділяє таку перешкоду до самоактуалізації особистості, як покарання. Покарання інформує людину про те, чого не слід робити, але не сповіщає, що робити. Воно не дає людині можливості навчитися того, яка поведінка у даному випадку є найкращою. Це основна перешкода ефективному навчанню. Негативні форми поведінки не щезають, вони майже завжди повертаються замаскованими або супроводжуються іншими формами, які є лише шляхом уникнення подальшого покарання або відповіддю на початкове покарання [226].

Ми погоджуємось з В.Галузяком, М.Сметанським, В.Шаховим у тому, що покарання лише припиняє неправильну поведінку, але не вчить правильної; змушує утримуватися від небажаної поведінки лише у присутності вихователя; формує негативне ставлення до того, хто карає; навіює негативну самооцінку тощо. Все це, на наш погляд, гальмує також процес самоактуалізації особистості учня [160].

А.Маслоу вважає, що процес самоактуалізації може бути обмежений:
1) негативним впливом минулого досвіду і виникли в результаті звичками,

які роблять нашу поведінку непродуктивною; 2) соціальними впливами і груповим тиском, який часто не відповідає нашим смакам і судженням; 3) внутрішніми захистами, які віддаляють нас від самих себе [269].

Музично-педагогічна самоактуалізація майбутнього вчителя музики – це процес максимального виявлення та розвитку потенційних професійно-значущих якостей та здібностей майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки; специфіка її полягає в тому, що самоактуалізація майбутнього вчителя музики як майбутнього педагога залежить певною мірою від самоактуалізації його як музиканта.

Студенти, майбутні вчителі музики, в процесі навчання здебільшого характеризуються низькою навчально-професійною активністю, бідністю інтересів (часто вони обмежуються суто музичним виконавством), нерозвиненістю самоосвітніх та рефлексивних навичок, творчою пасивністю та несамостійністю. Як наслідок, багатий виховний, освітній та розвивальний потенціал музичного мистецтва повністю не актуалізується в шкільній дійсності. Організація вчителем музики активної, особистісно-значущої для школярів музичної діяльності, що дозволяє досягати ціннісну інформацію, яка міститься в музиці, часто замінюється формальним вивченням «основ» теоретичного музикознавства, обмежується вивченням пісенного програмного матеріалу, що врешті-решт віддаляє дітей від живого, емоційного спілкування з музикою.

Особливості самоактуалізації значною мірою залежать від характеру діяльності, в якій вона реалізується. Головною відмінністю професійної діяльності майбутнього вчителя музики є її яскраво виражена художньо-творча природа. Педагог повинен організувати на уроці не просто навчальну роботу учнів, а художньо-творчу діяльність на основі рівноправної співпраці з учнями (О.Апраксіна [22], Л.Арчажникова [27] та ін.). У процесі такої співпраці повинна розкритися особистість педагога, що самоактуалізується, з одного боку, та бути створені умови для розвитку рис особистості школяра, що самоактуалізується, з іншого.

А.Зайцева серед педагогічних умов творчої самореалізації майбутніх учителів музики у процесі виконавської діяльності виділяє наступні: організації навчально-виховного процесу на основі інтегрованого поєднання спрямованості студента на самореалізацію та свідомої саморегуляції його вольової сфери; забезпечення творчої взаємодії викладача зі студентами у процесі художньо-педагогічної інтерпретації музичних творів з урахуванням праксеологічних факторів; спонукання до самоорганізації творчих виконавських дій студентів та формування досвіду музично-педагогічного самоуправління; оволодіння інтегративними методами стимулювання творчого мислення у процесі застосування варіативних імпровізаційних завдань, що актуалізують фаховий досвід майбутніх учителів музики; спрямування рефлексивних дій студентів на гедоністично-творчий результат в організації концертно-виконавської просвітницької роботи зі школярами [88].

Проаналізувавши специфіку професії вчителя музики, особливості художньо-творчого потенціалу вчителя, спираючись на критерії необхідності та достатності, можна виокремити такі основні складові внутрішньоособистісних умов самоактуалізації майбутнього вчителя музики:

- особистісна спрямованість педагога на здійснення художньо-творчої самоактуалізації;
- самоцінність;
- суб'єктність;
- рівнозначність щодо себе й інших;
- прагнення до незалежності;
- довіра до себе;
- самоповага;
- відповідальність;
- діалогічність;
- нестереотипність художнього мислення;

- наявність загальнотворчих здібностей.

Організаційно-методична спрямованість навчально-виховного процесу вищої музично-педагогічної освіти як важливого компонента професійної підготовки майбутніх учителів музики повинна ґрунтуватись на методологічних постулатах синергетичного, культурологічного, акмеологічного та особистісно-діяльнісного підходів, що забезпечують створення умов для успішної самоактуалізації студентів. Визначені умови виступають рушійним механізмом внутрішньоособистісних, духовно-ціннісних джерел реалізації сутнісних сил майбутніх учителів музики, орієнтованих на забезпечення мотиваційного спрямування студентів на самоактуалізацію, накопичення ними відповідного досвіду, стимулювання становлення особистісно-творчої позиції.

Як бачимо, існують різні підходи до визначення умов, які сприяють самоактуалізації особистості. Це дозволяє нам уважати цю проблему до кінця не розв'язаною і продовжити пошук оптимальних, зокрема, педагогічних умов самоактуалізації у процесі професійної підготовки майбутніх учителів музики вищих навчальних педагогічних закладів.

На підставі аналізу теоретичних джерел з проблеми дослідження визначаємо такі педагогічні умови самоактуалізації майбутнього вчителя музики:

- стимулювання в майбутніх учителів музики потреби в самоактуалізації;
- активізація самостійної творчо-пошукової діяльності майбутнього вчителя музики;
- забезпечення ціннісного ставлення майбутніх учителів музики до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності.

Охарактеризуємо вищезгадані педагогічні умови.

На наш погляд, стимулювання в майбутніх учителів музики мотивів професійної самоактуалізації є однією з найважливіших педагогічних умов її ефективності.

Одним із важливих чинників самоактуалізації майбутніх вчителів музики, на наш погляд, є зміст і характер організації навчального процесу. Останній має забезпечувати не тільки засвоєння професійних знань і умінь, але й стимулювати розвиток професійної мотивації студентів, їхніх професійних інтересів, ціннісного ставлення до майбутньої діяльності, а, відтак, розвиток мотивації самоактуалізації. Навчальна діяльність має поступово трансформуватись у професійну з відповідною перебудовою потреб, мотивів, цілей, дій, засобів, предметів і результатів.

Наші спостереження свідчать, що студенти першого курсу факультету музичного мистецтва до певного моменту продовжують відчувати себе школярами. Це виявляється в тому, що першокурсники не можуть повною мірою усвідомити себе майбутніми вчителями музики і потреба у самоактуалізації у них, як правило, відсутня.

Стимулювання потреби в самоактуалізації майбутніх учителів музики знаходиться, на наш погляд, у прямій залежності від розвитку позитивної мотивації навчальної діяльності студентів. У її стимулюванні важливим моментом є виявлення наявних мотивів навчальної діяльності і на цій основі керування ними з урахуванням їх специфіки.

Вивчення професійно-педагогічної спрямованості студентів на різних курсах навчання, своєчасна корекція мотивів професійного навчання сприяє підвищенню якості підготовки майбутніх учителів музики, знижує кількість невстигаючих студентів, що в кінцевому рахунку позитивно впливає на виконання майбутніми вчителями музики своїх обов'язків та позитивно впливає на їхню самоактуалізацію.

Стимулювання в майбутніх учителів музики потреби у самоактуалізації повинно стати складовою єдиної системи виховання майбутнього вчителя музики. Тому ми розглядали її стимулювання у процесі навчання і виховання як спільне завдання всього викладацького складу ВНЗ. Виходячи з цих позицій, у ході експерименту викладачі загальнопедагогічних і фахових дисциплін під час підготовки до кожного

заняття і виховного заходу прагнули ставити перед собою чіткі педагогічні цілі та завдання, оцінювати їх зміст з точки зору стимулювання у майбутніх учителів музики потреби в самоактуалізації. Особлива увага надавалася забезпеченню максимальної адекватності навчально-пізнавальної діяльності характеру майбутніх професійних завдань учителя музики, оскільки професійний інтерес є одним з головних мотивів, що забезпечує активізацію навчальної діяльності майбутніх вчителів музики.

Погоджуючись з В.Фрицюк [232], зазначимо, що сама по собі потреба не здатна вплинути на діяльність людини, вона має перейти у бажання. Потреби є основним ставленням людини до навколишньої дійсності, зв'язком організму з життєво важливими об'єктами та обставинами; від задоволення чи незадоволення потреб залежить саме існування організму, а в суспільстві – місце людини в ньому. Потреби є внутрішніми факторами формування тієї чи іншої мотивації. Потреба – це необхідність в об'єктивних умовах, предметах, об'єктах, без яких неможливі розвиток, існування, життєдіяльність живих організмів. У дослідженні ми виходимо з того, що потреба – це об'єктивний стан, який відображає суперечність між тим, що є, та тим, що необхідно суб'єкту, і спонукає до усунення цієї суперечності. Одним із основоположних принципів є характер діяльності, до якої суб'єкта спонукають певні потреби (пізнавальні, комунікативні, ігрові, творчі тощо) [232].

Викладачеві в процесі стимулювання потреби самоактуалізації майбутнього вчителя музики необхідно враховувати не тільки мотиваційну спрямованість особистості студента, а й відповідну організацію діяльності. Адже саме у діяльності відбувається піднесення потреб, тобто їх якісна зміна, вдосконалення, закріплення.

Оскільки потреби, як вважає В.Вілліонас, – джерело активності людини, вони можуть актуалізуватись і породжувати конкретні мотиваційні спонукання. У цьому процесі він виділяє дві фази:

- якщо потреба актуалізується за відсутності відповідного предмета, формується мотиваційна установка, яка означає потенційну готовність до активної реакції у випадку його появи;

- якщо ж такий предмет з'являється, то до нього виникає відповідне емоційне ставлення і спонукає спрямувати на нього активність [60].

З метою стимулювання у майбутніх учителів музики потреби в самоактуалізації у процесі професійної підготовки під час проведення формувального етапу експерименту, згідно з положеннями концепції контекстного навчання (О.Вербицький [58]), моделювався предметний і соціальний зміст майбутньої професійної діяльності студентів у ролі вчителів музики. Засвоєння теоретичних знань (загальнопедагогічних, музично-теоретичних тощо) і практичних умінь (гри на музичному інструменті, диригування тощо) відбувалося у розв'язанні змодельованих професійних ситуацій, що забезпечувало активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів і створювало умови для формування пізнавальних і професійних мотивів, стимулюючи у майбутніх учителів музики потребу у самоактуалізації.

Таким чином, на підставі вищесказаного, однією з важливих педагогічних умов самоактуалізації майбутнього вчителя музики вважаємо стимулювання у майбутнього вчителя музики потреби в самоактуалізації у процесі професійної підготовки.

2.2. Активізація самостійної творчо-пошукової діяльності майбутнього вчителя музики

Суб'єктом та метою процесу виховання і навчання, на наш погляд, є людина, яка самоактуалізується. Тому одним із завдань виховання і навчання в рамках педагогічного навчального закладу є активізація процесу особистісної актуалізації кожного студента. Завдання виховання і навчання повинне полягати в тому, щоб створити умови для надання процесу самоактуалізації закономірного, регулярного та усвідомленого характеру. Для цього необхідна педагогічна підтримка цього процесу.

Професія вчителя музики традиційно вважається однією з самих необхідних у школі. В системі загальноосвітньої підготовки предмет «музика» виконує відповідальну функцію – сприяє духовному вихованню дітей, залучає учнів до музичного мистецтва. Вчитель музики навчає дітей співати, музикувати, слухати, розуміти та любити музику. Однак поміж навчальних музичних занять у школах додатково організовується різна позакласна музична робота: проводяться численні свята (з музичним оформленням), концерти, зустрічі з відомими музикантами; вчитель музики здійснює керівництво хором, ансамблями, бере участь зі своїми вихованцями в конкурсах, оглядах, фестивалях, прагне достойно представити школу в районі, місті, області [2]. Зрозуміло, що виконанню такого широкого кола педагогічних обов'язків також потрібно навчатись.

Сучасна підготовка вчителя музики у педагогічному закладі спрямована, перш за все, на формування висококваліфікованого спеціаліста. Вона передбачає засвоєння великого переліку навчальних дисциплін на лекціях, семінарах, практикумах, індивідуальних музичних заняттях, що сприяють розвитку професійно-педагогічних знань, умінь та навичок. Також проводиться об'ємна методична підготовка: студенти засвоюють комплекс навчальних дисциплін, які безпосередньо орієнтовані на школу, серед яких «теорія музики», «теорія і методика викладання музики в школі», «музична

література» (дитяча, українська, зарубіжна, російська, радянського періоду), «сольфеджіо», «спеціальний інструмент» (фортепіано, акордеон, баян тощо), «додатковий інструмент» (фортепіано, акордеон, баян тощо), «акомпанемент», «диригування», «вокал», «хоровий клас», «педагогіка», «психологія» та ін.

За результатами навчання студентом виконується випускна дипломна робота за шкільною проблематикою, яка найбільше зацікавила.

Починаючи з третього курсу, для вдосконалення набутих професійних знань та умінь студентам пропонується проходження педагогічної практики у школах. Організація професійної практики у педагогічному навчальному закладі на всіх її етапах спрямована на безперервність, комплексність, послідовність опанування студентами професійної діяльності.

Педагогічні умови самоактуалізації майбутніх учителів музики у процесі професійної підготовки зумовлюють спрямованість навчання на формування у студентів активного відношення до нього, виховання художньо-естетичних інтересів та потреб самоактуалізації, володіння сучасними методами навчально-виховної роботи в системі естетичного виховання школярів, формування художньо-естетичної спрямованості і професійно-творчої активності, забезпечують особистісно-орієнтований підхід до кожного студента, включення студентів у систематичну музично-творчу діяльність, спонукання до самостійного використання набутих знань, умінь та навичок у практичній діяльності.

Реалізація цих умов здійснюється на базі формування таких мотиваційних компонентів, як свідоме відношення до педагогічної діяльності, розуміння її суспільної ролі, спрямованість на творчість у професійній діяльності, любов до дітей, підготовленість до розвитку творчого потенціалу школярів, прагнення до самоактуалізації в музично-творчій діяльності, цікавість до музично-естетичної діяльності, творчодослідницький підхід студентів до навчальної діяльності.

Творчість, тобто здатність до творчості, забезпечує оригінальність процесу самоактуалізації особистості. Оригінальність, насамперед, полягає у неповторності індивідуальної природи людини. Бути оригінальним – означає бути самим собою.

Життєтворчість має місце тоді, коли особистість самоактуалізується не тільки на терені певної сфери життєдіяльності (наука, техніка, мистецтво), а у «матеріалі» всього власного життя. На основі цього формується творчий стиль життя. Але умови і способи життєдіяльності людини зумовлюються суспільством, тобто «матеріал» способу життя вже задається індивідові від його народження. Тому поняття способу життя вміщує діалектичну єдність соціально-типізованого, уніфікованого, тобто спільного для багатьох, та індивідуально-унікального у життєдіяльності людини.

На відміну від способу життя як вияву соціального в індивідуальному, поняття «стиль життя», навпаки, виражає специфіку входження індивідуального в соціальне, суспільне. В процесі самоактуалізації особистість неодмінно виробляє свій індивідуальний стиль життя, як правило, цей стиль – творчий.

Особистість не може ігнорувати соціально-психологічні механізми життєдіяльності. Тому навіть в індивідуальному творчому стилі життя завжди наявний елемент стандарту, стереотипу. Інакше індивід «випадав» би із соціального контексту, не міг би ідентифікувати себе з соціальним мікро- і макросередовищем, а у більш широкому плані не вписувався б у свій час, свою епоху.

У зв'язку з наведеними вище даними виділяють такі стадії розвитку особистості:

1. Соціалізація.
2. Індивідуалізація.
3. Самоактуалізація.

Процес самоактуалізації особистості є неможливим поза рамками життєвого простору, він також є ускладненим без невичерпного джерела самоактуалізації – творчості.

Про творчість самоактуалізації розмірковував ще Григорій Сковорода у своїй концепції спорідненості – людина досягає гармонії і щастя лише тоді, коли бажає і прагне до пошуку «спорідненої праці», тієї творчої ролі, яка призначена людині від народження [195].

Якість професійно-педагогічної самоактуалізації майбутнього вчителя залежить від того, наскільки глибоко він пізнав і розкрив потенційні можливості у процесі опанування основ педагогічної діяльності. Майбутній учитель, розкриваючи себе перед аудиторією, надає змогу іншим людям (викладачеві, одногрупникам) поважати його. Завдяки саморозкриттю кожного студента в групі створюються умови для довіри, відданості, піклування, психологічного зростання й самопізнання. Без саморозкриття студентам важко встановити близькі стосунки між собою, створити студентський колектив.

Необхідно зазначити, що навчання в педагогічному закладі має бути спрямоване на професійно-особистісну самоактуалізацію, тобто на реалізацію та розвиток творчого потенціалу кожного студента, сприяти його індивідуальному професійному зростанню, що також є важливим етапом на шляху розвитку особистості студента та визначення професійних перспектив. Як відомо, лише у процесі творчості прискорено розвиваються здібності, знання, вміння та навички, підвищується емоційно-інтелектуальна активність, самостійність, відбувається процес самовдосконалення та зростання особистості. Педагогічний заклад для студента можна назвати сходинкою перед виходом у самостійне професійне життя.

У навчальному процесі центральною фігурою є студент. Отже, викладачу музики в першу чергу необхідно знати його інтереси, здібності та психологічні особливості.

Суттєво, що під час навчального процесу все більше відчувається

потреба самореалізації творчого потенціалу студента – майбутнього вчителя музики. В той же час існують невикористані можливості для самоактуалізації студента (мається на увазі розкриття та реалізація індивідуального творчого потенціалу) і для надання навчально-творчій діяльності масового та безстресового характеру. На факультеті музичного мистецтва цю суперечність можна вдало розв'язати в умовах «педагогічно-виконавської практики», що становить собою багатий резерв розвитку професійно-особистісних якостей майбутнього вчителя музики.

В контексті нашого дослідження педагогічно-виконавська практика є дуже важливою, оскільки вона активізує самостійну творчо-пошукову діяльність студентів, сприяючи їхній самоактуалізації.

Великого значення активному характеру учіння надають педагоги і психологи (С.Архангельський [26], Н.Кузьміна [113], Н.Тализіна [217] та ін.), оскільки він змінює освітній і виховний рівні студента не тільки під впливом зовнішніх умов, а й внаслідок його власних мотивованих дій. А, відтак, основна мета підготовки майбутнього вчителя музики – навчити його самостійно здобувати і застосовувати професійні знання. Це підвищить рівень його самоактуалізації.

Важливо розрізнити поняття самостійної роботи та самостійності учня, виявленої у процесі роботи. Різниця між ними полягає у характеристиці пізнавальної діяльності суб'єкта навчання. Під самостійною роботою розуміється така, що здійснюється без допомоги педагога (вона може бути як репродуктивною, так і пошуковою). Щодо самостійності, то ця характеристика визначає внутрішню сутність, інтелектуальну сторону роботи. Вона виявляється у розумовій продуктивності учня, його здатності ставити мету, приймати рішення, планувати свою діяльність, шукати варіанти розв'язання пізнавальних та творчих завдань. Поняття самостійності завжди акцентує активність та ініціативність учня, його здатність ставити перед собою організаційні та пізнавальні завдання і самостійно розв'язувати їх [187].

На важливості активізації самостійної творчо-пошукової діяльності майбутнього вчителя музики наголошує В.Фрицюк: «...формування професійно значущих особистісних якостей майбутніх учителів музики можливе лише в процесі активної творчо-перетворювальної діяльності студентів, наближеної до реальної педагогічної практики, яка потребує творчої реалізації набутих виконавських знань, умінь і навичок, ставить студента у позицію суб'єкта, що персонально відповідає за результати навчально-виховного процесу» [232].

Педагогічно-виконавська практика є однією з форм професійної підготовки студентів факультету музичного мистецтва до музично-освітньої роботи в школі, передусім до таких її видів, як проведення лекцій-концертів, музичних вечорів, бесід тощо. Педагогічно-виконавською вона називається тому, що у процесі її проведення інтерпретація музичних творів здійснюється з урахуванням вікових особливостей, музичного розвитку і завдань музичного виховання школярів. Це – вільне володіння музичним інструментом і собою під час виконавської інтерпретації музичних творів, професійно грамотна і цікава бесіда, яка налаштовує слухачів на сприймання музичного твору, вміння організувати і привернути слухову увагу учнів до провідних виражальних засобів у творі. З цією метою у музично-освітньому виступі студента-практиканта різні види музичного виконавства (гра соло, в ансамблі, спів під власний акомпанемент) поєднуються з прийомами та засобами, спрямованими на залучення слухачів до художнього спілкування з музикою. Серед них – організація слухової уваги та налаштування дітей на сприймання музики (тематично-художнє оформлення аудиторії, інформаційна установка, святкова атмосфера та емоційна піднесеність виступу), а також керування процесом музичного сприймання школярів – навідні питання, ілюстрація зразків живопису, поезії, навмисні художні перебільшення або контрастні зміни під час виконання музичного тексту (в динаміці, темпоритмах, штрихах), які пов'язані з художньо-педагогічним аналізом твору [232].

Педагогічно-виконавська практика здійснюється в процесі евристично-творчої взаємодії викладача основного інструмента і студента. Структура її включає різноманітні види керованої самостійної роботи студента. Інтегрований характер педагогічно-виконавської практики вимагає у студента і викладача нового виду творчо-пошукової діяльності у таких її видах, як: вибір теми музично-освітнього заходу; складання плану музичного заходу; опрацювання літературних джерел та накопичення матеріалу з теми заходу; написання сценарію музичного заходу; підбір та робота над музичними творами; ескізне вивчення музичних творів; робота над повторним репертуаром; оволодіння вокально-інструментальним виконавством; ансамблева гра; переклад і аранжування музичних творів; робота над виконавським і педагогічним артистизмом; апробація музично-освітнього заходу. Такі види керованої самостійної роботи, запропоновані А.Березою [41], у ході підготовки студента до проведення музично-освітнього заходу ми використовували під час експериментальної роботи. Серед тем лекційно-виконавських програм були такі: «Три «кити» у музиці – пісня, танець, марш», «Про що розповідає музика?», «Що таке мова звуків?», «Казка у музиці», «Природа у музиці», «Художній образ в музиці», «Музика мого народу», «Музика мого краю», «У чому сила музики», «Про музику «легку» і «серйозну» тощо.

Отже, педагогічно-виконавська практика вирішує низку завдань: підвищує рівень художньо-виконавського розвитку студентів; адаптує музично-виконавські і педагогічні вміння та навички, отримані студентами у процесі навчання, до умов професійної діяльності вчителя музики, зокрема, інтерпретації та анотації музичних творів; формує у студентів навички організації і проведення музично-освітньої діяльності; розвиває у них самостійні творчі здібності і вміння, необхідні для складання сценарію музично-освітніх заходів, вивчення особливостей слухацької аудиторії та рецензування виступів колег; накопичує виконавський репертуар та лекційний матеріал для проведення музично-виховної та музично-освітньої

роботи, цим самим активізуючи самостійну творчо-пошукову діяльність студентів, а, відтак, і сприяючи їхній самоактуалізації.

Результати дослідження показують, що підготовка і проведення музично-освітнього заходу спонукає студента до осмислення, пошуку і комплексного застосування знань, навичок, отриманих як у процесі вивчення різних фахових дисциплін, так і підказаних йому результатами практики. Позитивний вплив педагогічно-виконавської практики у ракурсі нашого дослідження полягає у тому, що вона дає студентові реальну можливість для виконавського самовираження, самоперевірки і самооцінки за рахунок індивідуально-творчого регулювання ступеня складності виконавського репертуару, а також термінів підготовки всього заходу. Ми, враховуючи досвід її використання, погоджуємось із А.Березою в тому, що педагогічно-виконавська практика підвищує зацікавленість студентів можливістю реалізувати свої музично-педагогічні здібності у різних видах діяльності: виконавської (гри, співу, анотації); гностичної (вивчення і врахування вікових особливостей слухацької аудиторії); проєкційної (складання плану музично-освітнього заходу, прогнозування результатів виступу, відбір ефективних методів, прийомів і засобів для розкриття теми тощо); комунікативної (використання широкого спектра словесних, музично-виконавських та інших видів педагогічного впливу для встановлення контакту зі слухацькою аудиторією); організаційної (організація і підтримання уваги слухачів); конструктивної (раціональний розподіл часу на різні види діяльності у процесі виступу, організація умов для виступу); оцінної (рецензування музично-освітніх заходів колег) [41].

Активізувати самостійну творчо-пошукову діяльність у процесі навчання майбутніх вчителів музики, а саме під час педагогічно-виконавської практики, можна, перш за все, через створення такої навчальної атмосфери стосунків, коли викладач не дає готових «рецептів» по вивченню педагогічного репертуару, а стимулює в процесі сумісної роботи над музичним твором самостійну, творчо-пошукову активність

вихованця; спрямовує його емоційно-чуттєві і понятійно-операційні дії на пізнання раціональних методів опрацювання музичних творів; чуйно ставиться до його художньої індивідуальної техніки, музичного смаку і мислення, спирається і залучає при цьому знання і вміння, отримані студентом у класі інших фахових дисциплін.

Багато майбутніх вчителів музики не готові до творчої інноваційної діяльності, не відчують себе активними суб'єктами педагогічного процесу, не прагнуть до реалізації свого особистісного та творчого потенціалу у всіх видах професійної діяльності. Потреба в активних педагогічних кадрах, що сприяє інтенсивному творчому розвитку студентів, відчувається в галузі музичної освіти особливо гостро.

Традиційно вивчення творчості відбувається у двох основних напрямках: «особистісному» (вплив на творчість особистісних рис) і «пізнавальному» (вплив на творчість інтелектуальних, пізнавальних особливостей).

Особистісна творчість – та, яка розуміється як творчість у контексті самоактуалізації. У творчості перше місце посідає особистість, а не її досягнення, які розглядаються як епіфеномени, породжені особистістю, і тому є вторинними стосовно неї. Є також необхідність відокремити «особливий творчий талант» від «творчих здібностей самоактуалізації», які більшою мірою є похідними від самої особистості та активно виявляються у повсякденному житті.

Творчість самоактуалізації можна приблизно визначити як схильність підходити творчо до будь-якого вияву життя.

У цьому руслі майже будь-яка діяльність або заняття можуть виступати як творчими, так і нетворчими, і, як слушно зазначив А.Маслоу, «у першокласно приготованому супі більше «творчості», ніж у посередньо намальованій картині» [130].

Отже, ми з'ясували, що до творчої самоактуалізації мотивує прагнення до розвитку, а позитивним мотивом самоактуалізації у творчості

виступає прагнення до незалежності. І в обох випадках творчість є джерелом самоактуалізації, яке відіграє роль своєрідного постачальника енергії.

Психолого-педагогічні умови розвитку і вдосконалення творчої індивідуальності майбутнього фахівця відбиваються у становленні професійної позиції: відчутті суперечностей, оригінальності і цілеспрямованості у їх розв'язанні; імпровізаційності і творенні процесу самоактуалізації. Зосереджуючи увагу на останньому – самоактуалізації, у ході формування ціннісної культури особистості майбутнього вчителя під час його професійної підготовки важливо зазначити, що саме вчитель повинен опанувати надбання як загальнолюдської культури – наукові, моральні знання та естетичні цінності, так і педагогіки повсякденної праці та педагогіки, в якій теоретичні закономірності процесу впливу на духовний світ виховання ніби зливаються з особистістю вчителя [11].

Існує суперечність між усвідомленням студентами необхідності активізувати самостійну творчо-пошукову діяльність (і навіть потребою в ній) і відсутністю знань про принципи і правила цієї роботи, конкретні методи і форми її реалізації. В результаті студент діє безсистемно, спонтанно, а отже, повільно і непродуктивно. Тому є доцільним цілеспрямоване запровадження в навчання спеціальних засобів, методів і способів активізації самостійної творчо-пошукової діяльності [232].

Реалізація цієї умови передбачає, на наш погляд, використання методів активізації навчально-пізнавальної діяльності, які порівняно з традиційними методами навчання, у першу чергу, спрямовані на розвиток у студентів творчого самостійного мислення, активізацію пізнавальних процесів, формування творчих навичок і вмінь нестандартного розв'язання певних навчальних і професійних проблем та, у підсумку, сприяють самоактуалізації майбутнього вчителя музики.

Щоденно на навчальних заняттях майбутній учитель музики повинен відчувати себе як суб'єкт, вчитися будувати та підтримувати різноманітні

суб'єкт-суб'єктні взаємини, набувати досвіду особистісної поведінки та спілкування в умовах навчальної й квазіпрофесійної діяльності.

Таким чином, на підставі вищесказаного, вважаємо активізацію самостійної творчо-пошукової діяльності майбутнього вчителя музики однією з важливих педагогічних умов, які сприяють успішній професійній самоактуалізації майбутніх учителів музики у процесі професійної підготовки.

2.3. Забезпечення ціннісного ставлення майбутніх учителів музики до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності

У сучасному вищому навчальному педагогічному закладі процес підготовки майбутнього вчителя музики до професійної діяльності створює суспільне середовище, де студент, опановуючи навички музичної й педагогічної діяльності і розвиваючи значущі професійні якості, формується як особистість. Залежно від того, яким чином організований цей процес, які норми і цінності усвідомлюються та присвоюються студентом як особистісно-значущі, визначається якість його професійної підготовки та рівень особистісної активності. Таким чином, можна стверджувати, що педагогічні умови формуються дослідженням позиції майбутнього педагога – це певні принципи та ідеї, на яких повинна базуватися взаємодія учасників педагогічного процесу (студентів і викладачів) і за якими студент повинен знайти своє місце у цьому процесі та визначити до нього оцінне та ціннісне ставлення [118].

Спираючись на В.Лісового, який, досліджуючи формування у майбутніх учителів музики дослідницької позиції у здійсненні професійної діяльності [118], однією з педагогічних умов забезпечення ефективності такого процесу називає – забезпечення ціннісного ставлення до процесу і результатів діяльності, і вважаючи реалізацію цієї педагогічної умови наближеною до нашого дослідження, вважаємо, що забезпечення ціннісного ставлення майбутніх учителів музики до процесу і результатів своєї професійно-педагогічної діяльності позитивно вплине на їхню самоактуалізацію.

Проблеми сутності, змісту, структури, динаміки мотиваційно-ціннісного відношення особистості до діяльності є основними аспектами дослідження, здійсненого Є.Шияновим [249]. Він не тільки довів право на існування такого поняття, але й розкрив його складний і внутрішньосуперечливий характер. Мотиваційно-ціннісне відношення

особистості до діяльності, на думку автора, це «єдність об'єктивного і суб'єктивного, де об'єктивне положення особистості є основою її вибіркової спрямованості на цінності діяльності, пов'язаної з задоволенням потреб самої особистості і суспільства» [248, с. 48]. Змістом мотиваційно-ціннісних відносин виявляються об'єкти мотивів (цінності), що своєрідно відбивається у свідомості особистості.

Цілком погоджуємося з Є.Шияновим, який під цінностями педагогічної діяльності розуміє ті її «особливості, що дозволяють вчителю задовольняти свої потреби і слугують орієнтирами його соціальної та професійної активності, спрямованої на досягнення суспільно значущих цілей [248, с. 49]. На думку Є.Шиянова, існують такі цінності педагогічної діяльності: цінності, пов'язані з утвердженням у суспільстві, найближчому соціальному середовищі, із задоволенням потреби у спілкуванні; із самовдосконаленням, самовираженням, з утилітарно-прагматичними запитами особистості.

У будь-якому разі, вплив ціннісних орієнтацій особистості на стимулювання педагогічної діяльності та рівень самоактуалізації майбутнього вчителя є очевидним. При цьому важливо, «як майбутнім учителем ці цінності конкретизуються, на які з них більша вибіркова спрямованість; яким є рівень вияву показників мотиваційно-ціннісних відношень до педагогічної діяльності залежно від усвідомлення її цінностей, емоційної й інтелектуально-вольової активності особистості» [113, с. 16].

На нашу думку, самоактуалізація, як важливий компонент успішної професійної діяльності педагога, не може сама по собі виникнути, якщо не буде входити до системи відносин, завдяки яким особистість виявляє й усвідомлює себе як суб'єкт діяльності.

Здійснюючи діяльність, в основі якої лежить пізнавальний мотив, особистість так чи інакше будує (або перебудовує) образ самої себе, реалізуючи діяльність самопізнання, самовизначення, тобто певну самоспрямовану діяльність [118].

Вважаємо за необхідне навести підхід В.Петровського [165], який визначає три ступені самовизначення, залежно від того, які вимоги ставить перед собою особистість, розв'язуючи ту або іншу пізнавальну проблему.

Перший ступінь самовизначення – це оцінка своїх ситуативних можливостей. Розв'язуючи певне завдання, людина ставить перед собою такі запитання: чи підготовлена вона до того, щоб діяти в напрямі поставленої мети, чи є доступним для неї розв'язання поставленого завдання. Оцінка своїх власних можливостей необов'язково виступає для людини особистісно-значущою, вона може мати випадковий, нетривалий характер. Проте слід зазначити, що наявність такої оцінки є показником самоактуалізації особистості.

Другий ступінь самовизначення – це оцінка себе як носія певних пізнавальних можливостей. Предметом оцінки у цьому випадку виступають уже не самі по собі пізнавальні можливості суб'єкта, а він сам як носій цих можливостей: суб'єкт ніби прагне розв'язати проблеми: «Я є той, хто... (здатний, може тощо)». Тут діяльність самооцінювання відзначається рисою чіткої особистісної значущості. «Як розв'язана, так і нерозв'язана проблеми виступають як суттєво важлива ознака у плані оцінки власної особистості» [165, с. 145]

Третій ступінь – це оцінка своїх атрибутивних, тобто глибинних, сутнісних можливостей, самовизначення особистості у повному значенні цього слова. Розв'язуючи певне завдання, особистість переживає можливість або неможливість її розв'язання як суттєву і невід'ємну характеристику свого «Я». «Це такий особливий приклад ставлення особистості до своєї діяльності, – зазначає В.Петровський, – коли про свої суттєві особливості людина доходить висновку відповідно до оцінки своїх пізнавальних, творчих можливостей під час розв'язання проблеми, що стоїть перед нею. Можливість для її розв'язання для людини є еквівалентом її «Я» [164, с. 145; 118]. Це особливо важливо в контексті нашого дослідження, оскільки знання майбутніх вчителів музики про власні

індивідуальні особливості та їх вияв у навчальній і професійній діяльності є одним із показників інформаційно-пізнавального компонента самоактуалізації майбутнього вчителя музики.

Коли майбутній учитель музики зацікавлений самим процесом навчально-пізнавальної діяльності, він здатен виявляти ініціативу у навчанні, яка є «активним творчим ставленням особистості до світу, яке полягає у мотиваційній готовності та інтелектуальній здібності до пізнання реальності шляхом практичної взаємодії з нею, до самостійної постановки різноманітних цілей, до винаходу нових способів і засобів їх досягнення, до отримання різноманітних, у тому числі несподіваних, непрогнозованих результатів...» [168, с. 7].

Дослідницька ініціативність учителя може знаходити вихід насамперед у його прагненні оптимізувати свою діяльність, до чого вчителя як суб'єкта педагогічного процесу спонукають виявлені ним у цьому процесі суперечності та конфлікти. Це особистісна якість, що не може існувати автономно від ціннісних орієнтацій учителя, його переконань, професійного самовизначення, самоусвідомлення своєї ролі у педагогічному процесі [118]. Вважаємо наявність ініціативи важливим моментом забезпечення ціннісного ставлення майбутнього вчителя музики до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності.

Таким чином, ще однією педагогічною умовою самоактуалізації майбутнього вчителя музики є забезпечення його ціннісного ставлення до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності.

Ми цілком погоджуємося з В.Лісовим [118] у тому, що для забезпечення ціннісного ставлення майбутнього вчителя музики до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності необхідно надавати студентам свободу стосовно вибору форм і методів навчально-пізнавальної діяльності.

Важливо підтримувати ініціативу майбутніх учителів музики і надавати їм свободу вибору у різних видах навчально-пізнавальної

діяльності. Наприклад, у процесі підготовки музично-освітніх заходів під час педагогічно-виконавської практики доцільно надавати студентам можливість самостійного вибору теми заходу. Так, якщо захід призначений для молодших школярів, то студент, пам'ятаючи, що теми повинні націлювати дітей на засвоєння основних музичних жанрів, може самостійно обрати: «Три кити у музиці», «Пісня, танець, марш», «Що таке музичний жанр?» тощо; коли метою є формування інтересу школярів і емоційного відгуку на музичну інформацію, то: «Музична казка», «Що таке музична мова?», «Про що розповідає музика?» та ін.; якщо потрібно висвітлити зображальні можливості музики: «У світі ляльок», «Природа у музиці», «Музичний зоопарк» тощо.

Під час підготовки музично-освітнього заходу для молодшого підліткового віку, коли теми повинні розкривати інтонаційно-виражальні можливості музики, можна обрати: «Інтонація – основа музичної мови», «Різновиди темпо-ритмічних інтонацій» тощо; коли важливим є розкриття провідних інтонаційних ознак української народної музики: «Все про коломийку», «Танцювальні мелодії Поділля», «Пісні Вінниччини», «Музика мого народу» та ін.

Під час підготовки виступу для учнів старшого підліткового віку студентам слід пам'ятати, що теми повинні налаштовувати учнів на осмислення і сприймання музичної драматургії як процесу вираження художньої думки, наприклад, зіткнення і розвиток різних художніх образів і музичних явищ. У такому випадку вони можуть обрати: «Про музику легку і серйозну», «Романтизм у мистецтві», «Про сучасність у музичному мистецтві» тощо.

Викладачеві з основного музичного інструмента варто завжди враховувати наявний виконавський багаж студента, тобто ті музичні твори, які він вивчав раніше, можливо, навіть, у музичній школі. Якщо, наприклад, у репертуарі студента є твори Е.Гріга, В.Золотарьова, С.Прокоф'єва, то темою заходу може бути, наприклад «Казка у музиці» тощо.

Підтримувати ініціативу майбутніх учителів музики і надавати свободу вибору потрібно у такому виді навчально-пізнавальної діяльності, як складання композиції (сценарію) та написання плану-конспекту музично-освітнього заходу. Для цього студенти повинні розробити відповідний план і скласти цікавий сценарій, продумано підібрати музичні та інші ілюстративні твори, навчитися майстерно й художньо переконливо виконувати їх перед публікою, вміти словесно налаштувати слухачів на їх сприймання.

Керівництво формуванням професійно важливих якостей майбутнього вчителя музики здійснюється у процесі проблемно-творчої взаємодії викладача і студента, яка стимулює самостійні творчо-пошукові дії вихованця, сприяючи тим самим його самоактуалізації.

З метою розвитку ініціативи студентів та професійно значущих умінь ми пропонуємо їм такі завдання (за методикою А.Берези [41]):

Завдання 1.

Виберіть самостійно теми музично-освітніх заходів: для учнів молодшого, молодшого підліткового та старшого підліткового віку.

Завдання 2.

Самостійно визначте навчально-пізнавальну та естетичну мету й основні завдання кожного заходу. Обґрунтуйте свій вибір.

Завдання 3.

Сформулюйте провідну ідею кожного заходу.

Завдання 4.

Проаналізуйте власний виконавський репертуар з точки зору його дидактичної спрямованості.

Завдання 5.

Складіть план (сценарій) одного з музично-освітніх заходів, визначивши його провідну ідею та основні завдання.

Завдання 6.

Складіть анотацію до одного з музичних зразків за схемою:

- а) вступне слово (перед першим прослуховуванням музичного твору);
- б) навідні запитання і музичні цитати для спрямування уваги дітей на визначення загального (емоційного) характеру твору і провідних засобів музичної виразності;
- в) навідні запитання для визначення естетичної оцінки твору (перед або після повторного прослуховування музичного твору).

Такі завдання стимулюють розвиток пізнавальних потреб студентів, впливають на розвиток адекватної самооцінки студентами власних професійно важливих якостей, готовність до систематичного особистісного і професійного саморозвитку, вміння свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності тощо, сприяючи формуванню ціннісного ставлення майбутніх учителів музики до процесу і результатів своєї діяльності, а відтак, і їхній самоактуалізації.

Висновки до другого розділу

1. На підставі аналізу теоретичних джерел з проблеми дослідження ми дійшли висновку, що стимулювання у майбутніх учителів музики потреби в самоактуалізації в процесі професійної підготовки є однією з провідних педагогічних умов їхньої самоактуалізації в процесі навчання. Дослідженням доведено, що з метою її формування доцільним є моделювання предметного і соціального змісту майбутньої професійної діяльності студентів у ролі вчителів музики. В такому разі засвоєння теоретичних знань (загальнопедагогічних, музично-теоретичних тощо) і практичних умінь (гри на музичному інструменті, диригування тощо) відбувається у процесі розв'язання змодельованих професійних ситуацій, що забезпечує активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів і створює умови для формування пізнавальних і професійних мотивів, стимулюючи в майбутніх учителів музики потребу в самоактуалізації.

2. Активізація самостійної творчо-пошукової діяльності майбутнього вчителя музики є також однією з важливих педагогічних умов, які сприяють успішній професійній самоактуалізації майбутніх учителів музики.

Реалізація цієї умови передбачає використання методів активізації навчально-пізнавальної діяльності, які порівняно з традиційними методами навчання, у першу чергу, спрямовані на розвиток у студентів творчого самостійного мислення, активізацію пізнавальних процесів, формування творчих навичок і вмінь нестандартного розв'язання певних навчальних і професійних проблем та, в кінцевому підсумку, сприяють самоактуалізації майбутнього вчителя музики.

3. Забезпечення ціннісного ставлення майбутніх учителів музики до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності є наступною педагогічною умовою самоактуалізації майбутніх учителів музики. Доведено, що для забезпечення ціннісного ставлення майбутнього вчителя музики до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності

необхідно надавати студентам свободу стосовно вибору форм і методів навчально-пізнавальної діяльності.

Основні положення другого розділу викладені в таких публікаціях автора: [210], [211].

Розділ 3

Експериментальне дослідження педагогічних умов та моделі сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики в процесі професійної підготовки

3.1. Діагностика самоактуалізації майбутніх учителів музики

Мета педагогічного експерименту – довести, що запропоновані педагогічні умови дійсно забезпечують підвищення рівня самоактуалізації студентів у процесі професійної підготовки. Високий рівень самоактуалізації майбутнього вчителя музики, безсумнівно, сприятиме більш ефективній і продуктивній реалізації свого потенціалу в майбутній професійній діяльності. В ході експериментальної перевірки планується отримати результати, що характеризуватимуть ефективність обґрунтованих педагогічних умов самоактуалізації майбутніх учителів музики та запропонованої моделі. Саме тому особливої актуальності набувають проблеми відбору адекватних методів обробки, аналізу та інтерпретації одержаних результатів.

Дослідженням було охоплено 780 студентів 1-5 курсів, майбутніх учителів музики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, Житомирського державного університету імені Івана Франка, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, Херсонського державного університету.

Етапи дослідження.

Перший етап – пошуково-теоретичний (2006 – 2008 рр.). Характеризується розробкою загальної концепції дослідження на основі аналізу філософської, соціологічної та психолого-педагогічної літератури, вивчення та аналізу досвіду професійно-педагогічної підготовки студентів, формування їх готовності до педагогічної діяльності. На цьому етапі

визначені складові моделі сприяння самоактуалізації майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки; визначені методи дослідження.

Другий етап – експериментальний (2008 – 2009 рр.). Розроблена модель сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики в процесі професійної підготовки. В ході констатувального та формувального експериментів були перевірені гіпотеза дослідження, модель сприяння самоактуалізації студентів у процесі професійної підготовки, педагогічні умови самоактуалізації майбутніх учителів музики.

Третій етап – узагальнюючий (2009 – 2010 рр.). Аналіз та узагальнення результатів дослідження, уточнення теоретичних положень, корекція висновків, які отримані на першому та другому етапах роботи; систематизація та обробка даних; розробка та впровадження науково-практичних рекомендацій щодо вдосконалення загальнопедагогічної підготовки студентів на основі їхньої самоактуалізації.

Спочатку ми з'ясували рівень загальної самоактуалізації майбутніх учителів музики. За допомогою тесту САТ (Додаток А) проводилося масова діагностика з проблеми дослідження. Разом в експерименті взяло участь 780 студентів музично-педагогічних факультетів (Вінницького, Житомирського, Херсонського, Уманського педагогічних університетів). За результатами тестування здійснювався якісний і кількісний аналіз отриманих даних.

Вивчення ступеня та характеру самоактуалізації вимагає розробки спеціальних психодіагностичних засобів, оскільки більша частина методичного інструментарію, що існує для дослідження особистості, була створена для оцінювання параметрів «звичайної» посередньої психічно здорової особистості, її структури (ММРІ, тести Ф.Айзенка, Г.Шмишека, Г.Роршаха, Р.Кеттелла, ТАТ та ін.). Таким чином, завдання створення методики, що дозволяє реєструвати кількісні та якісні параметри рівня самоактуалізації у суб'єкта, було досить актуальним.

Одна з методик, що діагностує рівень самоактуалізації студента, – це САТ.

Самоактуалізаційний тест (САТ) – це адаптований опитувальник особистісних орієнтацій Е.Шострома (Personal Orientation Inventory – POI), що вимірює самоактуалізацію як багатовимірне явище [272].

Ця методика дозволяє виявити рівень самоактуалізації досліджуваних, а також їх індивідуальні різниці за різними шкалами: шкала компетентності в часі, шкала підтримки, шкала ціннісних орієнтацій, шкала гнучкості поведінки, шкала сенситивності до себе, шкала спонтанності, шкала самоповаги, шкала самоприйняття, шкала уявлень про природу людини, шкала синергії, шкала прийняття агресії, шкала контактності, шкала пізнавальних потреб і, нарешті, шкала креативності.

Показники САТ різні, тому що самоактуалізація виявляється у станах особистості, її вчинках, мотивах. САТ складається із 126 запитань, кожне з яких має два судження.

САТ вимірює самоактуалізацію за двома базовими та дванадцятьма додатковими шкалами.

Діагностичні категорії – шкали тесту

Базові шкали

1. Шкала компетентності у часі (Тс) включає 17 пунктів. Високий бал за цією шкалою вказує, по-перше, на здатність суб'єкта жити у всій повноті його життя, а не просто як фатальний наслідок минулого чи підготовку до майбутнього «справжнього життя»; по-друге, відчувати нерозривність минулого, теперішнього і майбутнього, тобто бачити своє життя цілісним. Саме таке світовідчуття, психологічне сприйняття часу суб'єктом вказує на високий рівень самоактуалізації особистості.

Низький бал за шкалою означає орієнтацію людини лише на один з відрізків тимчасової шкали (минуле, теперішнє або майбутнє) і (або) дискретне сприйняття свого життєвого шляху. Теоретична основа для включення цієї шкали до тесту міститься в роботах Р.Мея [145] та Ф.Перзла [161]. Ряд емпіричних досліджень також вказує на безпосередній зв'язок орієнтації у часі з рівнем особистісного розвитку.

2. Шкала підтримки (I) – найбільша шкала тесту (91 пункт) – вимірює ступінь незалежності цінностей і поведінки суб'єкта від впливів зовні («внутрішньо-зовнішня підтримка»). Концептуальною основою даної шкали слугували у першу чергу ідеї про особистість, спрямовану «зсередини» і «зовні». Людина, що має високий бал за цією шкалою, відносно незалежна у своїх діях, прагне керуватися в житті особистими цілями, переконаннями, установками та принципами, що, однак, не означає ворожості до оточуючих та конфронтації з груповими нормами. Вона вільна у виборі, не підлягає зовнішньому впливу («зсередини спрямована» особистість).

Низький бал вказує на високий ступінь залежності, конформності, несамостійності суб'єкта («зовні спрямована» особистість), у зовнішньому фокусі контролю. Зміст даної шкали, на наш погляд, найближчий саме до останнього поняття. Як теоретичні роботи, так і психологічна практика вказують на правомірність включення вказаної шкали у методичку як базової.

Додаткові шкали

На відміну від базових, що вимірюють глобальні характеристики самоактуалізації, додаткові шкали орієнтовані на реєстрування окремих її аспектів.

3. Шкала ціннісних орієнтацій (SAV) (20 пунктів) вимірює, якою мірою людина розділяє цінності, які притаманні особистості, яка самоактуалізується (тут і надалі високий бал за шкалою характеризує високий ступінь самоактуалізації).

4. Шкала гнучкості поведінки (Ex) (24 пункти) діагностує ступінь гнучкості суб'єкта в реалізації своїх цінностей у поведінці, взаємодії з оточуючими людьми, здатність швидко й адекватно реагувати на ситуацію, що змінюється.

Шкали ціннісної орієнтації та гнучкості поведінки, доповнюючи одна одну, створюють блок цінностей. Перша шкала характеризує самі цінності,

друга – особливості їх реалізації у поведінці.

5. Шкала сенситивності до себе (Fr) (13 пунктів) визначає, якою мірою людина знається на своїх потребах та почуттях, наскільки добре відчуває та рефлексує їх.

6. Шкала спонтанності (S) (14 пунктів) вимірює здібність індивіда спонтанно та безпосередньо виражати свої почуття. Високий бал за цією шкалою не означає відсутності здібності до продуманих, цілеспрямованих дій, він лише вказує на можливість й іншого, нерозрахованого заздалегідь способу поведінки, на те, що суб'єкт не боїться вести себе природньо і вільно, демонструвати оточуючим свої емоції.

Шкали 3 і 4 складають блок почуттів. Перша визначає те, наскільки людина усвідомлює особисті почуття, інша – якою мірою вони виявляються у поведінці.

7. Шкала самоповаги (Sr) (15 пунктів) діагностує здатність суб'єкта цінувати свої достоїнства, позитивні риси характеру, поважати себе за них.

8. Шкала самоприйняття (Sa) (21 пункт) реєструє ступінь прийняття людиною себе такою, яка вона є, незалежно від оцінки своїх достоїнств і недоліків, можливо, всупереч останнім.

Шкали 5 і 6 складають блок самосприйняття.

8. Шкала уявлень про природу людини (Nc) складається з 10 пунктів. Високий бал за шкалою свідчить про схильність суб'єкта сприймати природу людини в цілому як позитивну («переважна більшість людей добрих») і не вважати дихотомії мужності-жіночності, раціональності-емоційності і т.д. антагоністичними і нездоланими.

9. Шкала синергії (Sy) (7 пунктів) визначає здатність людини до цілісного сприйняття світу і людей, до розуміння пов'язаності протилежностей, таких як гра і робота, тілесне і духовне та ін.

Шкали 7 і 8 дуже близькі за змістом, їх краще аналізувати спільно. Вони становлять блок концепції людини.

10. Шкала прийняття агресії (А) складається з 16 пунктів. Високий бал за шкалою свідчить про здатність індивіда приймати своє роздратування, гнів та агресивність як природний вияв людської природи. Звичайно ж, мова не йде про виправдання своєї антисоціальної поведінки.

11. Шкала контактна (С) (20 пунктів) характеризує здатність людини до швидкого встановлення глибоких і тісних емоційно-насичених контактів з людьми або, використовуючи вже звичну у вітчизняній соціальній психології термінологію, до суб'єкт-суб'єктних стосунків.

Шкали прийняття агресії і контакта складають блок міжособистісної чутливості.

12. Шкала пізнавальних потреб (Сog) (11 пунктів) визначає ступінь вираженості у суб'єкта прагнення до набуття знань про навколишній світ.

13. Шкала креативності (Сr) (14 пунктів) характеризує вираженість творчої спрямованості особистості.

Шкали пізнавальних потреб і Креативності складають блок ставлення до пізнання. Вони не мають аналогів у РОІ і були включені до САТ за результатами експертного опитування в ході створення методики, а також деяких теоретичних міркувань. Мова в даному випадку йде у першу чергу про те, що в тест було необхідно ввести блок показників, діагностуючих рівень творчої спрямованості особистості як одного з концептуально важливих елементів феномена самоактуалізації.

За результатами САТ з'ясувалося, що високий рівень самоактуалізації мають лише 6 % студентів, середній – 15 % опитаних, а низький рівень – 79 % опитаних майбутніх учителів музики.

Можливість одномірного опису феномена самоактуалізації, зведення його до одного показника викликає у дослідників серйозні заперечення, які пов'язані перш за все із багатозначністю та протиріччям цього конструкта. У зв'язку з цим за кордоном набув широкого поширення опитувальник особистісних орієнтацій Е.Шострома (Personal Orientation Inventory – POI), що вимірює самоактуалізацію як багатомірну величину. POI був створений

у 1963 році в Інституті терапевтичної психології (Санта-Анна, Каліфорнія). Його автор, американський психолог та психотерапевт Еверетт Шостром, відомий у першу чергу за книгою «АнтиКарнегі, або Людина-маніпулятор» [250].

РОІ розроблявся на основі теорії самоактуалізації А.Маслоу [133], концепцій психологічного сприйняття часу та часової орієнтації суб'єкта Р.Мея [145] та Ф.Перзла [161] та, ідей К.Роджерса [182] та інших теоретиків екзистенційно-гуманістичного напрямку у психології. Конкретні запитання РОІ були відібрані із більшого вибору критичних, у першу чергу, поведінкових та ціннісних індикаторів, що відрізняють здорову людину, яка самоактуалізується, від невротика. Для виявлення цих індикаторів Е.Шостром опитав ряд практикуючих психологів, які працювали у сфері екзистенційно-гуманістичного підходу у психотерапії, та узагальнив їх досвід. Робота з аналізу та відбору суджень, що ввійшли до тесту, проводилася протягом п'яти років.

РОІ складається з 150 пунктів, які побудовані за принципом вимушеного вибору, і дозволяє зареєструвати два базових та десять додаткових параметрів самоактуалізації. Самі шкали, або, інакше кажучи, складові самоактуалізації, аналогічно пунктам тесту, були підібрані на основі опитування терапевтів та характеризують основні життєві сфери особистості, що самоактуалізується.

У процесі роботи методика Е.Шострома [272] суттєво змінилася, і був створений оригінальний психодіагностичний інструмент, який отримав назву «Самоактуалізаційний тест» (САТ). Методика була опублікована у 1987 році маленьким тиражем і до цього часу стала бібліографічною рідкістю, у зв'язку з чим і мало місце її повторне видання.

Самоактуалізаційний тест побудований за тим же принципом, що і РОІ, і складається з 126 пунктів, кожен з яких включає два судження ціннісного або поведінкового характеру. Судження не обов'язково є суто альтернативними. Натомість досліджуваному пропонується вибрати те з

них, яке більшою мірою відповідає його уявленням або звичному способу поведінки.

Ще одна методика виявлення самоактуалізації у студентів – це «Орієнтовна анкета спрямованості особистості» (ОА).

Для оцінки професійної спрямованості майбутніх учителів ми використовували особистісний тест – орієнтовну анкету, яка модифікована В.Смекалом та М.Кучером.

Спрямованість як система відношень особистості до дійсності являє собою таку тріаду: відношення до праці та результатів праці; відношення до інших людей як членів колективу; відношення до самого себе, до своєї особистості. Відповідно до цього розрізняють ділову спрямованість «на завдання» (НЗ), спрямованість «на взаємодію» з іншими людьми (ВД) та особистісну спрямованість, або спрямованість «на себе» (НС).

ОА (модифікована В.Смекалом і М.Кучером)

Методика ОА включає 30 запитань, що спрямовані на виявлення словесних реакцій досліджуваного в запропонованих ситуаціях, які пов'язані з діяльністю та участю в них інших людей. Відповіді досліджуваного залежать від того, яким видам активності він віддає перевагу більшою чи меншою мірою. У досліджуваного складається враження, що за допомогою цієї методики отримують «орієнтовну інформацію» про нього. Насправді ця анкета дозволяє вивчити основну життєву та професійну орієнтацію. Виділяються три види спрямованості: на завдання, на взаємні дії, на себе.

Спрямованість на завдання, або ділова спрямованість (НЗ) відображує зміст мотивів, що породжуються самою діяльністю, захоплення процесом діяльності, прагнення до пізнання суті діяльності, до опанування нових умінь та навичок. Зазвичай така людина прагне до збільшення продуктивності праці, тому намагається вести свою точку зору, яку вважає корисною для виконання поставленої задачі.

Спрямованість на взаємні дії має місце тоді, коли вчинки людини

визначаються потребою у спілкуванні, прагненням підтримувати добрі стосунки з колегами по роботі. Така людина виявляє цікавість до суспільної діяльності, цінностей, норм, традицій колективу. Їй притаманні легкість, доступність у спілкуванні, вміння налагодити систему взаєморозуміння з товаришами.

Спрямованість на себе, або особистісна спрямованість (НС) створюється перебудовою мотивів особистого благополуччя, прагненням до самоактуалізації та самореалізації. Така людина цілеспрямована, наполеглива, бачить у праці, перш за все, можливість задовольнити свої вимоги, незалежна від ставлення до себе інших людей (Додаток Б).

Отримані дані показали, що студенти першого курсу більш зорієнтовані на взаємодію. Це вказує на те, що першокурсники мають велику потребу у спілкуванні, налагодженні добрих стосунків, знайомстві з новим колективом. Якщо процес взаємодії буде позитивним, то у подальшому це буде мати успішний вплив на самоактуалізацію майбутніх учителів музики.

Студенти п'ятого курсу більше орієнтовані на самих себе, що вказує на прагнення опанувати до успішної самоактуалізації та самореалізації.

Студенти другого та третього курсів більше зорієнтовані на завдання, тому що розуміють, що для успішної самоактуалізації необхідно досконало опанувати обрану спеціальність, навички професійної діяльності. З цих даних видно, що на процес самоактуалізації у даних студентів впливає:

- захоплення процесом діяльності, прагнення опанувати нові вміння, навички, знання;
- вміння спілкуватися та налагоджувати стосунки з іншими людьми, підтримувати традиції колективу, працювати спільно;
- вміння бачити у праці перш за все можливість задовольнити свої вимоги, незалежно від ставлення до себе інших людей.

Анкета «Що заважає успішній роботі молодого вчителя?» також включає 11 питань, метою яких є виявлення професійних умінь

майбутнього вчителя. Ці питання орієнтовані на визначення рівня професійних умінь, ступеня задоволеності своєю майбутньою роботою. Анкета дає можливість з'ясувати й соціально-психологічну сторону адаптованості майбутнього вчителя до роботи в навчальному колективі, взаємини з керівництвом, членами колективу. Коротка характеристика, дана опитуваними (відношення до роботи, дисциплінованість, якість педагогічної діяльності, участь у суспільному житті тощо), дозволяє простежити вже з іншого боку відповідність майбутнього вчителя обраній професії.

Отримані результати опитування показали, що студенти перших курсів, особливо ті, що вступили до ВНЗ відразу після закінчення загальноосвітньої школи, недостатньо професійно зорієнтовані, у той час як студенти випускних курсів добре зорієнтовані на майбутню спеціальність. Можна дійти висновку, що на рівень самоактуалізації майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки найбільше впливає:

- можливість мати улюблену роботу;
- можливість постійного спілкування з дітьми й робота у шкільному колективі;
- можливість виявляти ініціативу, самостійність, організаторські здібності;
- можливість розробляти особистий педагогічний підхід до навчання й розвитку дітей.

У всіх опитаних песимістичні прогнози відносно:

- можливості мати гарну зарплату;
- можливості займатися улюбленим видом спорту, мистецтвом;
- можливості професійного зростання.

Всі респонденти випускних курсів у своїх відповідях зазначають перешкоди, які будуть заважати у їх майбутній професійній діяльності, а саме:

- відсутність умов для підвищення рівня навчання;
- відчуття нервової й фізичної перевтоми;

- незнання нових загальнопедагогічних і методичних робіт;
- невміння використовувати технічні засоби навчання;
- невміння виготовляти наочні, дидактичні матеріали;
- відсутність можливостей для особистої реалізації й адекватного статусу;
- невідповідність посади профілю отриманої спеціальності.

Адже робота над подоланням даних труднощів сприятиме успішній самоактуалізації майбутніх учителів музики.

Погоджуючись з Л.Кобильнік, вважаємо, що процесу самоактуалізації майбутніх фахівців може перешкоджати негативний вплив минулого досвіду, тиск групи і соціуму, а також внутрішні захисти, що заважають респондентам розуміти і приймати самих себе. Об'єктивне ставлення до себе, навпаки, сприятиме саморозкриттю та самовираженню майбутніх фахівців, стимулюватиме процес їх самоактуалізації [102].

Отже, попередня діагностика самоактуалізації майбутніх учителів з використанням тесту САТ дозволила дійти висновків, що в умовах традиційної системи підготовки майбутніх учителів музики рівень вияву самоактуалізації недостатній. Більшість студентів (79 %) мають низький рівень загальної самоактуалізації.

Нам систематично доводилося займатися аналізом перебігу дослідно-експериментальної роботи. Спостереження, вивчення думок і побажань наукових керівників, студентів і викладачів допомогли більш ефективно проводити дослідницьку діяльність.

З метою з'ясування рівнів професійної самоактуалізації студентів скористаємось виокремленими компонентами та показниками самоактуалізації (див.1.3).

План наступного етапу діагностики містив завдання:

1. Розробити методику визначення рівнів сформованості кожного з компонентів самоактуалізації студентів-музикантів.
2. Перевірити рівень самоактуалізації студентів за допомогою

розроблених методів.

3. Провести відбір навчальних груп для проведення формувального етапу експерименту.

4. Провести аналіз результатів констатувального етапу експерименту на основі якісної і кількісної обробки даних.

На наступному етапі констатувального експерименту для діагностики (*мотиваційно-ціннісного компонента* самоактуалізації за показниками потреба у самоактуалізації; пізнавальні потреби; професійно-ціннісні орієнтації; мотивація професійного самовдосконалення; емоційне ставлення студентів до навчально-пізнавальної діяльності) ми використовували такі методи дослідження, як спостереження, опитування, адаптований варіант анкет Ю.Долінської (Додаток В), В.Русової (Додаток Д), опитувальник САМОАЛ, за А.Лузіним (Додаток Ж) тощо.

У процесі констатувального експерименту нами використовувались обсерваційні методи педагогічних досліджень (наприклад, спостереження) та діагностичні методи (анкетування, тестування тощо). Відвідувалися лекції, практичні заняття з педагогічних та музичних дисциплін, індивідуальні музичні заняття.

З метою діагностики показників мотиваційно-ціннісного компонента нами була розроблена відповідна анкета. Студентам, опрацьовуючи розроблену анкету, потрібно було відповісти на такі запитання: «Чи відчуваєте Ви потребу у самоактуалізації?», «Чи готові Ви до систематичного особистісного й професійного саморозвитку?», «Чи знаєте Ви власні індивідуальні особливості?», «Як виявляються Ваші індивідуальні особливості у навчальній діяльності?», «Як Ви оцінюєте власне емоційне ставлення до навчально-пізнавальної діяльності? (як негативне, позитивне, нейтральне)» тощо.

До відповідей, які свідчили про наявність потреби у самоактуалізації, ми віднесли такі: «Хочу досягти чогось у своїй діяльності», «З дитинства мріяла здобути професію саме вчителя музики», «Мета – стати гарним

учителем музики», «Хочу, щоб мої здібності розкрилися максимально», «Потрібно під час навчання використати всі можливості, щоб у перспективі бути гарним фахівцем», «Хочу вдосконалити свої музичні здібності й розвинути педагогічні», «Гадаю, що, у першу чергу, необхідно розвивати ті якості, які будуть потрібні у майбутній професійній діяльності» тощо.

Однак траплялись і відповіді, що свідчать про відсутність мотивації професійного самовдосконалення та потреби у самоактуалізації.

З метою дослідження пізнавальних потреб майбутніх учителів музики було використано методи спостереження та експертних оцінок.

Отримані в результаті анкетування відповіді було переведено нами у бали таким чином: ознаки високого рівня потреби у самоактуалізації, пізнавальних потреб, мотивації професійного самовдосконалення, або позитивне ставлення студентів до навчально-пізнавальної діяльності (11-15 балів) оцінювались нами в 3 бали; середнього (6-10) – у 2 бали (за нейтрального ставлення студентів до навчально-пізнавальної діяльності) та низького (0-5) – в 1 бал.

На наступному етапі констатувального експерименту для діагностики *інформаційно-пізнавального* компонента самоактуалізації за показниками (знання сутності самоактуалізації, способів і засобів її здійснення; адекватність самооцінки майбутніми вчителями музики власних професійно важливих якостей; знання студентів про власні індивідуальні особливості та їх вияв у навчальній і професійній музично-педагогічній діяльності) ми використовували такі методи дослідження, як спостереження, опитування, анкетування, тест самооцінки особистості В.Семиченко (додаток 3), контрольні роботи тощо.

Початковий етап діагностичних процедур був спрямований на виявлення рівнів розвитку знань студентів про сутність самоактуалізації, способи і засоби її здійснення.

Серед запитань, які ми задавали студентам на початку експерименту, були такі: «Що Ви розумієте під терміном «самоактуалізація особистості»?», «Які

фактори, на Ваш погляд, впливають на самоактуалізацію?» Аналіз відповідей на перше запитання показав, що більшість студентів (76 %) не змогли правильно відповісти. Частина з них ототожнює самоактуалізацію з самовихованням (62 %), а решта взагалі не змогли відповісти на це питання. Відповідно, про фактори впливу на процес самоактуалізації теж немає чітких уявлень. Так, «на самоактуалізацію впливають викладачі» – відповіли 43 % опитаних. «Все залежить від бажання студента» – 16 % респондентів.

За результатами самооцінки студентами власних професійно важливих якостей більша частина опитаних (69 %) знаходиться на низькому рівні. На думку майбутніх педагогів, це можна пояснити недостатнім рівнем «базової музичної освіти», «музичних здібностей», «знань з педагогічних дисциплін», «досвіду музично-творчої діяльності», недостатньою кількістю годин у вищому навчальному закладі, відведених на індивідуальні заняття; перевантаженістю навчального процесу та ін.

Як стверджує В.Русова, за результатами зіставлення рівнів академічної успішності із здатністю учнів до самоактуалізації можна стверджувати про наявність прямого зв'язку між цими факторами. Учні, які мають високі оцінки з різних предметів, як правило, демонструють високий або середній рівень здатності до самоактуалізації. Низький рівень успішності зі спеціальних дисциплін мають учні із низькими показниками здатності до самоактуалізації [188].

Для виявлення рівня знань стосовно власних індивідуальних особливостей та їх вияву у навчальній діяльності нами був розроблений опитувальник, який передбачав ряд запитань стосовно досліджуваної проблеми.

Опитувальник стосовно індивідуальних особливостей містив запитання типу:

1. Що Ви розумієте під поняттям «індивідуальні особливості особистості»?
2. Як впливають такі особливості на навчально-професійну

діяльність?

3. Які саме особливості притаманні Вам?
4. Чи звертають увагу викладачі на Ваші індивідуальні особливості?
5. Чи намагались Ви розвивати індивідуальні особливості тощо.

З'ясувалося, що, хоча студенти правильно розуміють сутність індивідуальних особливостей, справедливо вважаючи, що останні мають значний вплив на навчальну і майбутню, професійну діяльність, вони не вміють адекватно оцінити власні індивідуальні особливості у повному обсязі. Як правило, якщо студенти й називали – то щось одне.

З метою визначення якості інформаційно-пізнавальної підготовки до самоактуалізації проводилась аналогічна процедура обчислень. За цими результатами 68 % студентів віднесено до низького рівня самоактуалізації, оскільки вони взагалі не розуміють сутності самоактуалізації, не знайомі із засобами її здійснення; неадекватно оцінюють власні професійно важливі якості; не можуть чітко визначити власні індивідуальні особливості та не пов'язують їх з навчальною й професійною діяльністю. Елементарні знання стосовно самоактуалізації мають 27 % опитаних; вони частково можуть оцінити власні професійно важливі якості й індивідуальні особливості. Лише 3 % студентів було віднесено до високого рівня.

На наступному етапі констатувального експерименту для діагностики *операційно-діяльнісного* компонента самоактуалізації за показниками (креативність); уміння студентів свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності; активна та планомірна робота над собою відповідно до мети професійної самоактуалізації; самостійність вибору засобів, прийомів та основних напрямів самоактуалізації; здійснення самоконтролю та коригування за етапами власної самоактуалізації) ми використовували такі методи дослідження, як спостереження, опитування, анкетування, тестування, адаптовану нами методику діагностики готовності до особистісного і професійного саморозвитку Л.Кобильнік (Додаток К) тощо.

Методика «Тест незавершених речень» (Додаток Л). Нами було використано оригінальний варіант з 10 фраз, безпосередньо пов'язаний з різними видами діяльності студентів педагогічного вузу. При формуванні блоку фраз, що ввійшли до остаточного варіанту теста, ми спиралися на ті оригінальні розробки, процедури проведення та інтерпретації, що наведено у А.Анастасі [14], В.Блейхера [46].

Підготовлений нами варіант методики містив такі фрази:

1. Для того, щоб досягти успіху в житті, необхідно...
2. Я знаю, що для того, щоб відбутися як особистість, мені необхідно...
3. Невдаха - це той, хто...
4. Для того, щоб людина могла повністю реалізувати себе як особистість, у дитинстві її батьки повинні...
5. Головним у житті для людини є...
6. Я думаю, що перешкодити реалізувати людині її творчий потенціал може тільки...
7. Самоактуалізованою я можу назвати таку людину, яка...
8. Самоактуалізована особистість при взаємодії з оточуючими...
9. У юності головним є...
10. Для того, щоб мати нагоду постійно розвиватися, необхідно...

Зараз відомо декілька модифікацій цього тесту, що передбачають як стандартно-статистичну обробку, так і вільну якісну інтерпретацію його результатів (Н.Левітов [114] тощо). Нами було обрано модифікації з нестандартизованою процедурою обробки. Оцінюючи валідність і надійність даної методики, ми спиралися на думку В.Блейхера і І.Крук, згідно з якою цей варіант тесту незавершених речень «має середній показник валідності і надійності» та характеризується ними як «вельми простий і нескладний в інтерпретації» [46, с. 139], [102].

У дослідженні ми використовували методика *“Діагностика рівня парціальної готовності до професійно-педагогічного саморозвитку”*, запропоновану Л.Кобильнік [102].

У нашому дослідженні дана методика дозволила визначити рівень готовності студентів до професійно-педагогічного саморозвитку за сімома компонентами: мотиваційним, когнітивним, морально-вольовим, гностичним, організаційним, комунікативним і здатністю до самоуправління.

Зміст методики складає інструктивний матеріал (Додаток М), що включає 7 чинників, за кожним з яких студентам пропонувалося визначити рівень сформованості у них умінь і навичок саморозвитку за 9-бальною шкалою.

Обробка результатів відбувалася шляхом підрахунку загальної суми балів за кожним з 7 чинників і звірялася з таблицею кількісних показників рівня парціальної сформованості і готовності до професійно-педагогічного саморозвитку [102].

Аналіз відповідей студентів показав, що вони, загалом, спроможні виділити конкретні якості, які у них є та які вимагають подальшої роботи. Майбутні вчителі музики усвідомлюють наявність перешкод та труднощів у самоактуалізації своєї особистості та накреслюють шляхи самовдосконалення.

Ми погоджуємось з думкою Ю.Долінської, що «зіставлення власних недоліків студентів з рисами визначеного ними ідеалу самоактуалізації свідчить про те, що він виявляється наділеним, у першу чергу, такими якостями, які прагне вдосконалити даний індивід, тобто в ідеалі самоактуалізації здебільшого виявляється «Я-ідеальне» особистості, а не ідеал самоактуалізованої людини з характеристиками, визначеними А.Маслоу та іншими» [84].

З метою виявлення готовності до систематичного особистісного і професійного саморозвитку, вміння свідомо й активно виявляти свої

особливості в навчальній діяльності та, особливо, здатності до активної й планомірної роботи над собою відповідно до мети професійної самоактуалізації студентам було запропоновано змоделювати програму власної самоактуалізації.

Варто зазначити, що таке завдання виявилось для них занадто складним. Чіткої, логічної програми, яка б відповідала всім індивідуальним особливостям, допомагаючи розвивати усі професійно важливі якості, не зумів скласти жоден студент. Здебільшого досліджувані акцентували увагу на окремих якостях, забуваючи про інші. Вважаємо, що така інформація є свідченням переважно низького рівня самоактуалізації за операційно-діяльнісним компонентом.

З метою встановлення рівня самоактуалізації студентів за операційно-діяльнісним компонентом отримані результати діагностики було переведено в стандартні бали. Низький рівень оцінювався в 1 бал, середній – 2, високий – 3 бали.

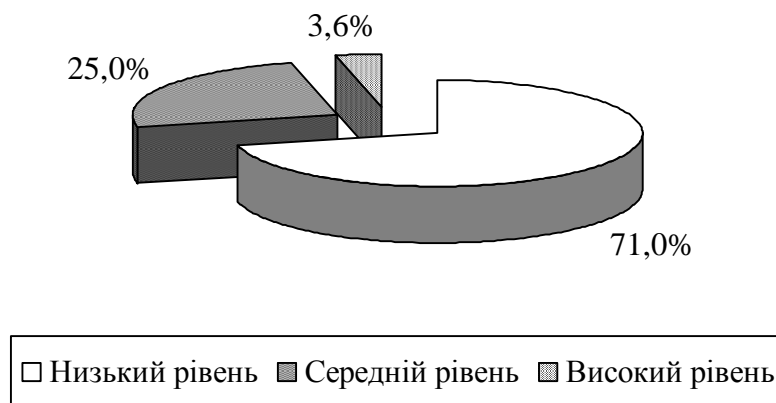
Отже, результати діагностики за операційно-діяльнісним компонентом показали, що не готові до систематичного особистісного і професійного саморозвитку 72 % студентів. Ці ж студенти продемонстрували низький рівень креативності; вони не можуть виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності. Означені студенти не мають мети – самоактуалізуватись, а тому не працюють над собою.

Середній рівень креативності, вміння свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності продемонстрували 24 % студентів-музикантів. Вони планомірно працюють над собою відповідно до мети професійної самоактуалізації, проте потребують постійного керівництва і підтримки з боку викладача. Контроль за етапами власної самоактуалізації вони інколи здійснюють, але коригувати її без допомоги викладача не можуть.

Високий рівень креативності був зафіксований у 3,5 % студентів.

В результаті констатувального етапу експерименту ми отримали такі узагальнені результати рівнів самоактуалізації майбутніх учителів музики до проведення формувального експерименту.

В узагальненому вигляді кількісні результати наведені на діаграмі (рис.3.1).

Рис. 3.1. Узагальнені результати рівнів самоактуалізації майбутніх учителів музики до експерименту

З метою проведення формувального етапу експерименту було відібрано контрольну й експериментальну групи з результатами, максимально наближеними до середніх даних констатації зі студентів факультету музичного мистецтва Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Експериментальна група – 95 студентів, контрольна – 97 студентів. Результати діагностики самоактуалізації (за трьома компонентами) майбутніх учителів музики до експерименту (ЕГ та КГ) подано у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

***Діагностичний зріз самоактуалізації (за компонентами)
майбутніх учителів музики (до експерименту) (у %)***

Компоненти	Мотиваційно-ціннісний			Інформаційно-пізнавальний			Операційно-діяльнісний		
	Вис.	Сер.	Низ.	Вис.	Сер.	Низ.	Вис.	Сер.	Низ.
ЕГ	3,6	25,6	70,8	4,1	26,7	69,2	3,1	23,1	73,8
КГ	4,1	24,9	71,1	3,1	27,4	69,5	3,5	24,9	71,6

Узагальнення наведених даних показано в таблиці 3.2., де подано загальний рівень самоактуалізації майбутніх учителів музики до експерименту. Як видно з табл. 3.2, низький рівень самоактуалізації продемонстрували близько 70 % студентів-музикантів, середній рівень – 25 % опитаних, високий рівень – близько 4 % студентів контрольної та експериментальної груп. Як видно з таблиці, контрольна та експериментальна групи мають приблизно однаковий рівень самоактуалізації до проведення формувального етапу педагогічного експерименту.

Таблиця 3.2

**Рівень самоактуалізації майбутніх учителів музики
(до експерименту)**

Рівні	Кількість студентів (%)	
	КГ	ЕГ
Низький	70,7 %	71,3 %
Середній	25,7 %	25,1 %
Високий	3,5 %	3,6 %

Отже, визначена за допомогою різноманітних діагностичних методик кількісна і якісна характеристика рівнів самоактуалізації майбутніх учителів музики показала переважання низького і середнього рівнів. Це свідчить про необхідність цілеспрямованих педагогічних впливів, створення умов для підвищення активності самих студентів, стимулювання їх мотивації до самоактуалізації, обґрунтування та впровадження педагогічних умов, які сприятимуть самоактуалізації майбутніх учителів музики .

Для того, щоб перевірити, чи не відрізняються ці групи статистично значущо, ми використаємо критерій згоди Пірсона (χ^2 - хі-квадрат):

$$\chi_{\text{емп.}}^2 = \sum_{i=1}^N \frac{(n_i - m_i)^2}{m_i},$$

де n_i, m_i – спостережувані частоти. Підрахуємо емпіричне значення

критерію $\chi^2_{\text{âü}} = \frac{(70,7 - 71,3)^2}{71,3} + \frac{(25,7 - 25,1)^2}{25,1} + \frac{(3,6 - 3,6)^2}{3,6} + = \frac{4}{105} = 0,038$. Знайдемо критичне значення χ^2 . Задамо надійну ймовірність $\gamma = 0,95$, визначимо ступінь вільності $k=L-1 = 3-1=2$, за таблицями критичних значень Пірсона знайдемо $\chi^2=7,82$. Отримане значення менше від табличного. Отже, обрані для експерименту групи не відрізняються не тільки кількісним, а й якісним складом.

3.2. Зміст та організація дослідно-експериментальної роботи

Відповідно до поставлених дослідницьких завдань було передбачено проведення педагогічного експерименту. Експериментальна робота проводилася на факультеті музичного мистецтва Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського та Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини впродовж чотирьох років (2007-2010 рр.). В експериментальній роботі взяли участь 392 студенти вищих навчальних закладів, а також 14 викладачів. У процесі експериментальної роботи перевірялися основні положення робочої гіпотези дослідження. Сутність експерименту полягала в реалізації комплексу педагогічних умов, які сприяють самоактуалізації майбутніх учителів музики.

Розробляючи методику проведення формувального етапу експерименту, ми, погоджуючись з Ю.Долінською, враховували, що процес самоактуалізації може бути як спонтанним, стихійним, так і певною мірою керованим. Стихійно він перебігає у процесі життєтворчості особистості, її зростання, професійного самовизначення, набуття життєвого досвіду. Про керованість процесу самоактуалізації можна говорити у тому випадку, коли сам індивід усвідомлює його і ставить мету самовдосконалення, формування певних якостей, сторін, сфер особистості. У цьому процесі можна виділити два різновиди вироблення нового у собі (сюди можна віднести і реалізацію ще не актуалізованих раніше здібностей) і корекцію психологічних особливостей чи звичок, які склались раніше. Тобто під керованою самоактуалізацією можна розуміти самоперетворення як творчу діяльність особистості, спрямовану на творення самого себе відповідно до своїх ідеальних задумів [84].

Мета формувального етапу експерименту полягала в експериментальній перевірці ефективності розроблених нами педагогічних умов самоактуалізації майбутніх учителів музики (стимулювання в

майбутніх учителів музики потреби в самоактуалізації; активізації самостійної творчо-пошукової діяльності майбутнього вчителя музики; забезпеченні ціннісного ставлення майбутніх учителів музики до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності); апробації комплексу методів і прийомів, відповідно до кожного з етапів розробленої нами моделі самоактуалізації майбутніх учителів музики, які здійснюють цілеспрямований вплив на рівень самоактуалізації студентів музично-педагогічних факультетів.

Відповідно до мети, з урахуванням концептуальних засад дослідження та результатів констатувального етапу експерименту було визначено такі *завдання*:

- формування в студентів мотивації самоактуалізації; системи відповідних мотивів і цінностей; позитивного емоційного ставлення до навчально-пізнавальної діяльності;
- активізація педагогічного процесу за допомогою реалізації визначених педагогічних умов самоактуалізації майбутніх учителів музики;
- розробка комплексу методів і засобів, які сприяють самоактуалізації майбутніх вчителів музики;
- залучення студентів до активної музично-творчої діяльності;
- аналіз і оцінка результатів дослідно-експериментальної роботи.

Виходячи з мети та завдань дослідження нами розроблена організаційно-педагогічна модель сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики (рис.3.2).

Під педагогічною моделлю ми розуміємо логічно послідовну систему відповідних елементів, що включає мету освіти, її зміст, проектування педагогічної технології та технології керування педагогічним процесом. Тому за основу вивчення процесу самоактуалізації майбутнього вчителя музики ми обрали модельний підхід.

Власне, сам термін «моделювання» у педагогіку ввійшов з технічного знання, що означає створення випереджальної моделі того, що потім буде

втілено в дійсність.

У створеній моделі інтегруються такі структурні компоненти, що складають один загальний комплекс, здатний забезпечити підвищення рівня самоактуалізації майбутніх учителів музики: структурно-компонентний склад самоактуалізації; педагогічні умови, які сприяють самоактуалізації майбутніх учителів музики; етапи, методи, прийоми й форми, які застосовувались на кожному з етапів (детальніше у 3.2.). В результаті запропонованої етапної моделі сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики одержуємо можливість підготовки висококваліфікованого педагога з високим рівнем самоактуалізації.

У дослідженні модель реалізується через такі етапи: спонукальний, конструктивний та практико-орієнтований.

Спонукальний етап самоактуалізації майбутнього вчителя музики передбачає розвиток у студентів, перш за все, мотиваційно-ціннісного компонента самоактуалізації: потреби у самоактуалізації; пізнавальних потреб; професійно-ціннісних орієнтацій; мотивації професійного самовдосконалення; емоційного ставлення до навчально-пізнавальної діяльності.

Конструктивний етап самоактуалізації майбутнього вчителя музики мав на меті, переважно, розвиток інформаційно-пізнавального компонента самоактуалізації майбутнього вчителя музики, тобто: знань студентів стосовно сутності самоактуалізації, способів і засобів її здійснення; адекватності самооцінки студентів власних професійно важливих якостей; знань студентами про власні індивідуальні особливості та їх вияв у навчальній і професійній діяльності.

Практико-орієнтований етап самоактуалізації майбутнього вчителя музики передбачає розвиток: готовності майбутніх учителів музики до систематичного особистісного і професійного саморозвитку; креативності (гнучкості, сенситивності, спонтанності поведінки); умінь студентів свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності;

умінь активно та планомірно працювати над собою відповідно до мети професійної самоактуалізації; вмінь самостійно вибирати засоби, прийоми та основні напрямки самоактуалізації; вміння здійснювати самоконтроль (та коригування) за етапами власної самоактуалізації, тобто операційно-діяльнісного компонента самоактуалізації майбутнього вчителя музики.

Організаційно-педагогічна модель самоактуалізації майбутнього вчителя музики реалізується у процесі вивчення студентами загальнопедагогічних та фахових дисциплін, спецсемінару «Шляхи самоактуалізації майбутнього вчителя музики», а також у процесі проходження педагогічної практики студентів у школах, позааудиторної та самостійної роботи.

Педагогічний зміст цієї моделі полягає в тому, що вона дає змогу виділити актуальні й перспективні завдання навчально-виховного процесу у сприянні самоактуалізації майбутнього вчителя музики на кожному з виокремлених нами етапів.

Зазначимо, що у процесі розробки моделі сприяння самоактуалізації майбутнього вчителя музики були реалізовані такі завдання: на основі визначених педагогічних умов, дотримання яких сприяє самоактуалізації майбутнього вчителя музики, виокремлені етапи підготовки, у контексті яких проводилась експериментальна робота (спонукальний, конструктивний, практико-орієнтований етапи); розроблені методичні прийоми, які використовувались на кожному з етапів; передбачені організаційні форми підготовки.

У такому підході важливим є поступова підготовка студентів до самоактуалізації у процесі професійної підготовки відповідно до основних структурних компонентів самоактуалізації майбутнього вчителя музики (мотиваційно-ціннісного, інформаційно-пізнавального й операційно-діяльнісного).

Рис.3.2. Модель сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики в процесі професійної підготовки

Виходячи із запропонованої нами моделі сприяння самоактуалізації майбутнього вчителя музики (рис. 3.2) формувальний етап експерименту доцільно проводити у три етапи:

- спонукальний;
- конструктивний;
- практико-орієнтований.

Основною метою *спонукального етапу* сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики є мотиваційно-ціннісна підготовка студентів-музикантів, а саме: формування у них потреби у самоактуалізації, пізнавальних потреб; формування позитивного емоційного ставлення студентів до навчально-пізнавальної діяльності та мотивації самовдосконалення.

Таким чином, спонукальний етап сприяння самоактуалізації майбутнього вчителя музики має на меті розвиток пізнавальних потреб майбутнього вчителя музики та формування ціннісних орієнтацій на майбутню професійну діяльність та самоактуалізацію.

Базовою формою організації діяльності студентів на цьому етапі є *навчальна діяльність академічного типу*, яка реалізується в традиційних формах навчання на факультетах музичного мистецтва вищих навчальних закладів: лекціях, практичних (семінарських), лабораторних заняттях, а також індивідуальних музичних заняттях – під час занять із загальнопедагогічних, музично-теоретичних та музично-виконавських дисциплін.

Спонукальний етап сприяння самоактуалізації майбутнього вчителя музики охоплює ряд нормативних дисциплін, до якого входять дисципліни психолого-педагогічного та фахового циклів. Основну увагу було приділено таким фаховим дисциплінам, як «Основний музичний інструмент», «Додатковий музичний інструмент», «Вокал», «Диригування», «Концертмейстерський клас», «Імпровізація та акомпанемент», «Методика музичного виховання», «Методика викладання гри на музичних

інструментах» та ін.

Спонукальний етап формувального експерименту, окрім нормативних курсів, реалізується також і під час вивчення тем розробленого нами спецсемінару *«Шляхи самоактуалізації майбутнього вчителя музики»*. Крім цього нами використовувались такі методи: робота у малих групах, метод самоаналізу, порівняльного аналізу, проблемного викладу навчального матеріалу тощо.

Наведемо приклади деяких методів, використаних на спонукальному етапі формувального експерименту.

Для вирішення завдань формувального етапу експерименту нами було розроблено спецсеминар для студентів 1-го курсу (освітньо-кваліфікаційний рівень – «бакалавр») *«Шляхи самоактуалізації майбутнього вчителя музики»*. Він прочитаний нами для студентів експериментальної групи на спонукальному етапі (на наступних етапах експерименту актуалізовувались знання студентів з прочитаного спецкурсу).

Програмою спецкурсу передбачено лекційну, практичну форми навчання та самостійну роботу студентів. Заняття спецкурсу були спрямовані на розширення уявлень студентів про сутність самоактуалізації, способи і засоби її здійснення; розвиток мотивації самоактуалізації; набуття студентами умінь свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності, проводити активну й планомірну роботу над собою у відповідності до мети професійної самоактуалізації тощо. В його програмі теми: *«Сутність самоактуалізації особистості майбутнього вчителя музики»* (4 год.), *«Обмеження та перешкоди самоактуалізації особистості»* (4 год.), *«Професійно-ціннісна орієнтація майбутнього вчителя музики»* (6 год.), *«Структурні компоненти самоактуалізації майбутнього вчителя музики»* (6 год.), *«Методи діагностики самоактуалізації»* (4 год.), *«Психолого-педагогічний тренінг сприяння»* (6 год.) та ін. (додаток Н). Означений спецкурс охопив 36 годин, з яких 10 годин було відведено на лекційні заняття; 12 годин – практичні заняття; 14 – самостійна робота

студентів.

Студенти в результаті вивчення спецкурсу повинні **знати**: сутність самоактуалізації майбутнього вчителя музики, її структуру, педагогічні умови самоактуалізації, способи і засоби її здійснення тощо.

Майбутні вчителі музики повинні **вміти**: адекватно оцінювати власні професійно важливі якості, свідомо й активно вчителя музики виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності; практично оволодіти вміннями вибирати засоби, прийоми та визначати основні напрями власної самоактуалізації тощо.

На першій, вступній лекції спецкурсу ми пропонували студентам ознайомитися з основними положеннями гуманістичної теорії, поглядами на розвиток особистості як класиків (А.Маслоу [133], Г.Олпорта [154], К.Роджерса [182], Е.Фромма [233], та ін.), так і сучасних учених, що працюють над проблемою самоактуалізації особистості (Г.Балл [36], М.Боднар [48], Ю.Долінська [84], М.Ткалич [220] та ін.).

На семінарських заняттях, серед інших методів, ми використовували метод групового «дзиччання», який, на думку О.Олексюк, є оптимальним для входження студентів у полілогову ситуацію. Так, заняття семінару «Обмеження та перешкоди самоактуалізації особистості» мало форму доповіді, коли один студент ставить проблему чинників, які перешкоджають самоактуалізації. Розв'язання проблеми відбувається у формі інтерв'ю: один зі студентів задає запитання, решта відповідає і спільно обговорює проблемну ситуацію в контексті. На думку М. Лейна, групове «дзиччання» є об'єднанням людей за конкретною проблемою навколо однієї мети. Ми надавали можливість кожному висловити свою думку з приводу перешкод самоактуалізації особистості загалом та перешкод, які завадили особисто їм [153].

Серед основних завдань, які ми ставили під час занять, було підведення студентів до усвідомлення своїх індивідуальних особливостей, більш чіткого, повного і глибокого уявлення про себе і свій актуальний

стан; «розвитку здатності побачити й почути себе справжнього – без масок і психологічних захистів» (Л.Кобильнік [102]). Майбутні вчителі музики повинні були стати на шлях самоактуалізації своєї особистості, відкриття і пошуку себе, що сприяло б формуванню у них відповідальності і свободи.

Одним з видів роботи, які ми використовували на практичних заняттях, були творчі завдання. Наприклад, ми пропонували студентам написати твір на тему «Яким учителем музики я буду через 5 (10, 20) років»; «Якими професійно важливими якостями вчителя музики я хотів би володіти»; «Ідеальний учитель музики, на мій погляд», «Якості вчителя музики, якими я добре володію», «Якості вчителя музики, якими я хотів би оволодіти найближчим часом» та ін. Аналіз творчих робіт дозволив нам виокремити пріоритетні лінії ціннісно-сислової сфери майбутніх учителів музики, визначити ставлення студентів до свого професійного майбутнього.

Ознайомлення з теоретичними засадами процесу самоактуалізації забезпечило усвідомлення студентами своїх індивідуальних особливостей, поглибило їх уявлення про себе і свій актуальний стан, дало змогу побачити і відчути себе більш справжніми, аутентичними, неповторними, доброзичливими, відкритими, сильними і творчими.

На думку В.Русової, процес самоактуалізації студентів стає ефективним після зміни традиційної форми навчально-професійної діяльності: лекція переміщується на кінець блоку матеріалу (циклу), внаслідок чого набуває характеру консультативного підказу. Саме цю ідею ми й використовували на спонукальному етапі експерименту. Наступний цикл починався пропедевтичною ситуацією, коли студент робить спроби відповісти на запитання за новою темою, складені з урахуванням індивідуального навчально-професійного досвіду студентів. Викладач має підкреслено демонструвати хід і результат відповідей на запитання. Для цього він створює всі необхідні умови для подолання стереотипного підходу, страху відповісти без гарантії стосовно достовірності, бути осміяним за помилковість відповіді. Таким чином, викладач добивається

розуміння і прийняття студентами необхідності відкрито демонструвати власні усталені наявні форми навчально-професійної діяльності як вияви актів самоактуалізації майбутніх фахівців. Рефлексуючи дії і роздуми студентів, викладач шляхом критики та зіставлення спонукає їх до такої ж діяльності. Заняття, що почалося як *практичне*, може поступово плавно перейти у *семінарське* і буде виконувати функції не стільки конкретно дидактичні, скільки функцію активізації особистісно-значущої навчально-професійної діяльності. Іншими словами, і методична, і виховна діяльність викладача *не повинна суперечити логіці мислення (власного розуму) майбутніх фахівців*. Засвоювана студентами загальна логіка навчального матеріалу стає інструментальним знаряддям його чуттєво-мисленнєвої сфери тільки тоді, коли вона перетворюється у складову його власної логіки [188].

В експериментальній групі нами було реалізовано програму стимулювання самоактуалізації особистості майбутніх фахівців у навчально-виховному процесі, запропоновану Л.Кобильнік [102]. Програма містила у собі два блоки: інформаційний і тренінговий.

Інформаційний блок складався з двох етапів. На етапі *прагнення* було створено мотивацію на відвідування занять спецсемінару. У студентів з'явилося бажання розпочати процес змінення себе. На етапі *усвідомлення* активізація самопізнання студентів здійснювалася шляхом ознайомлення їх з основними положеннями гуманістичної теорії, поглядами на розвиток особистості як класиків, так і сучасних учених, які переймаються проблемою самореалізації особистості, зокрема, майбутнього вчителя музики. Студенти також ознайомилися з обмеженнями і перешкодами самоактуалізації особистості.

В основу програми оптимізації процесу самоактуалізації студентів, розробленої Т.Соломкою, було покладено систему методів групової психокорекційної діяльності, яка включає *інтерактивні та проєктивні техніки*.

Ми під час формувального етапу експерименту з успіхом застосовували інтерактивні техніки, що ввійшли до розробленої Т.Соломкою [205] програми оптимізації процесу самоактуалізації студентів вищих аграрних навчальних закладів, які за своїм функціональним змістом і стилістикою відповідають проблемно-пошуковим і науково-дослідним методам навчально-професійної діяльності: *«мозковий штурм»* як засіб і форма генерування неординарних ідей у розв'язанні виробничих навчально-професійних ситуацій; рольові ігри як засіб моделювання проблемних ситуацій майбутньої діяльності вчителя музики; *робота у групах*, яка відкриває доступ до міжособистісної чутливості, контактності оволодіння прийомами спільної роботи в навчально-професійній діяльності; *дискусії та незавершені кінцівки*, що стимулюють розвиток професійно-значущих властивостей у когнітивній, рефлексивній, регулятивній та поведінковій сфері.

Основною метою *конструктивного* етапу сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики є інформаційно-пізнавальна підготовка студентів, а саме: набуття студентами знань про самоактуалізацію, знань про способи і засоби її здійснення; формування адекватності самооцінки студентами власних професійно важливих якостей, знань студентів про власні індивідуальні особливості та їх вияв у навчальній і професійній діяльності.

Ефективним методом коригування професійно-особистісних якостей, який ми використовували на конструктивному етапі, є *метод візуалізації*, запропонований І.Коваленко. Якщо студент, майбутній учитель музики, усвідомлює, які професійно-особистісні якості потребують коригування, він з успіхом може використовувати цей метод. Візуалізація – це внутрішня уява, бачення себе з певними якостями, програвання тих ситуацій, у яких студент може опинитися під час фахової діяльності. Наприклад, студент бажає бачити себе більш впевненим та вольовим керівником хору. Для цього пропонується згадати реальну ситуацію, яка колись викликала у нього

певні труднощі. Перед студентом ставиться завдання уявити, як легко і впевнено він діє в цій ситуації. Іншими словами, майбутній учитель музики уявляє і відчуває себе так, ніби все відбувається в реальності. Наприклад: він уявляє, як досяг успіху, як викладачі та друзі вітають його, студент відчуває задоволення та гордість від змін, що відбулися з ним. Початком застосування цього методу є релаксація, тобто розслаблення. Відпрацювання навичок розслаблення рук, ніг, обличчя, всього тіла було метою підготовчих вправ. Наступним було уявлення бажаної реальності, набуття тих професійно-особистісних якостей, які меншою мірою розвинуті у студентів. При цьому потрібно наділяти себе будь-якими необхідними якостями, використовуючи точну та вільну візуалізацію. Точна візуалізація передбачає відображення конкретних картин і того, чого прагне досягти студент. Вільна візуалізація дає змогу образу та думкам вільно змінювати одна одну до того часу, доки вони допоможуть визначити позитивний шлях для досягнення мети. Слід пояснити студентам, що методом візуалізації потрібно займатися регулярно (одного або двох занять не досить, щоб бажане здійснилося), не намагатися оцінювати результати після нетривалого часу. Для успішної візуалізації потрібно декілька умов: уявляти свою мету так, ніби все відбувається в дійсності; уявляти її не менше одного разу на добу, а краще декілька разів. Необхідно зазначити, що творча візуалізація ґрунтується на роботі внутрішніх механізмів та енергії, а також умінні творчо спрямовувати свої внутрішні ресурси [104].

Ефективними виявилися вправи, які ми давали у формі *«імітаційного та рольового моделювання»* (за О.Олексюк [153]), що супроводжується спеціальним опрацюванням емоційно-особистісного аспекту квазіпрофесійної діяльності. Дуже інтенсивною формою освоєння емоційно-особистісної рефлексії та творчої самореалізації є *ділова гра*, в якій студент виконує квазіпрофесійну діяльність, поєднуючи риси і навчальної, і майбутньої професійної діяльності. У сучасній зарубіжній педагогіці організація навчання на основі ігрової моделі є одним із найважливіших

компонентів інноваційного підходу до навчального процесу, в якому метою навчання є розвиток у студентів здатності засвоювати новий індивідуальний та соціокультурний досвід. Проведення ділової гри є розгортанням особливої ігрової діяльності учасників на імітаційній моделі. Така модель відтворює умови та динаміку предметного і соціального змісту професійної діяльності, моделює системи відносин, що дають змогу набути навичок соціальної взаємодії, виробити ціннісні орієнтації та світоглядні установки (О.Олексюк [153]) і, як наслідок, сприяють, на нашу думку, самоактуалізації особистості майбутнього вчителя музики.

Для розвитку такого показника інформаційно-пізнавального компонента самоактуалізації майбутнього вчителя музики, як адекватність оцінки студентами власних професійно важливих якостей ми використовували такі прийоми: «Самооцінювання власних професійно-значущих якостей», «Мої індивідуальні особливості».

Приєм «Самооцінювання власних професійно-значущих якостей». Для цього ми пропонували студентам заповнити таблицю професійно-значущих якостей учителя музики (Додаток К). Студенти мали вказати, які, на їхню думку, професійні якості повинен мати вчитель музики, оцінюючи їх у міру значущості (від 1 до 15). Серед запропонованих їм п'ятнадцяти професійно-значущих якостей учителя музики вони обирали ті, які, на їхню думку, сформовані у них. Таке завдання пропонувалось ще на констатувальному етапі експерименту. На формувальному етапі експерименту, після засвоєння програми спецсемінару «Шляхи самоактуалізації майбутнього вчителя музики», після проведеної активної і планомірної роботи над собою відповідно до мети професійної самоактуалізації, вони повинні були порівняти, що змінилося. Які нові якості у них уже з'явилися (або, хоча б над чим уже проводилась робота), які ще необхідно розвивати, які проблеми виникли у виборі засобів, прийомів та основних напрямів самоактуалізації. Основна проблема після здійсненого самоконтролю – коригування того, що поки що не вдалось. Як

показали результати, не всім студентам вдається самотійно коригувати етапи власної самоактуалізації. Інколи необхідна консультативна допомога викладача.

Прийом *«Мої індивідуальні особливості»*. Цей прийом є логічним продовженням попереднього, тільки замість професійно-значущих якостей студенти-музиканти займалися самодіагностикою власних індивідуальних особливостей. Після прослуханого спецсемінару *«Шляхи самоактуалізації майбутнього вчителя музики»*, студенти по-іншому поставились до такого завдання. Список особливостей був не такий однотипний, як на початку експерименту. Крім того, студенти завжди намагались прослідкувати те, як саме виявляються ці особливості у навчальній діяльності (на індивідуальних музичних уроках, під час вивчення музично-теоретичних дисциплін, під час проходження педагогічної практики в школі тощо).

Розвитку адекватності оцінки студентами власних професійно важливих якостей сприяло використання методу так званої *«позиційної діяльності»*, завдяки якому студенти вчилися оцінювати власні професійно важливі якості з різних позицій: своєї, колег по роботі, учнів, директора школи тощо. Застосування різноманітних форм оцінювання (індивідуальна, групова, фронтальна), як показали результати формувального експерименту, забезпечувало студентам позицію активних суб'єктів творчо-оцінювальної діяльності, сприяло зростанню самотійності і критичності їхніх оцінних суджень.

Метою *практико-орієнтованого етапу* сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики є операційно-діяльнісна підготовка студентів, а саме: формування готовності студентів до систематичного особистісного і професійного саморозвитку; розвиток креативності; формування вмінь студентів свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності; організація активної та планомірної роботи майбутніх учителів музики над собою відповідно до мети професійної самоактуалізації; формування умінь студентів здійснювати самотійний

вибір засобів, прийомів та основних напрямів самоактуалізації; формування умінь студентів здійснення самоконтролю та коригування за етапами власної самоактуалізації.

Серед методів, які ми використовували на цьому етапі, були: моделювання і проектування практичних ситуацій, групова робота, рольові ігри, мозковий штурм, метод проектів, педагогічний тренінг та ін.

Моделювання і проектування практичних ситуацій. Завдяки застосуванню цього методу в студентів формуються рефлексивні здібності до особистісно-значущої фахової діяльності, яка є стимулюючим чинником самоактуалізації майбутніх учителів музики під час професійної підготовки.

Важливим напрямком діяльності, який, на нашу думку, сприяє самоактуалізації майбутнього вчителя, є науково-дослідна діяльність студентів. На четвертому курсі студенти факультету музичного мистецтва Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського виконують дипломну роботу з педагогіки, а на п'ятому – з методики музичного виховання. Студенти можуть самостійно обирати собі тему дослідження, враховуючи свої індивідуальні особливості й уподобання. Серед тем, обраних студентами самостійно, були такі, наприклад: «Формування духовних цінностей молодших школярів на уроках музики» (Ю.Бойко), «Розвиток музичних здібностей молодших школярів на уроках музики» (О.Кулик), «Формування художньо-образного мислення молодших школярів на уроках музики» (М.Степанкевич), «Виховання духовності підлітків засобами народнопісенної творчості» (О.Мартинюк), «Формування національної самосвідомості підлітків на уроках музики» (Т.Гой) та ін.

За результатами підготовки і захисту дипломних робіт можна зробити висновок, що студенти успішно (100 % відмінних оцінок) справляються з цим видом діяльності, виявляючи готовність до систематичного особистісного і професійного саморозвитку, креативність, активно й планомірно працюючи над собою.

Одним з найбільш результативних та ефективних методів формувального етапу експерименту є *психолого-педагогічний тренінг*.

Психологічний тренінг – це метод, що дає змогу активізувати процес навчання. Сьогодні не існує загальноприйнятого визначення поняття «тренінг», що зумовлює розширене тлумачення методу і позначення цим терміном різних прийомів, форм, способів і засобів, що використовуються під час викладання. Є декілька підходів до визначення тренінгу як певного шаблону, узагальнених принципів діяльності. Тренінг – це специфічна форма активного навчання, метод створення умов для саморозкриття особистості. Психолого-педагогічний тренінг – це форма спеціально організованого спілкування, психологічний вплив якого ґрунтується на активних методах групової роботи. Тренінг є елементом технології фахового становлення вчителя, орієнтований на те, щоб допомогти майбутнім учителям мистецьких дисциплін у їхньому саморозвитку й професійному самовдосконаленні [104].

Метою психолого-педагогічного тренінгу, який використовували ми, було допомогти утвердити власне професійне «Я», розвивати потребу майбутніх учителів у самоактуалізації, виробити вміння студентів свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності тощо. Викладач, який запроваджує у своїй роботі форму тренінгу, виходить з того, що кожен студент є унікальною особистістю і має власні внутрішні джерела особистісних перетворень та саморозвитку.

В організації психолого-педагогічного тренінгу, спрямованого на сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики, ми спирались на методика проведення тренінгу, запропоновану І.Коваленко [104].

Спочатку ми намагалися створити умови, які давали змогу студенту продіагностувати власні професійно-особистісні якості, почути різні думки своїх колег з приводу наявності чи відсутності їх. Це дало змогу переоцінити звичні стереотипи неадекватного самосприйняття, переглянути укорінені оцінки та самооцінки, відкрити несподівані сторони

особистісного і професійного «Я». Саме тренінг дав змогу учасникам експерименту свідомо переглянути сформовані раніше стереотипи стосовно знань про способи і засоби здійснення самоактуалізації, власних професійно важливих якостей тощо. У ході тренінгу розглядаються ключові питання самоактуалізації особистості, за допомогою яких успішно стимулюється потреба у самоактуалізації, пізнавальні потреби, мотиви професійного самовдосконалення, позитивне емоційне ставлення до навчально-пізнавальної діяльності загалом. У ході тренінгу в більшості студентів відбувається переосмислення або зміна внутрішніх установок. Учасники поповнюють свої знання стосовно сутності самоактуалізації, способів і засобів її здійснення, в них з'являється певний досвід позитивного ставлення до навчально-пізнавальної діяльності, до себе як майбутнього вчителя музики.

Тренінг самоактуалізації – це не тільки відпрацювання різних форм поведінки, а й уміння зіставляти власні погляди та цінності з поглядами та цінностями інших людей. Одна з головних переваг тренінгу полягає в тому, що під час занять студент активно взаємодіє з іншими. Працюючи в тренінговій групі, учасник може активно опановувати і відпрацьовувати нові, не використані раніше вміння і навички, не відчуваючи дискомфорту та неприйняття з боку інших людей.

Погоджуючись із Л.Кобильнік [102], вважаємо, що ефективність самореалізації майбутніх фахівців залежить не стільки від реальних зовнішніх умов, скільки від того, як вони їх розуміють і оцінюють стосовно себе у даний момент та у майбутньому.

На завершальному етапі тренінгу ми помітили, що у більшості студентів (74 %) з'явилося позитивне уявлення про майбутнє, пов'язане з кар'єрою.

Наведемо окремі роздуми учасників тренінгу.

«Я знаю, що я буду вчителем музики в селі, де живуть мої батьки. Я хотіла б бути гарним учителем. Намагатимусь прищеплювати всім дітям

любов до музики і, взагалі, почуття прекрасного. Переконана, що маю необхідні для цього якості» (Олена К.)

«Я знаю, що, якщо я прагну до самоактуалізації у професійній діяльності, то й мої майбутні учні також, спостерігаючи за мною, будуть до неї прагнути. І для мене не так важливо, чи буде їхня самоактуалізація пов'язана з музикою, чи з математикою, чи зі спортом, наприклад» (Сергій Т.).

Значні можливості для вирішення завдань третього етапу експерименту має педагогічна практика в школі. У ході педагогічної практики в школі майбутні вчителі музики активно використовують свій «багаж», здобутий під час педагогічно-виконавської практики у стінах університету. Під час проведення музично-освітніх заходів у школі студенти отримали реальну можливість вивчати майбутніх слухачів, знайомитися з музично-освітніми заходами вчителів музики, оцінювати й коментувати їх. Інтегрований характер педагогічно-виконавської практики висуває перед студентом і викладачем нові вимоги до таких видів творчо-пошукової діяльності, як вибір теми, складання композиції і плану-проспекту музично-освітнього заходу, опрацювання ілюстративних зразків тощо. При цьому студентові необхідно опанувати вміння не тільки суто виконавські (гра, спів), але, до певної міри, вміння лекторські, режисерські, акторські. Студент повинен: самостійно добирати тему та інші ілюстративні матеріали для музично-освітнього заходу; визначати мету та основні завдання музично-освітнього заходу з урахуванням вікових особливостей та рівня слухацького досвіду школярів; складати сценарій та план-конспект заходу; пізнати задум композитора музичного твору та втілити його у переконливій педагогічно-виконавській інтерпретації; прогнозувати характер художнього спілкування з дітьми на основі попереднього вивчення слухацької аудиторії; аналізувати ефективність музично-педагогічних засобів і впливів на учнів; коригувати власні дії у процесі проведення музично-освітнього заходу і після його аналізу; аналізувати заходи колег та

вчителів музики.

Важливого значення під час підготовки і проведення музично-освітнього заходу набуває такий вид роботи, як спів з власним інструментальним супроводом. Для того, щоб такий вид роботи виявився ефективним, ми пропонували студентам такі завдання в ході роботи над музичним твором.

Завдання 1. Засвоїти основну тематичну структуру вокальної партії, визначивши і запам'ятовувавши на слух ладово-ритмо-інтонаційні особливості.

Завдання 2. Охопити слухом і відтворити на інструменті (баяні, фортепіано) основні гармонічні структури лівою рукою (чи на лівій клавіатурі інструмента).

Завдання 3. Співати подумки мелодійну лінію пісні, акомпануючи собі лівою рукою на інструменті.

Завдання 4. Вивчити фактуру супроводу правою рукою і грати її на інструменті у поєднанні з уявно-слуховим відтворенням мелодії та її гармонічних барв.

Завдання 5. Співати мелодію зі словами, акомпануючи собі почергово то лівою, то правою рукою, потім двома руками. Далі вдосконалити вокальне виконання (звукоутворення, дикцію, дихання) у поєднанні з акомпанементом.

Однією з ефективних форм роботи виявилися «міні-уроки», які записувались на відео-, а потім під час колективного обговорювання студенти мали змогу оцінити свої виступи, свої здібності та вміння.

Одним із шляхів сприяння самоактуалізації майбутнього вчителя музики є *залучення студентів до творчої педагогічної діяльності* в рамках освітнього процесу. З цією метою ми щорічно залучаємо студентів до проведення «Декади педагогіки», яка організовується кафедрою педагогіки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. В рамках декади передбачається організація та проведення зустрічей з цікавими людьми, круглі столи, відкриті заняття,

вікторини, конкурси, зокрема, улюблена гра студентів – «Педагогічний брейн-ринг», на якій майбутні вчителі музики можуть не тільки позмагатися в інтелектуальних змаганнях, а й виявити творчість у її художньому оформленні (музичний супровід, музичні паузи, для яких студенти самостійно добирали відповідний репертуар, відповідно до теми заходу тощо).

Особливий інтерес для студентів становлять олімпіади і конкурси, які проводяться регулярно в університеті. Щорічно студенти беруть участь у конкурсах «Кращий за фахом», «Конкурс педагогічної майстерності», «Конкурс вокалістів», «Конкурс інструменталістів», предметних олімпіадах тощо. Варто зазначити активність студентів у підготовці до музичних конкурсів. Вони майже всі прагнули брати у них участь, що, без сумнівів, сприяє формуванню готовності до систематичного особистісного і професійного саморозвитку.

Таким чином, відповідно до методики нашого дослідження під час формувального етапу експерименту на основі виокремлених педагогічних умов (формування в майбутніх учителів музики потреби в самоактуалізації; активізація самостійної творчо-пошукової діяльності студентів; забезпечення ціннісного ставлення майбутнього вчителя музики до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності) здійснювалась дослідно-експериментальна робота на заняттях циклу професійно-орієнтованої підготовки (методи: проблемні лекції, метод групового «дзиччання», творчі завдання, інтерактивні методи, програма оптимізації процесу самоактуалізації; «візуалізації», ділова гра, метод «позиційної діяльності», «імітаційне та рольове моделювання»; моделювання і проектування практичних ситуацій, групова робота, рольові ігри, мозковий штурм, метод проектів, педагогічний тренінг та ін.), в процесі педагогічної практики, в позааудиторній роботі студентів, на заняттях спецсемінару «Шляхи самоактуалізації майбутнього вчителя музики», що сприяло розвитку мотиваційно-ціннісного, інформаційно-пізнавального, операційно-

діяльнісного компонентів самоактуалізації майбутніх учителів музики, а, відтак і загального рівня їхньої самоактуалізації.

3.3. Динаміка самоактуалізації майбутніх учителів музики в процесі професійної підготовки

На підсумковому етапі експериментального дослідження було поставлене завдання визначити динаміку показників самоактуалізації майбутніх учителів музики за допомогою тих самих процедур, що й на констатувальному етапі експерименту.

Для цього студентам експериментальної і контрольної груп було запропоновано виконати завдання, які були аналогічні тим, що пропонувалися під час констатувального експерименту. Проаналізуємо отримані результати.

Зауважимо, що діагностику самоактуалізації майбутніх учителів музики після проведеного експерименту ми проводили тими ж методами, що й на констатувальному етапі експерименту, а саме: самоактуалізаційний тест (САТ), «Орієнтовна анкета спрямованості особистості», спостереження, опитування, адаптований варіант анкет Ю.Долінської [84], В.Русової [188], опитувальник САМОАЛ (за А.Лузіним), тест самооцінки особистості В.Семиченко [192], методика діагностики готовності до особистісного і професійного саморозвитку Л.Кобильнік [102] тощо.

Дослідження мотиваційно-ціннісного компонента самоактуалізації майбутніх учителів музики під час підсумкового експерименту засвідчило позитивні тенденції в усвідомленні майбутніми вчителями експериментальних груп необхідності самоактуалізації для майбутньої професійної діяльності, у набутті відповідних професійно-ціннісних орієнтацій, мотивації професійного самовдосконалення, позитивного емоційного ставлення до навчально-пізнавальної діяльності.

Як показали результати опитування, позитивним наслідком проведеної

експериментальної роботи виявилась тенденція зміни в студентів експериментальної групи характеру пізнавальних потреб та потреби у самоактуалізації. Також змінився характер мотивації професійного самовдосконалення, емоційне ставлення студентів експериментальної групи до навчально-пізнавальної діяльності від переважно негативного чи нейтрального до позитивного.

Після проведеного формувального експерименту учасники експериментальної групи зазначають під час опитування: *«Раніше я не задумувався над проблемою професійного самовдосконалення, хоча гарним учителем музики хотів стати завжди. Я вважав, що всі потрібні якості формуються самі по собі. Тепер я переконаний у необхідності самоактуалізації і впевнений у власних силах».*

Студенти КГ не виявили достатніх змін у характері потреб, пов'язаних із самоактуалізацією у процесі професійної підготовки.

Кількісні дані, які відображують рівень самоактуалізації на прикінцевому етапі за мотиваційно-ціннісним компонентом наведено, у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

**Динаміка самоактуалізації майбутніх учителів музики (%)
(мотиваційно-ціннісний компонент)**

Рівні	На початку дослідження		У кінці дослідження	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	3,6	4,1	26,2	5,1
Середній	25,6	24,9	48,2	27,4
Низький	70,8	71,1	25,6	67,5

Результати проведеної діагностики після експерименту засвідчують кількісне зростання показників мотиваційно-ціннісного компонента самоактуалізації майбутніх учителів музики серед студентів експериментальної

групи (табл. 3.1). Так, високий рівень за мотиваційно-ціннісним компонентом виявили 26,2 % (порівняно з 3,6 % на початку експерименту); середній рівень – 48,2 % (порівняно з 25,6 %); низький рівень – 25,6 % (порівняно з 70,8 %). Кількісні зміни в контрольній групі не суттєві: високий рівень збільшився з 4,1 % на початку експерименту до 5,1 % у кінці дослідження, середній рівень – з 24,9 % до 27,4 %, відповідно зменшився низький рівень з 71,1 % до 67,5 %.

Аналогічні дані отримані й за інформаційно-пізнавальним компонентом. Так, якщо до експерименту в експериментальній групі було 4,1 % студентів з високим рівнем самоактуалізації за цим компонентом, то після експерименту стало 29,2 %. Середній рівень зріс від 26,7 % до 47,7 %, натомість кількість студентів з низьким рівнем самоактуалізації зменшилась з 69,2 % до 23,1 %. В контрольній групі з високим рівнем було 3,1 % студентів, а стало – 3,5 %; з середнім було 27,4 %, а стало – 30,4 %; з низьким було 69,5 %, а на кінець експерименту їхня кількість зменшилась до 66 %.

Якісні характеристики досліджуваної властивості також зазнали суттєвих змін. Так, після експерименту серед студентів експериментальної групи значна кількість опитаних досить добре орієнтувались у сутності поняття «самоактуалізація майбутнього вчителя музики», виявились добре обізнані зі способами і засобами її здійснення, навчились адекватно оцінювати власні професійно важливі якості (не применшуючи й не перебільшуючи ступінь їхньої сформованості); висловлювали компетентні міркування стосовно власних індивідуальних особливостей та їх прояву в навчальній і професійній діяльності.

Використовуючи метод експертних оцінок, ми порівняли дані самооцінювання із думкою викладачів, які мали нагоду спостерігати за діями студентів, їхніми особистісними якостями під час індивідуальних музичних занять. Результати не лише підтвердили позитивні зрушення в студентів ЕГ щодо сформованості інформаційно-пізнавального компонента

самоактуалізації, а й були показовими щодо адекватності й виваженості їхньої самооцінки власних професійно важливих якостей.

Таблиця 3.4

**Динаміка самоактуалізації майбутніх учителів музики (%)
(інформаційно-пізнавальний компонент)**

Рівні	На початку дослідження		У кінці дослідження	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	4,1	3,1	29,2	3,5
Середній	26,7	27,4	47,7	30,4
Низький	69,2	69,5	23,1	66

Проведене наприкінці експерименту тестування креативності засвідчило позитивні зрушення в творчому ставленні студентів ЕГ до професії вчителя музики, оригінальності, уяві, допитливості, творчому мисленні. У процесі порівняння результатів діагностичних зрізів у контрольних та експериментальних групах, які були практично однаковими на початку формувального етапу експерименту, ми констатували, що після експерименту в студентів ЕГ зазнали якісних змін такі характеристики, як гнучкість, сенситивність та спонтанність поведінки.

Також варто відзначити позитивні зміни (в ЕГ) у сформованості таких показників, як готовність до систематичного особистісного і професійного саморозвитку, вміння свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності. Значна частка студентів ЕГ планомірно почала працювати над собою відповідно до мети професійної самоактуалізації, при цьому самостійно обираючи для цього засоби, прийоми та визначаючи основні напрями самоактуалізації. Як показують кількісні дані, 30,8 % студентів можуть без допомоги викладача контролювати та коригувати етапи власної самоактуалізації.

Кількісні дані, які відображують рівень самоактуалізації на прикінцевому етапі за операційно-діяльнісним компонентом, наведено у табл. 3.5.

Таблиця 3.5

**Динаміка самоактуалізації майбутніх учителів музики (%)
(операційно-діяльнісний компонент)**

Рівні	На початку дослідження		У кінці дослідження	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	3,1	3,5	30,8	4,6
Середній	23,1	24,9	44,6	25,9
Низький	73,8	71,6	24,6	69,5

З наведеної таблиці видно, що, якщо до експерименту серед студентів експериментальної групи 3,1 % мали високий рівень самоактуалізації за операційно-діяльнісним компонентом, то після експерименту їхня кількість збільшилась до 30,8 %. Студентів з середнім рівнем було 23,1 %, а стало – 44,6 %. Зменшилось число респондентів з низьким рівнем самоактуалізації з 73,8 % до 24,6 %. В контрольній групі зміни не є суттєвими. Так, якщо до експерименту високий рівень продемонструвало 3,5 % студентів, то після експерименту – 4,6 %; середній рівень змінився з 24,9 % до 25,9 %, а низький – з 71,6 % до 69,5 %.

Результати узагальнення даних (за трьома компонентами), отриманих у ході всіх процедур обстеження студентів експериментальної та контрольної груп, подано у табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Динаміка самоактуалізації майбутніх учителів музики (%)

Рівні самоактуалізації	На початку дослідження		У кінці дослідження	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	3,6	3,6	28,7	4,4
Середній	25,1	25,7	46,8	27,9
Низький	71,3	70,7	24,4	67,7

Динаміку самоактуалізації майбутніх учителів музики у контрольних та експериментальних групах за всіма виокремленими компонентами та показниками зображено на рис.3.3.

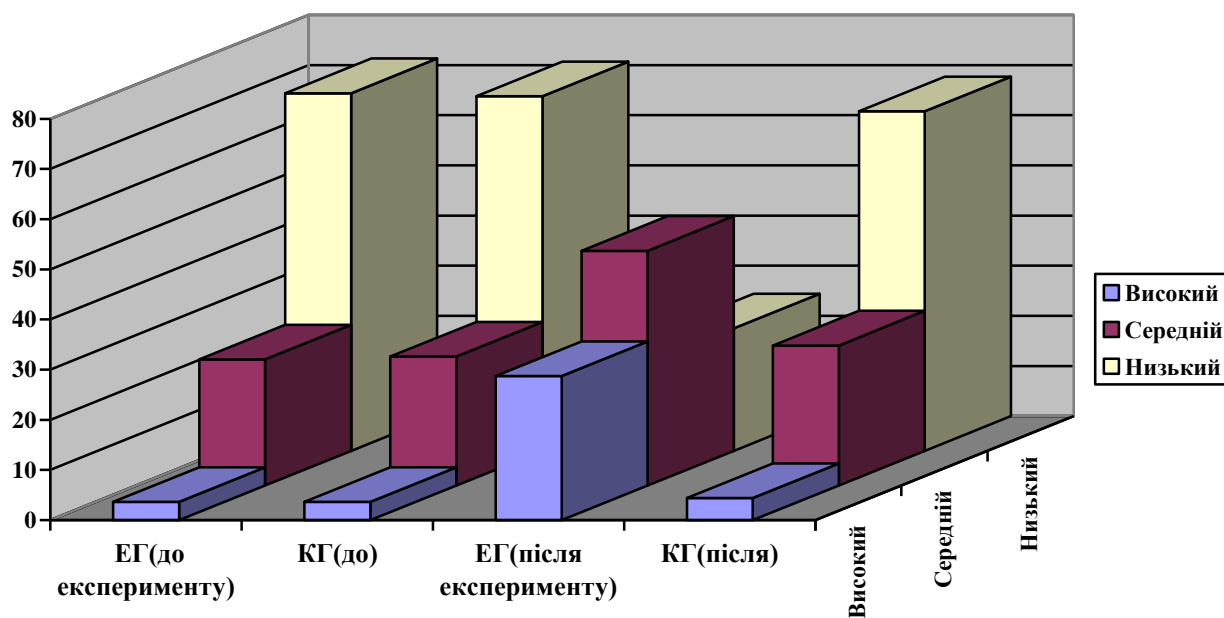

Рис. 3.3. Динаміка самоактуалізації майбутніх учителів музики

Таким чином, можемо стверджувати, що завдяки впровадженню моделі сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики почали відбуватися зміни у внутрішньому світі і поведінці студентів та їх оточенні, у сфері міжособистісної взаємодії; прискорились темпи самоактуалізації особистості майбутніх учителів музики.

З метою доведення того, що кількісні зміни, які відбулись у студентів експериментальної групи після проведення формувального етапу експерименту, є статистично значущими, ми скористалися критерієм χ^2 , який розраховували за формулою:

$$\chi^2 = \sum_{k=1}^m \frac{(V_k - P_k)^2}{P_k},$$

де P_k – відсотковий розподіл даних результатів обстежень представників груп наприкінці формувального експерименту, V_k – відсотковий розподіл даних результатів обстежень представників груп перед проведенням формувальної частини експерименту, m – кількість виокремлених рівнів самоактуалізації. За результатами обчислень маємо:

$$\chi_{\text{ЕА}}^2 = \frac{(4,4 - 3,5)^2}{3,5} + \frac{(27,9 - 25,7)^2}{25,7} + \frac{(67,7 - 70,7)^2}{70,7} = 0,547;$$

$$\chi_{\text{АА}}^2 = \frac{(28,7 - 3,6)^2}{3,6} + \frac{(46,8 - 25,1)^2}{25,1} + \frac{(24,4 - 71,3)^2}{71,3} = 224,6.$$

Для контрольних груп обраховане значення χ^2 -критерію (0,547) менше за відповідне табличне значення (5,99). Отже, зміни у самоактуалізації студентів контрольної групи, які відбулися протягом формувального експерименту, не є статистично значущими. Вірогідність того, що частотні показники результатів обстеження представників контрольної групи, встановлені перед та після закінчення формувального етапу експерименту, статистично не відрізняються, становить 95%.

Для експериментальної групи значення χ^2 -критерію (224,6) більше за відповідне граничне значення χ^2 -критерію при $m-1=2$ ступенях свободи, яке становить 5,99 якщо вірогідність допустимої помилки менша, ніж 0,05.

Отже, з вірогідністю помилки не більше 5% можна стверджувати, що в результаті застосування експериментальної моделі сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики у студентів експериментальної групи відбулися статистично значущі зміни.

Таким чином, можна стверджувати, що порівняльний аналіз рівнів самоактуалізації майбутніх учителів музики до та після експерименту довів ефективність запропонованої моделі сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики. Одержані у процесі дослідження якісні та кількісні результати дозволяють говорити про дієвість та перспективність запропонованої моделі та педагогічних умов самоактуалізації майбутніх учителів музики у процесі професійної підготовки.

Висновки до третього розділу

1. Результати констатувального етапу експерименту свідчать про незадовільний рівень самоактуалізації майбутніх учителів музики. Низький рівень виявлено у 71% студентів, середній – у 25 %, високий – лише у 3,6 %. Серед причин, які негативно впливають на рівень самоактуалізації студентів, встановлено: пасивне ставлення до професійного самовдосконалення, відсутність необхідних знань про самоактуалізацію, способи і засоби її здійснення, умінь і навичок свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності та вибирати засоби, прийоми та основні напрями самоактуалізації.

2. Визначені педагогічні умови самоактуалізації майбутніх учителів музики у процесі професійної підготовки (стимулювання в майбутніх учителів музики потреби в самоактуалізації; активізація самостійної творчо-пошукової діяльності майбутнього вчителя музики; забезпечення ціннісного ставлення майбутніх учителів музики до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності) було покладено в основу експериментальної моделі сприяння самоактуалізації майбутніх учителів

музики у процесі професійної підготовки, що реалізовувалась у три етапи: спонукальний, конструктивний та практико-орієнтований.

3. Вивчення наявних у педагогічній теорії та практиці надбань дозволило розробити організаційно-педагогічну модель сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики у процесі професійної підготовки.

Модель сприяння самоактуалізації майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки реалізується у три взаємопов'язані етапи: спонукальний, спрямований на мотиваційно-ціннісну підготовку майбутніх учителів музики; конструктивний, на якому основна увага надається інформаційно-пізнавальній готовності; практико-орієнтований, спрямований на операційно-діяльнісну підготовку майбутніх учителів музики.

Поетапна підготовка майбутніх учителів до самоактуалізації у процесі професійної підготовки здійснюватиметься у процесі викладання нормативних фахових дисциплін, які вивчаються майбутніми вчителями музики, розробленого дисертантом спецсемінару «Шляхи самоактуалізації майбутнього вчителя музики» та у позааудиторній діяльності (педагогічна практика, самостійна робота тощо).

З'ясовано, що для мотиваційно-ціннісної підготовки майбутніх учителів музики, а саме: формування у них потреби у самоактуалізації, пізнавальних потреб; формування позитивного емоційного ставлення студентів до навчально-пізнавальної діяльності та мотивації самовдосконалення доцільно використовувати спецсемінар «Шляхи самоактуалізації майбутнього вчителя музики», проблемні лекції, метод групового «дзиччання», творчі завдання, інтерактивні методи, програму оптимізації процесу самоактуалізації тощо. На конструктивному етапі реалізації моделі сприяння самоактуалізації студентам, з метою набуття студентами знань про самоактуалізацію, знань про способи і засоби її здійснення; формування адекватності самооцінки студентами власних

професійно важливих якостей, знань студентів про власні індивідуальні особливості та їх вияв у навчальній і професійній діяльності, ефективними є методи: «візуалізації», ділова гра, метод «позиційної діяльності», «імітаційне та рольове моделювання» та ін.

Розвиток практичних умінь і навичок здійснювався на практико-орієнтованому етапі. Метою практико-орієнтованого етапу сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики є операційно-діяльнісна підготовка студентів-музикантів, а саме: формування готовності майбутніх учителів музики до систематичного особистісного і професійного саморозвитку; розвиток креативності; формування вмінь студентів свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності; організація активної та планомірної роботи студентів над собою відповідно до мети професійної самоактуалізації; формування вмінь студентів здійснювати самостійний вибір засобів, прийомів та основних напрямів самоактуалізації; формування умінь студентів здійснювати самоконтроль та коригування за етапами власної самоактуалізації. Серед методів, які ми використовували на цьому етапі, були: моделювання і проектування практичних ситуацій, групова робота, рольові ігри, «мозковий штурм», метод проектів, педагогічний тренінг та ін.

Вивчення наявних у педагогічній теорії та практиці надбань дозволило розробити організаційно-педагогічну модель сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики у процесі професійної підготовки.

Модель самоактуалізації майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки реалізується у три взаємопов'язані етапи: спонукальний, спрямований на мотиваційно-ціннісну підготовку майбутніх учителів музики; конструктивний, на якому основна увага надається інформаційно-пізнавальній готовності; практико-орієнтований, спрямований на операційно-діяльнісну підготовку майбутніх учителів музики.

Поетапна підготовка майбутніх учителів до самоактуалізації у процесі професійної підготовки здійснюватиметься у процесі викладання нормативних фахових дисциплін, які вивчаються майбутніми вчителями музики, розробленого дисертантом спецсемінару «Шляхи самоактуалізації майбутнього вчителя музики» та у позааудиторній діяльності (педагогічна практика, самостійна робота тощо).

4. Аналіз проведеної експериментальної роботи підтвердив те, що виокремлення відповідних педагогічних умов та розробка поетапної моделі сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики є педагогічно обґрунтованими і позитивно впливають на підвищення рівня самоактуалізації майбутніх учителів музики у процесі професійної підготовки. У студентів експериментальних груп відбулися статистично значущі кількісні та якісні зміни в основних структурних компонентах самоактуалізації, що знайшло комплексне відображення у загальній позитивній динаміці рівнів самоактуалізації. В експериментальній групі, на відміну від контрольної, на статистично значущому рівні зменшилась кількість студентів з низьким рівнем самоактуалізації (з 71,3 % до 24,4 %), водночас підвищилася кількість студентів з високим (з 3,6 % до 28,7 %) і середнім (з 25,1 % до 46,8 %) рівнями самоактуалізації.

Основні наукові результати розділу опубліковані у працях автора: [213].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу психологічної, педагогічної, науково-методичної літератури і практики професійної підготовки вчителя музики з'ясовано, що незважаючи на значну кількість досліджень, які були проведені різними вченими, особливо зарубіжними психологами, в науці ще не встановився єдиний підхід до досліджуваної проблеми: є різні трактування поняття «самоактуалізація», а також спостерігається поліваріантність розкриття механізму розгортання самоактуалізації.

Узагальнивши різні підходи до визначення понять «самоактуалізація» та «готовність вчителя до професійної діяльності», ми виокремлюємо поняття «самоактуалізація майбутнього вчителя музики» як процес максимального виявлення та розвитку потенційних професійно-значущих можливостей, якостей та здібностей майбутнього вчителя музики. У результаті дослідження зроблено висновок, що професійна самоактуалізація обумовлена всім процесом професійної підготовки майбутніх учителів музики і виступає як значущий елемент готовності до педагогічної діяльності. За систематичного керівництва всі складові: зміст, методи, форми і засоби навчання, за умови вмілого і цілеспрямованого використання їх у навчальному процесі, можуть впливати на спонукання та розвиток прагнення студентів до музично-педагогічної самоактуалізації.

2. Результати теоретичного узагальнення дозволяють бачити структуру самоактуалізації майбутніх учителів музики в інтегративній єдності трьох компонентів (мотиваційно-ціннісного, інформаційно-пізнавального й операційно-діяльнісного) та відповідних показників: потреба у самоактуалізації; пізнавальні потреби; професійно-ціннісні орієнтації; мотивація професійного самовдосконалення; емоційне ставлення студентів до навчально-пізнавальної діяльності; знання сутності самоактуалізації, способів і засобів її здійснення; адекватність самооцінки майбутніми вчителями музики власних професійно важливих якостей;

знання студентів про власні індивідуальні особливості та їх вияв у навчальній і професійній музично-педагогічній діяльності; креативність (гнучкість, сенситивність, спонтанність поведінки); вміння студентів свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності; активна та планомірна робота над собою відповідно до мети професійної самоактуалізації; самостійність вибору засобів, прийомів та основних напрямів самоактуалізації; здійснення самоконтролю (та коригування) за етапами власної самоактуалізації.

Аналіз професійно-педагогічної підготовки на сучасному етапі та попереднього досвіду показав, що її традиційна система не створює належних умов для самоактуалізації майбутнього вчителя музики, оскільки порушує природну логіку формування цілісного суб'єкта педагогічної діяльності, формування особистісної диспозиції майбутнього вчителя.

3. Дослідженням доведено, що самоактуалізації майбутніх учителів музики сприяє цілеспрямована реалізація таких педагогічних умов: стимулювання у майбутніх учителів музики потреби у самоактуалізації; активізація самостійної творчо-пошукової діяльності майбутніх учителів музики; забезпечення ціннісного ставлення майбутніх учителів музики до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності.

4. На підставі узагальнення теоретичних положень, аналізу результатів констатувального етапу експерименту та обґрунтування педагогічних умов була розроблена й апробована модель сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики, яка реалізовувалась у навчальному процесі студентів-музикантів під час вивчення фахових дисциплін, розробленого спецсемінару «Шляхи самоактуалізації майбутнього вчителя музики», а також у процесі проходження педагогічної практики, позааудиторної і самостійної роботи. Модель містить три послідовні етапи: спонукальний, конструктивний та практико-орієнтований, кожний з яких супроводжувався доцільною реалізацією вищезгаданих педагогічних умов. Аналіз результатів формувального етапу експерименту

засвідчив, що реалізація обґрунтованих педагогічних умов і моделі сприяння самоактуалізації майбутніх учителів музики суттєво стимулює розвиток потреби студентів у самоактуалізації, мотивацію професійного самовдосконалення; сприяє опануванню студентами знань стосовно сутності самоактуалізації, способів і засобів її здійснення, а також сформованості практичних умінь і навичок їх використання. В експериментальній групі, на відміну від контрольної, суттєво зменшилась (з 71,3 % до 24,4 %) кількість студентів з низьким рівнем самоактуалізації; натомість збільшилась – з середнім (з 25,1 % до 46,8 %) і високим рівнем самоактуалізації (з 3,6 % до 28,7 %), що свідчить про ефективність розробленої моделі.

Проведене дослідження, звісно, не претендує на висвітлення всіх аспектів проблеми самоактуалізації майбутнього вчителя у процесі професійної підготовки. Подальшого дослідження потребують, на наш погляд, такі аспекти даної проблеми: самоактуалізація вчителів інших спеціальностей у процесі професійної підготовки; самоактуалізація фахівців інших спеціальностей в процесі професійної підготовки.

ДОДАТКИ

Додаток А

Самоактуалізаційний тест (САТ)

Шановні студенти!

Вам пропонується тест-опитувальник, кожен пункт якого містить дві думки, що позначаються буквами «а» і «б». Уважно прочитайте кожну пару та поставте відмітку біля номера відповідного питання те, яке більшою мірою відповідає Вашій точці зору (обведіть відповідну букву).

Методика:

1. а) Я вірю в себе тільки тоді, коли відчуваю, що можу виконати всі завдання, які мені були поставлені.
б) Я вірю в себе навіть тоді, коли відчуваю, що не можу виконати всі завдання, які мені були поставлені.
2. а) Я часто ніяковію, коли мені говорять компліменти.
б) Я рідко ніяковію, коли мені говорять компліменти.
3. а) Мені здається, що людина може прожити своє життя так, як вона бажає.
б) Мені здається, що у людини мало шансів прожити своє життя так, як вона бажає.
4. а) Я завжди відчуваю в собі сили для подолання життєвих негараздів.
б) Я далеко не завжди відчуваю в собі сили для подолання життєвих негараздів.
5. а) Я відчуваю докори сумління, коли гніваюся на тих, кого люблю.
б) Я не відчуваю докорів сумління, коли гніваюся на тих, кого люблю.
6. а) В складних ситуаціях потрібно діяти сталими способами, адже це гарантує успіх.
б) У складних ситуаціях потрібно завжди шукати принципово нові рішення.
7. а) Для мене важливо, чи поділяють інші мою думку.
б) Для мене не дуже важливо, щоб інші поділяли мою думку.

8. а) Мені здається, що людина має спокійно відноситися до того неприємного, що вона може почути про себе від інших.
б) Мені зрозуміло, коли люди ображаються, почувши щось неприємне про себе.
9. а) Я можу без докорів сумління відкласти на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
б) Мене мучать докори сумління, якщо я відкладаю на завтра те, що повинен зробити сьогодні.
10. а) Іноді я буваю такий злий, що мені хочеться «кидатися» на людей.
б) Я ніколи не буваю такий злий, щоб мені хотілося «кидатися» на людей.
11. а) Мені здається, що в майбутньому на мене чекає багато доброго.
б) Мені здається, що майбутнє обіцяє мені мало доброго.
12. а) Людина повинна залишатися чесною в усьому і завжди.
б) Бувають ситуації, коли людина має право бути нечесною.
13. а) Дорослі не повинні стримувати цікавість дитини, навіть якщо її задовільнення може мати негативні наслідки.
б) Не варто задовольняти надмірну цікавість дитини, якщо вона може призвести до негативних наслідків.
14. а) У мене часто виникає потреба знайти обґрунтування тим своїм діям, які я здійснюю тільки тому, що мені цього хочеться.
б) У мене майже ніколи не виникає потреба знайти обґрунтування тим своїм діям, які я здійснюю тільки тому, що мені цього хочеться.
15. а) Я всіляко намагаюся уникати розчарувань.
б) Я не прагну завжди уникати розчарувань.
16. а) Я рідко відчуваю стурбованість, коли думаю про майбутнє.
б) Я часто відчуваю стурбованість, коли думаю про майбутнє.
17. а) Я не хотів би відступати від своїх принципів навіть заради того, щоб здійснити те, за що люди були б мені вдячні.
б) Я не хотів би здійснити те, за що люди були б мені вдячні, навіть

якщо заради цього потрібно було б дещо від своїх принципів.

- 18.a) Мені здається, що більшість часу я не живу, а нібито готуюсь до того, щоб дійсно почати жити в майбутньому.
- б) Мені здається, що більшість часу я не готуюся до «майбутнього» життя, а дійсно живу вже зараз.
- 19.a) Зазвичай я кажу і роблю те, що вважаю за потрібне, навіть якщо це загрожує ускладненню відносин з товаришем.
- б) Я намагаюся не казати і не робити такого, що може загрожувати ускладненнями у відносинах з товаришем.
- 20.a) Люди, які проявляють підвищену цікавість до всього на світі, іноді мене дратують.
- б) Люди, які проявляють підвищену цікавість до всього на світі, завжди викликають у мене симпатію.
- 21.a) Мені не подобається, коли люди проводять багато часу в марних мріях.
- б) Мені здається, що немає нічого поганого в тому, що люди витрачають багато часу на марні мрії.
- 22.a) Я часто думаю про те, чи відповідає моя поведінка ситуації.
- б) Я рідко думаю про те, чи відповідає моя поведінка ситуації.
- 23.a) Мені здається, що будь-яка людина за своєю природою здатна долати ті складності, які ставить перед нею життя.
- б) Я не вважаю, що будь-яка людина за своєю природою здатна долати ті складності, які ставить перед нею життя.
- 24.a) Головне в нашому житті – це створювати щось нове.
- б) Головне в нашому житті – приносити людям користь.
- 25.a) Мені здається, що було б краще, якби у великої кількості чоловіків переважали традиційні чоловічі риси характеру, а у жінок – традиційні жіночі.
- б) Мені здається, що було б краще, якщо б чоловіки і жінки мали в собі і традиційно чоловічі, і традиційно жіночі якості характеру.

- 26.а) Дві людини краще ладять між собою, якщо кожен з них намагається перш за все доставити задоволення іншому на противагу вільному вираженню своїх почуттів.
- б) Дві людини краще ладять між собою, якщо кожен з них намагається перш за все виразити почуття, на противагу прагненню надати задоволення іншому.
- 27.а) Жорстокі егоїстичні дії, які скоюють люди, є природнім проявом їхньої людської природи.
- б) Жорстокі егоїстичні дії, які скоюють люди, не є проявом їхньої людської природи.
- 28.а) Здійснення моїх планів в майбутньому багато в чому залежить від того, чи будуть у мене друзі.
- б) Здійснення моїх планів в майбутньому лише в незначній мірі залежить від того, чи будуть у мене друзі.
- 29.а) Я впевнений в собі.
- б) Я не впевнений в собі.
- 30.а) Мені здається, що найціннішим для людини є улюблена робота.
- б) Мені здається, що найціннішим для людини є щасливе сімейне життя.
- 31.а) Я ніколи не пліткую.
- б) Іноді мені подобається пліткувати.
- 32.а) Я мирюся з протиріччями в собі.
- б) Я не можу змиритися з протиріччями в собі.
- 33.а) Якщо незнайома людина надасть мені послугу, то я відчуваю себе зобов'язаним йому.
- б) Якщо незнайома людина надасть мені послугу, то я не відчуваю себе зобов'язаним йому.
- 34.а) Іноді мені складно бути щирим навіть тоді, коли мені цього хочеться.
- б) Мені завжди вдається бути щирим, коли мені цього хочеться.

- 35.а) Мене рідко турбує відчуття провини.
б) Мене часто турбує відчуття провини.
- 36.а) Я постійно відчуваю себе зобов'язаним робити все, що від мене залежить, щоб у тих, з ким я спілкуюсь, був гарний настрій.
б) Я не відчуваю себе зобов'язаним робити все, що від мене залежить, щоб у тих, з ким я спілкуюсь, був гарний настрій.
- 37.а) Мені здається, що кожна людина повинна мати уявлення про основні закони фізики.
б) Мені здається, що багато людей можуть обійтися без знань законів фізики.
- 38.а) Я вважаю необхідним слідувати правилу «не витратити часу дарма».
б) Я не вважаю необхідним слідувати правилу «не витратити часу дарма».
- 39.а) Критичні зауваження на мою адресу понижують мою самооцінку.
б) Критичні зауваження на мою адресу не понижують мою самооцінку.
- 40.а) Я часто хвилююся із-за того, що в даний момент не роблю нічого важливого.
б) Я рідко хвилююся із-за того, що в даний момент не роблю нічого важливого.
- 41.а) Я часто залишаю приємне «на потім».
б) Я не залишаю приємне «на потім».
- 42.а) Я часто приймаю спонтанні рішення.
б) Я рідко приймаю спонтанні рішення.
- 43.а) Я прагну відкрито виражати свої почуття, навіть якщо це може призвести до якихось неприємностей.
б) Я прагну не виражати відкрито свої почуття в тих випадках, коли це може призвести до якихось неприємностей.
- 44.а) Я не можу сказати, що я собі подобаюся.

- б) Я можу сказати, що я собі подобаюся.
- 45.а) Я часто згадую про неприємні для мене речі.
- б) Я рідко згадую про неприємні для мене речі.
- 46.а) Мені здається, що люди повинні відкрито проявляти у спілкуванні з іншими своє незадоволення ними.
- б) Мені здається, що у спілкуванні з іншими, люди повинні приховувати своє незадоволення ними.
- 47.а) Мені здається, що я можу судити про те, як повинні поводити себе інші люди.
- б) Мені здається, що я не можу судити про те, як повинні поводити себе інші люди.
- 48.а) Мені здається, що заглиблення у вузьку спеціалізацію необхідно для справжнього вченого.
- б) Мені здається, що заглиблення у вузьку спеціалізацію робить людину обмеженою.
- 49.а) За визначенням того, що добре, а що погано, для мене важлива думка інших людей.
- б) Я намагаюся сам визначити, що добре, а що погано.
- 50.а) Мені буває складно відрізнити кохання від звичайного сексуального потягу.
- б) Я легко відрізняю кохання від звичайного сексуального потягу.
- 51.а) Мене постійно хвилює проблема самовдосконалення.
- б) Мене не хвилює проблема самовдосконалення.
- 52.а) Досягнення щастя не може бути метою людських відносин.
- б) Досягнення щастя – це головна мета людських відносин.
- 53.а) Мені здається, я можу повністю довіряти своїм особистим оцінкам.
- б) Мені здається, я не можу повністю довіряти своїм особистим оцінкам.
- 54.а) За необхідністю людина може досить легко позбавитися своїх звичок.

- б) Людині досить складно позбавитися своїх звичок.
- 55.a) Мої почуття іноді призводять до нерозуміння мене самого.
- б) Мої почуття ніколи не призводять мене до нерозуміння.
- 56.a) У деяких випадках я вважаю себе в праві дати людині зрозуміти, що вона мені здається нерозумною та нецікавою.
- б) Я не вважаю себе в праві дати людині зрозуміти, що вона мені здається нерозумною та нецікавою.
- 57.a) Можна судити зі сторони, на скільки щасливо складаються відношення між людьми.
- б) Спостерігаючи зі сторони, неможливо сказати, на скільки вдало складаються відношення між людьми.
- 58.a) Я часто перечитую книги, які сподобались, декілька раз.
- б) Я вважаю, що краще прочитати якусь книгу, ніж повертатись до вже прочитаної.
- 59.a) Я дуже захоплююсь своєю роботою.
- б) Я не можу сказати, що захоплююсь своєю роботою.
- 60.a) Я незадоволений своїм минулим.
- б) Я задоволений своїм минулим.
- 61.a) Я відчуваю себе зобов'язаним завжди казати правду.
- б) Я не відчуваю себе зобов'язаним завжди казати правду.
- 62.a) Існує дуже мало ситуацій, коли я можу дозволити собі байдикувати.
- б) Існує дуже багато ситуацій, коли я можу дозволити собі байдикувати.
- 63.a) Прагнучи розібратись в характері та почуттях оточуючих, люди часто бувають занадто безтактні.
- б) Прагнення розібратись в характері та почуттях оточуючих природно для людини.
- 64.a) Зазвичай я розчаровуюся із-за втрати чи поламки речей, які мені подобаються.
- б) Зазвичай я не розчаровуюся із-за втрати чи поламки речей, які мені

подобаються.

- 65.а) Я відчуваю себе зобов'язаним поступати так, як від мене очікують оточуючі.
- б) Я не відчуваю себе зобов'язаним поступати так, як від мене очікують оточуючі.
- 66.а) Цікавість до самого себе завжди необхідна для людини.
- б) Зайва цікавість до самого себе іноді має погані наслідки.
- 67.а) Іноді я боюсь бути самим собою.
- б) Я ніколи не боюся бути самим собою.
- 68.а) Більша частина того, що мені приходить робити, подобається мені.
- б) Лише небагато з того, що я роблю, подобається мені.
- 69.а) Лише пихаті люди думають про свою гідність і не думають про недоліки.
- б) Не тільки пихаті люди думають про свою гідність.
- 70.а) Я не можу робити що-небудь для інших, не вимагаючи, щоб вони це оцінили.
- б) Я можу очікувати від інших, щоб вони оцінили те, що я роблю для них.
- 71.а) Людина повинна каятися у своїх діях.
- б) Людина зовсім необов'язково має каятися у своїх діях.
- 72.а) Мені необхідні обґрунтування для прийняття моїх почуттів.
- б) Зазвичай мене не потрібні обґрунтування для прийняття моїх почуттів.
- 73.а) В більшості ситуацій я перш за все хочу зрозуміти, чого хочу я сам.
- б) В більшості ситуацій я перш за все хочу зрозуміти, чого хочуть оточуючі.
- 74.а) Я намагаюся ніколи не бути «білою вороною».
- б) Я ніколи дозволяю собі бути «білою вороною».

- 75.а) Коли я подобаюся сам собі, мені здається, що я подобаюся всім оточуючим.
- б) Навіть коли я подобаюся сам собі, я розумію, що є люди, яким я неприємний.
- 76.а) Моє минуле в значній мірі визначає моє майбутнє.
- б) Моє минуле дуже слабо визначає моє майбутнє.
- 77.а) Часто буває так, що виразити свої почуття важливіше, ніж обдумувати ситуацію.
- б) Досить рідко буває так, що виразити свої почуття важливіше, ніж обдумувати ситуацію.
- 78.а) Ті зусилля і затрати, яких потребує пізнання істини виправдані, так як вони приносять користь людям.
- б) Ті зусилля і затрати, яких потребує пізнання істини виправдані хоча б тим, що вони надають людині емоційного задоволення.
- 79.а) Мені завжди необхідно, щоб інші схвалювали те, що я роблю.
- б) Мені не завжди потрібно, щоб інші схвалювали те, що я роблю.
- 80.а) Я довіряю тим рішенням, які я приймаю раптово.
- б) Я не довіряю тим рішенням, які я приймаю раптово.
81. а) Напевно я можу сказати, що живу з відчуттям щастя.
- б) Напевно я не можу сказати, що живу з відчуттям щастя.
- 82.а) Досить часто мені буває нудно.
- б) Мені ніколи не буває нудно.
- 83.а) Я часто виявляю свою прихильність до людини, незалежно від того, чи взаємна вона.
- б) Я рідко виявляю свою прихильність до людини, коли невпевнений, що вона взаємна.
- 84.а) Я легко приймаю ризиковані рішення.
- б) Зазвичай мені буває складно приймати ризиковані рішення.
- 85.а) Я намагаюся в усьому і завжди бути щирим.
- б) Іноді я вважаю можливим шахраювати.

- 86.а) Я готовий змиритись зі своїми помилками.
б) Мені складно змиритись зі своїми помилками.
- 87.а) Зазвичай я відчуваю себе винним, коли дію егоїстично.
б) Зазвичай я не відчуваю себе винним, коли дію егоїстично.
- 88.а) Діти повинні розуміти, що в них немає тих прав і привілеїв, як у дорослих.
б) Дітям необов'язково усвідомлювати, що в них немає тих прав і привілеїв, як у дорослих.
- 89.а) Я добре знаю, які почуття я здатен відчувати, а які ні.
б) Я ще не до кінця зрозумів, які почуття я маю відчувати, а які ні.
- 90.а) Я вважаю, що більшості людей можна довіряти.
б) Я вважаю, що без крайньої необхідності людям довіряти не варто.
- 91.а) Минуле, теперішнє і майбутнє уявляються мені як єдине ціле.
б) Моє теперішнє уявляється мені надуже пов'язаним з минулим і майбутнім.
- 92.а) Я віддаю перевагу відпустці у подорожі, навіть якщо це пов'язано з великим незручностями.
б) Я віддаю перевагу спокійній відпустці, в комфортабельних умовах.
- 93.а) Буває, що мені подобаються люди, чию поведінку я не схвалюю.
б) Мені майже ніколи не подобаються люди, чию поведінку я не схвалюю.
- 94.а) Людям від природи властиво розуміти один одного.
б) За своєю природою людині властиво піклуватися про свої особисті потреби.
- 95.а) Мені не подобаються яскраві штучки.
б) Мені іноді подобаються яскраві штучки.
- 96.а) Мене люблять тому, що я сам здатен любити.
б) Мене люблять тому, що я намагаюся заслуговувати любов оточуючих.

97. а) Мені здається, що емоційне та раціональне в людині протиріччять один одному.
б) Мені здається, що емоційне та раціональне в людині не протиріччять один одному.
98. а) Я почуваю себе впевненим у відношеннях з іншими людьми.
б) Я почуваю себе невпевненим у відношеннях з іншими людьми.
99. а) Захищаючи особисті інтереси, люди часто ігнорують інтереси оточуючих.
б) Захищаючи особисті інтереси, люди зазвичай не забувають про інтереси оточуючих.
100. а) Я завжди можу покладатися на свою здібність орієнтуватися в ситуації.
б) Я далеко не завжди можу покладатись на свою здібність орієнтуватися в ситуації.
101. а) Я вважаю, що здібність до творчості – природна якість людини.
б) Я вважаю, що далеко не всі люди обдаровані природною здібністю до творчості.
102. а) Зазвичай я не засмучуюся, якщо мені не вдається добитись досконалості в чому-небудь.
б) Я часто засмучуюся, якщо мені не вдається добитись досконалості в чому-небудь.
103. а) Іноді я боюсь здаватися занадто ніжним.
б) Я ніколи не боюсь показатися занадто ніжним.
104. а) Мені легко зміритися зі своїми слабкостями.
б) Мені складно зміритися зі своїми слабкостями.
105. а) Мені здається, що я повинен добиватися досконалості в усьому, що я роблю.
б) Мені здається, що я не повинен добиватися досконалості в усьому, що я роблю.
106. а) Мені часто випадає виправдовувати свої дії перед самим собою.

- б) Мені рідко випадає виправдовувати свої дії перед самим собою.
107. а) Вибираючи для себе будь-яке заняття, людина повинна рахуватися з тим, на скільки це їй необхідно.
- б) Людина повинна завжди займатись тільки тим, що їй цікаво.
108. а) Я можу сказати, що мені подобається більшість людей, яких я не знаю.
- б) Я не можу сказати, що мені подобається більшість людей, яких я не знаю.
109. а) Іноді я не проти того, щоб мною командували.
- б) Мені ніколи не подобається, коли мною командують.
110. а) Я не соромлюся виявляти свої слабкості перед друзями.
- б) Мені нелегко виявляти свої слабкості, навіть перед друзями.
111. а) Я часто боюся зробити якусь помилку.
- б) Я не боюся зробити якусь помилку.
112. а) Найбільше задоволення людина отримує, коли досягає бажаного результату в роботі.
- б) Найбільше задоволення людина отримує саме в процесі роботи.
113. а) Про людину ніколи з упевненістю не можна сказати чи добра вона чи зла.
- б) Зазвичай про людину можна сказати чи добра вона, чи зла.
114. а) Я майже завжди відчуваю в собі сили діяти так, як я вважаю за потрібне, не дивлячись на наслідки.
- б) Я далеко не завжди відчуваю в собі сили діяти так, як я вважаю за потрібне, не дивлячись на наслідки.
115. а) Люди часто дратують мене.
- б) Люди рідко дратують мене.
116. а) Моє почуття самоповаги багато в чому залежить від того, чого я досяг.
- б) Моє почуття самоповаги в невеликій мірі залежить від того, чого я досяг.

117. а) Зріла людина завжди повинна усвідомлювати причини кожної своєї дії.
б) Зріла людина не обов'язково повинна усвідомлювати причини кожної своєї дії.
- 118.а) Я сприймаю себе таким, яким мене бачать оточуючі.
б) Я бачу себе не зовсім таким, яким мене бачать оточуючі.
- 119.а) Буває, що я соромлюсь своїх почуттів.
б) Я ніколи не соромлюсь своїх почуттів.
- 120.а) Мені подобається брати участь в палких суперечках.
б) Мені не подобається брати участь в палких суперечках.
- 121.а) У мене не вистачає часу на те, щоб слідкувати за новинками у світі мистецтва та літератури.
б) Я постійно слідкую за новинками у світі мистецтва та літератури.
- 122.а) Мені завжди вдається керуватись у житті своїми особистими почуттями і бажаннями.
б) Мені не завжди вдається керуватись у житті своїми особистими почуттями і бажаннями.
- 123.а) Я часто керуюся загальноприйнятими уявленнями у рішенні моїх особистих проблем.
б) Я рідко керуюсь загальноприйнятими уявленнями у рішенні моїх особистих проблем.
- 124.а) Мені здається, що для того, щоб займатися творчою діяльністю, людина має володіти спеціальними знаннями у цій сфері.
б) Мені здається, що для того, щоб займатися творчою діяльністю, людина не обов'язково має володіти спеціальними знаннями у цій сфері.
- 125.а) Я боюся невдач.
б) Я не боюся невдач.
- 126.а) Мене часто турбує питання про те, що відбудеться у майбутньому.

б) Мене рідко турбує питання про те, що відбуватиметься у майбутньому.

Ключи до тесту:

Шкала орієнтації у часі: 11-а, 16-б, 18-б, 21-а, 28-б, 38-б, 40-б, 41-б, 45-б, 64-б, 71-б, 82-б, 91-б, 106-б, 126-б.

Шкала підтримки: 1-б, 2-б, 3-а, 4-а, 5-б, 7-а, 8-а, 9-а, 10-а, 12-б, 14-б, 15-б, 17-а, 19-а, 22-б, 23-а, 25-б, 26-б, 27-б, 29-а, 31-б, 32-а, 33-б, 34-а, 35-б, 36-б, 39-б, 42-а, 43-а, 44-б, 46-а, 47-б, 49-б, 50-б, 51-б, 52-а, 53-а, 55-а, 56-а, 57-а, 59-а, 61-б, 62-б, 65-б, 66-а, 67-б, 68-а, 69-б, 70-а, 72-б, 73-а, 74-б, 75-б, 77-а, 80-а, 81-а, 83-а, 85-б, 86-а, 87-б, 88-б, 89-б, 90-а, 93-а, 94-а, 95-б, 96-а, 97-а, 98-а, 99-б, 100-а, 102-а, 103-б, 104-а, 105-б, 108-б, 109-а, 110-а, 111-б, 113-а, 114-а, 115-а, 116-б, 117-б, 118-а, 119-б, 120-а, 122-а, 123-б, 125-б.

Шкала ціннісної орієнтації: 17-а, 29-а, 42-а, 49-б, 50-б, 53-а, 56-а, 59-а, 67-б, 68-а, 69-б, 80-а, 81-а, 90-а, 93-а, 97-а, 99-б, 113-а, 114-а, 122-а.

Шкала гнучкості поведінки: 3-а, 9-а, 12-б, 33-б, 36-б, 38-б, 40-б, 47-б, 50-б, 51-б, 61-б, 62-б, 65-б, 68-б, 70-а, 74-б, 82-б, 85-б, 95-б, 97-а, 99-б, 102-а, 105-б, 123-б.

Шкала сенситивності: 2-б, 5-б, 10-а, 43-а, 46-а, 55-а, 73-а, 77-а, 83-а, 89-б, 103-б, 119-б, 122-а.

Шкала спонтанності: 5-б, 14-б, 15-б, 26-б, 42-а, 62-а, 67-б, 74-б, 77-а, 80-а, 81-а, 83-а, 95-б, 114-а.

Шкала самоповаги: 2-б, 3-а, 7-б, 23-а, 29-а, 44-б, 53-а, 66-а, 69-б, 98-а, 100-а, 102-а, 106-б, 114-а, 122-а.

Шкала самоприйняття: 1-б, 8-а, 14-б, 22-б, 31-б, 32-а, 34-а, 39-б, 53-а, 61-б, 71-б, 75-б, 86-а, 87-б, 104-а, 105-б, 106-б, 110-а, 111-б, 116-б, 125-б.

Шкала уявлень про природу людини: 23-а, 25-б, 27-б, 50-б, 66-а, 90-а, 94-а, 97-а, 99-б, 113-а.

Шкала синергії: 50-б, 58-а, 91-б, 93-а, 97-а, 99-б, 113-а.

Шкала прийняття агресії: 5-б, 8-а, 10-а, 15-б, 19-а, 29-а, 39-б, 43-а, 46-а,

56-а, 57-б, 67-б, 85-б, 93-а, 94-а, 115-а.

Шкала контактності: 5-б, 7-б, 17-а, 23-б, 26-б, 36-б, 46-а, 65-б, 70-а, 73-а, 74-б, 75-б, 79-б, 96-а, 99-б, 103-б, 108-б, 109-а, 120-а, 123-б.

Шкала пізнавальних потреб: 13-а, 20-б, 37-а, 48-а, 63-б, 66а-, 78-б, 82-б, 92-а, 107-б, 121-б.

Шкала креативності: 6-б, 24-а, 30-а, 42-а, 54-а, 58-а, 59-а, 68-а, 84-а, 101-а, 105-б, 112-б, 123-б, 124-б.

Додаток Б

Інструкція «ОА» (модифікована В. Смекалом і М. Кучером)

Дана анкета розрахована на отримання Орієнтовної інформації про деякі особливості Вашої діяльності. На кожен пункт анкети можливі три варіанти відповіді, позначені буквами А, В, С. З відповідей на кожен пункт виберіть ту, яка найкраще висловлює Вашу точку зору, яка для Вас найбільш цінна або здається Вам найбільш вірною.

Букву Вашої відповіді (А, В або С) напишіть на бланку відповідей проти номера питання в стовпчику «Найбільше». Потім з цих же питань виберіть те, яке менше за інших відповідає Вашій точці зору, найменш цінне для Вас або найменше відповідає дійсності .

Букву відповіді напишіть проти номера питання в стовпчику «Найменше». Для кожного питання використовуйте тільки дві літери. Залишкова відповідь не записується ніде.

Над запитанням не думайте надто багато і довго, перший вибір зазвичай буває самим прийнятним. Час від часу контролюйте себе: чи вірно Ви записуєте відповіді. Якщо знайдете помилку, виправте її, але так, щоб виправлення було чітко видно.

БЛАНК ВІДПОВІДЕЙ

N	Найбільше	Найменше
1.		
2.		
3.		
4.		
5.		
6.		

7.		
8.		
9.		
10.		
11.		
12.		
13.		
14.		
15.		
16.		
17.		
18.		
19.		
20.		
21.		
22.		
23.		
24.		
25.		
26.		
27.		
28.		
29.		
30.		

1. Найбільше задоволення у житті дає:

- A. Оцінка за виконану роботу.
- B. Розуміння, що робота зроблена добре.
- C. Розуміння того, що людина знаходиться в оточенні друзів.

2. Якби я грав у футбол, то хотів би бути:

- A. Тренером, який розробляє тактичні ігри.
- B. Відомим гравцем.
- C. Найкращим капітаном команди.

3. Найкращими викладачами (лекторами) є ті, які:

- A. Проявляють цікавість до слухачів і до кожного мають індивідуальний підхід.
- B. Викликають таку цікавість до предмету, що слухачі із задоволенням поглиблюють з нього знання.
- C. Створюють таку атмосферу в колективі, в якій ніхто не боїться висловити свою думку.

4. Слухачі оцінюють викладачів як найгірших таких, які:

- A. Володіють сарказмом чи іронією та не приховують того, що деякі люди їм не подобаються.
- B. Викликають у всіх дух суперництва один перед одним.
- C. Не можуть слідувати за своєю думкою та складають враження, що предмет, який вони викладають, їх не цікавить.

5. Я радію, коли мої друзі:

- A. Допмагають іншим, по-можливості.
- B. Завжди лояльні (вірні, надійні).
- C. Інтелігентні та мають багато інтересів.

6. Найкращими друзями вважають тих:

- A. З якими добре складається суспільне життя, взаємні відносини.
- B. Які можуть більше, ніж я.
- C. В яких можна бути впевненим.

7. Я хотів би бути відомим, як ті, хто:

- A. Досяг життєвого успіху.
- B. Може сильно любити.
- C. Відрізняється дружелюбністю та доброзичливістю.

8. Якщо б я міг вибирати, я би хотів бути:

- A. Науковим працівником.
- B. Начальником відділу.
- C. Досвідченим льотчиком.

9. Коли я був дитиною, мені подобалося:

- A. Грати з друзями.
- B. Успіхи в ділах (відчуття виконаних завдань).
- C. Коли мене за щось хвалили.

10. Найбільше мені не подобається, коли:

- A. Наштовхуюсь на перепони при виконанні покладеного на мене завдання.
- B. Коли в колективі погіршуються товариські відносини.
- C. Коли мене критикує начальник.

11. Головна роль шкіл повинна бути у:

- A. Підготовці учнів до виконання завдань, які ставить перед нами життя, стосовно роботи за своєю спеціальністю.
- B. Розвитку індивідуальних здібностей учнів, їх самостійності та довіри до себе.
- C. Вихованні в учнів якостей, завдяки яким вони могли б добре співіснувати з людьми.

12. Мені не подобаються колективи, в яких:

- A. Недемократична система.
- B. Людина втрачає індивідуальність у загальному натовпі.
- C. Неможливий прояв особистої ініціативи.

13. Якщо б у мене було більше вільного часу, я би використав його:

- A. Для спілкування з друзями.
- B. Для своїх улюблених занять або для подальшої самоосвіти.
- C. Для відпочинку.

14. Мені здається, що я здатен на більше, коли:

- A. Я працюю з людьми, які мені подобаються.
- B. У мене робота, яка мене задовольняє.
- C. За мої зусилля отримую нагороду.

15. Мені подобається, коли:

- A. Інші люди цінують мене.
- B. Відчуваю особистісне задоволення від роботи, яку виконую.
- C. Приємно проводжу час із друзями.

16. Якби про мене писали у газетах, я б хотів, щоб:

- A. Писали про роботу, яку я виконав.
- B. Похвалили мене за якусь роботу (діяльність).
- C. Повідомили про те, що мене вибрали в комітет якогось об'єднання.

17. Найкраще я вчився би, якщо викладач:

- A. Мав би до мене індивідуальний підхід.
- B. Стимулював мене на більш цікаву працю, розвиваючи мою цікавість до виконуваної роботи.
- C. Створював дискусію за окремими питаннями.

18. Немає нічого гіршого, ніж:

- A. Приниження власної гідності.
- B. Невдача під час виконання важливого завдання.
- C. Втрата друзів.

19. Найбільше я ціную:

- A. Особистий успіх.
- B. Загальну роботу.
- C. Практичні результати.

20. Дуже мало людей:

- A. Дійсно радіють роботі, яку виконують.
- B. Із задоволенням працюють в колективі.
- C. Виконують роботу дуже добре.

21. Я погано переношу:

- A. Сварки та спори.
- B. Відкидання нового.
- C. Людей, які вважають себе гіршими за інших.

22. Я хотів би:

- A. Щоб інші вважали мене другом.
- B. Допомогати іншим у загальній справі.
- C. Викликати захоплення інших.

23. Мені подобається начальство, коли воно:

- A. Вимогливе.
- B. Користується авторитетом.
- C. Доступне.

24. На роботі я хотів би:

- A. Щоб рішення приймалося колективно.
- B. Самостійно працювати над рішенням проблем.
- C. Щоб начальник, прийняв мої позитивні якості.

25. Я хотів би прочитати книгу:

- A. Про мистецтво добре уживатись з людьми.
- B. Про життя відомої людини.
- C. Типу «Зроби сам».

26. Якби б у мене були музичні здібності, я хотів би бути:

- A. Диригентом.
- B. Співаком.
- C. Композитором.

27. Вільний час я з найбільшим задоволенням проводжу:

- A. Дивлячись шпійонські та детективні фільми.
- B. У спілкуванні та розвагах з друзями.
- C. Займаючись своєю улюбленою справою (розвагою).

28. За умови фінансового успіху я би з великим задоволенням:

- A. Вигадав цікавий конкурс.
- B. Виграв в конкурсі.

С. Організував би конкурс і керував би ним.

29. Для мене найважливіше знати:

А. Що я хочу зробити.

В. Як досягти мети.

С. Як задіяти інших до досягнення моєї мети.

30. Людина має себе вести так, щоб:

А. Інші були задоволені нею.

В. Виконувати перш за все своє завдання.

С. За його роботу не потрібно було б докоряти.

Ключ до «ОА»

Спрямова- ність на себе (НС):		Спрямова- ність на взаємодію (ВД):		Спрямова- ність на завдання (НЗ):	
1.А.	16. В.	1.С.	16. С.	1.В.	16.А.
2. В	17.А.	2.С.	17.С.	2.А	17. В.
3.А.	18. А.	3.С.	18. С.	3.В	18. В.
4.А.	19.А.	4.В.	19. В.	4. С	19. С.
5. В	20. С	5.А.	20. В.	5. С.	20.А.
6. С.	21. С.	6.А.	21. А.	6. В	21. В.
7.А.	22. С.	7. С.	22.А	7.В	22. В.
8. С.	23. В.	8. В.	23. С.	8.А.	23.А.
9. С.	24.С.	9.А.	24.А.	9. В.	24.В.
10. С.	25. В.	10. В.	25.А.	10.А.	25. С.
11. В.	26. В.	11. С.	26.А.	11. А.	26. С.
12. В.	27.А	12.А.	27В.	12.С.	27.С.
13. С.	28. В.	13.А.	28. С.	13. В.	28.А.
14. С.	29.А.	14.А.	29 С.	14.В.	29.В.
15.А.	30. С.	15. С.	30.А.	15. В.	30. В.

Обробка даних

Якщо вказана в «ключі» буква (А, В, С) віднесена до рубрики «Найбільше», то їй приписується 2 бали по даному виду напрямку. Якщо ж буква розташована під індексом «Найменше», то їй приписується 0 балів. Далі підраховується кількість двійок та кількість нулів по кожному виду напрямку. З кількості двійок вираховується кількість нулів і до цієї різниці додається 30. Загальна сума балів за всіма трьома видами напрямку повинна становити 90. В результаті обробки даних виявляється домінуючий напрямок, за рахунок великої кількості набраних балів.

Додаток В

Анкета для студентів

Що дасть Вам робота у школі?	Так	Ні
Можливість мати улюблену роботу		
Можливість виявити свої здібності та досягти успіху		
Можливість професійного зростання		
Можливість постійного спілкування з дітьми та працювати в шкільному колективі		
Можливість для самовдосконалення та особистісного розвитку		
Можливість проявляти ініціативу, самостійність, організаторські здібності		
Можливість бути в курсі нових педагогічних ідей		
Можливість розробляти особистий педагогічний підхід до навчання та розвитку дітей		
Можливість мати зручний графік роботи, хороші санітарно-гігієнічні умови		
Можливість займатися у вільний час улюбленим видом спорту, мистецтвом		
Можливість мати хорошу зарплату		
Що, на Вашу думку, буде заважати успішній праці молодого вчителя?	Так	Ні
Слабкий рівень підготовки до педагогічної діяльності		
Невміння складати плани, програми уроків		
Невміння виготовляти наочні, дидактичні матеріали		
Невміння використовувати технічні засоби навчання		
Незнання принципів, методів та форм навчальної діяльності		
Незнання нових загальнопедагогічних і методичних робіт		
Відчуття нервового та фізичного перевтомлення		
Відсутність умов для підвищення освіти, кваліфікації		
Невдоволеність взаємовідносинами у колективі		
Відсутність можливостей для особистісної реалізації		
Невідповідність посади зі спеціальністю, яку отримали у вузі		

Додаток Д

Анкети для студентів

1. Що Ви розумієте під поняттям «самоактуалізація» особистості?
2. У чому специфіка самоактуалізації особистості майбутнього вчителя музики?
3. Під впливом яких факторів, на Вашу думку, відбувається цей процес?
4. Які якості Вашої особистості, як майбутнього вчителя музики, потребують удосконалення в першу чергу?
5. Якими засобами Ви цього досягаєте? Що Вам заважає у процесі самовдосконалення?
6. Чи впливає навчально-виховний процес в університеті на самоактуалізацію Вашої особистості?
7. Які б зміни Ви внесли б у навчальний процес, аби підвищити ефективність самоактуалізації особистості майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки?
8. Яким є Ваш ідеал самоактуалізованого вчителя музики?

Інструкція: Вам пропонується анкета щодо визначення необхідних умов для сприяння процесу Вашої самоактуалізації як майбутнього вчителя музики в умовах професійної підготовки. Відповідайте на питання, вибираючи свій варіант відповіді.

1. Чи вважаєте Ви необхідним підвищення рівня розуміння Вами поняття "самоактуалізація особистості"? (Підкресліть).

- Так

- Ні

2. Чи вважаєте Ви, що сучасний факультет музичного мистецтва створює сприятливі умови для самоактуалізації майбутнього вчителя музики? (Підкресліть).

- Так

- Ні

3. Які психологічні бар'єри на шляху до самоактуалізації особистості учня Ви можете назвати? (Підкресліть або впишіть).

- а) недостатній рівень знань студентів про власні потенційні можливості;
- б) нехтування педагогами індивідуальних особливостей особистості студента;
- в) переважання стандартних підходів у навчанні над творчими;
- г) Ваші пропозиції...

4. Що можна зробити, на Вашу думку, щоб процес самоактуалізації особистості майбутнього вчителя музики набув ефективності?

- а) введення нового курсу "Самоактуалізація майбутнього вчителя музики";
- б) проведення постійних консультацій для студентів з питань самовдосконалення та самоактуалізації;
- в) впровадження новітніх технологій навчання та творчого підходу;
- г) Ваші пропозиції...

5. Чи вважаєте Ви себе достатньою мірою самоактуалізованою особистістю? (Підкресліть).

- Так

- Ні

6. Якщо "ні", то які можливі причини недостатнього рівня самоактуалізації? (Підкресліть або впишіть).

- а) відсутність потреби у самоактуалізації;
- б) відсутність знань про самоактуалізацію;
- в) негативне емоційне ставлення майбутніх вчителів музики до навчально-пізнавальної діяльності;
- г) Ваші пропозиції...

Опитувальник САМОАЛ
(за А.Лазукіним)

ІНСТРУКЦІЯ

Із двох варіантів тверджень виберіть той, який Вам більше подобається або краще узгоджується з Вашими уявленнями, точніше відображує Вашу думку. Тут немає гарних чи поганих, правильних чи неправильних відповідей. Найкращою буде та, яка виникне першою.

1. а) Наступить час, коли я буду жити по-справжньому, не так, як зараз.
б) Я впевнений, що зараз я живу по-справжньому.
2. а) Я захоплююся своєю професією.
б) Не можу сказати, що мені подобається моя професія і те, чим я займаюся.
3. а) Якщо незнайома людина надасть мені послугу, я почуваю себе зобов'язаним їй.
б) Приймаючи послугу від незнайомої людини, я не почуваю себе зобов'язаним їй.
4. а) Мені буває важко розібратися в своїх почуттях.
б) Я завжди можу розібратися у власних почуттях
5. а) Я часто замислююся над тим, чи правильно себе повів у тій чи іншій ситуації.
б) Я рідко задумуюся над тим, наскільки правильною є моя поведінка.
6. а) Я почуваю себе незручно, коли мені говорять компліменти.
б) Я не почуваю себе незручно, коли мені говорять компліменти.
7. а) Здатність до творчості – природна властивість людини.
б) Далеко не всі люди мають здатність до творчості.
8. а) У мене не завжди є час на те, щоб бути у курсі новин літератури і мистецтва.
б) Я докладаю зусиль, щоб орієнтуватись у новинах літератури і

мистецтва.

9. а) Я часто приймаю ризиковані рішення.

б) Мені важко приймати ризиковані рішення.

10. а) Деколи я можу дати співбесіднику зрозуміти, що він здається мені нерозумним та нецікавим.

б) Я вважаю недопустимим той факт, щоб дати зрозуміти людині, що вона нерозумна і нецікава.

11. а) Я люблю залишати приємне “на потім”

б) Я не залишаю приємне “на потім”.

12. а) Я вважаю некоректним переривати розмову, якщо вона цікава лише моєму співрозмовнику.

б) Я можу швидко і рішуче перервати розмову, якщо вона цікава лише одній стороні.

13. а) Я прагну досягнення внутрішньої гармонії.

б) Стан внутрішньої гармонії, скоріше за все, недосяжний.

14. а) Не можу прямо сказати, що я собі подобаюся.

б) Я собі подобаюся.

15. а) Я думаю, що більшості людей можна довіряти.

б) Думаю, що без крайньої необхідності людям довіряти не варто.

16. а) Праця, яка погано оплачується, не може приносити задоволення.

б) Цікавий, творчий зміст роботи – це вже нагорода для людини.

17. а) Досить часто мені буває скучно.

б) Мені ніколи не буває скучно.

18. а) Я не буду поступатися власними принципами навіть ради корисних справ, за які люди могли б бути мені вдячні.

б) Я зміг би поступитися власними принципами задля справ, які б викликали вдячність оточуючих людей.

19. а) Деколи мені важко бути щирим.

б) Мені завжди вдається бути щирим.

20. а) Коли я подобаюсь собі, мені здається, що я подобаюсь і оточуючим.

- б) Навіть коли я подобаюся собі, то розумію, що є люди, яким я неприємний.
21. а) Я довіряю своїм бажанням, які раптово виникають.
- б) Свої раптові бажання я завжди намагаюся обдумати.
22. а) Я повинен досягти досконалості в усьому, що роблю.
- б) Я не дуже турбуюся, коли мені не вдається досягти досконалості усьому.
23. а) Егоїзм – природна властивість будь-якої людини.
- б) Для більшості людей егоїзм нехарактерний.
24. а) Якщо я одразу не знаходжу відповіді на питання, то можу відкласти його на невизначений час.
- б) Шукаючи відповідь на питання, яке мене цікавить, я можу не зважати на час.
25. а) Я люблю перечитувати книги, які мені подобаються.
- б) Краще прочитати нову книгу, ніж повертатись до вже прочитаної.
26. а) Я намагаюся чинити так, як того очікують від мене оточуючі.
- б) Я не схильний замислюватися над тим, чого від мене очікують оточуючі.
27. а) Минуле, теперішнє і майбутнє здаються мені єдиним цілим.
- б) Вважаю, що моє теперішнє не дуже пов'язано з минулим чи майбутнім.
28. а) Більшість того, що я роблю, приносить мені задоволення.
- б) Лише дещо з моїх занять по-справжньому мене задовольняє.
29. а) Бажаючи розібратись у характері і почуттях оточуючих, люди часто бувають нетактовними.
- б) Прагнення розібратись в оточуючих людях виправдовує деяку нетактовність.
30. а) Я добре знаю, яке почуття можу пережити, а яке ні.
- б) Я ще не до кінця зрозумів, які почуття зможу пережити.
31. а) Мене мучить совість, коли я серджуся на тих, кого люблю.

- б) Мене не мучить совість, коли я серджуся на тих, кого люблю.
- 32.а) Людина повинна спокійно ставитися до того, що вона може почути про себе від інших.
- б) Цілком природною є образа, коли чуєш неприємну думку про себе.
- 33.а) Зусилля, яких вимагає пізнання істини, варті того, бо приносять користь.
- б) Зусилля, яких вимагає пізнання істини, не варті того, навіть якщо приносять задоволення.
- 34.а) У складних ситуаціях треба діяти перевіреними способами – це гарантує успіх.
- б) У складних ситуаціях необхідно знаходити принципово нові рішення.
- 35.а) Люди рідко дратують мене.
- б) Люди часто мене дратують.
- 36.а) Якщо була б можливість повернути минуле, я багато б чого змінив.
- б) Я задоволений своїм минулим і не хочу в ньому нічого змінювати.
- 37.а) Головне в житті – приносити користь і подібатись людям.
- б) Головне в житті – робити добро і служити істині.
- 38.а) Інколи я побоююсь здаватися надто ніжним.
- б) Я ніколи не боюсь здаватися надто ніжним.
39. а) Я вважаю, що виявляти свої почуття набагато важливіше, ніж обмірковувати ситуацію.
- б) Не варто необмірковано виявляти свої почуття, не зваживши на ситуацію.
40. а) Я вірю в себе, коли відчуваю, що можу вирішити поставлені переді мною завданнями.
- б) Я вірю в себе навіть тоді, коли відчуваю нездатність вирішити власні проблеми.
- 41.а) Здійснюючи вчинки, люди керуються взаємними інтересами.
- б) За своєю природою люди схильні турбуватися лише про власні інтереси.

- 42.а) Мене цікавлять усі нововведення у майбутній професійній сфері.
б) Я скептично відношусь до більшості нововведень у своїй професійній сфері.
- 43.а) Я думаю, що творчість повинна приносити користь людям.
б) Я вважаю, що творчість повинна приносити людині задоволення.
- 44.а) У мене завжди є своя точка зору з важливих питань.
б) Висловлюючи власну точку зору, я схильний прислуховуватися до думки авторитетних людей.
- 45.а) Секс без кохання не є цінністю.
б) Навіть без кохання секс – це дуже важлива цінність.
- 46.а) Я відчуваю себе відповідальним за настрої співрозмовника.
б) Я не відчуваю себе відповідальним за настрої співрозмовника.
- 47.а) Я легко можу змиритися з власними недоліками.
б) Змиритися із власними недоліками мені нелегко.
- 48.а) Успіх у спілкуванні залежить від здатності людини розкритися для інших.
б) Успіх у спілкуванні залежить від вміння підкреслити власні позитивні сторони і приховати недоліки.
- 49.а) Моє почуття самоповаги залежить від того, чого я досяг.
б) Моя самоповага не залежить від моїх досягнень.
- 50.а) Більшість людей звикли діяти „шляхом найменшого опору”.
б) Думаю, що більшість людей несхильні „шляхом найменшого опору”.
- 51.а) Вузька спеціалізація необхідна для справжнього вченого.
б) Заглиблення у вузьку спеціалізацію робить людину обмеженою.
- 52.а) Дуже важливо, чи є у людини в житті радість пізнання і творчості.
б) В житті дуже важливо приносити користь людям.
- 53.а) Мені подобається брати участь у дискусіях .
б) Я не люблю дискутувати.
- 54.а) Я цікавлюсь передбаченнями, гороскопами, астрологічними прогнозами.

- б) Вказані явища мене не цікавлять.
55. а) Людина повинна працювати заради задоволення власних потреб і блага своєї сім'ї.
- б) Людина повинна працювати, щоб реалізувати свої здібності й бажання.
56. а) У процесі розв'язання особистих проблем я керуюся загальноприйнятими уявленнями.
- б) Власні проблеми я розв'язую так, як вважаю за потрібне.
57. а) Воля потрібна для того, щоб стримувати бажання і контролювати почуття.
- б) Головна функція волі – підсилювати зусилля і збільшувати енергію людини.
58. а) Я не соромлюсь виявляти слабкість перед друзями.
- б) Мені важко виявляти слабкість навіть перед друзями.
59. а) Я завжди прагну до чогось нового.
- б) Я прагну до чогось нового, коли це необхідно.
60. а) Я вважаю вислів „вік живи – вік учись” неправильним.
- б) Вислів „вік живи – вік учись” я вважаю правильним.
61. а) Я вважаю, що сенс життя полягає у творчості.
- б) Не думаю, що у творчості можна знайти сенс життя.
62. а) Мені буває непросто познайомитись з людиною, якій я симпатизую.
- б) Я не відчуваю труднощів у процесі знайомства з людьми.
63. а) Мене засмучує, що значна частина життя проходить даремно.
- б) Не можу сказати, що якась частина мого життя проходить даремно.
64. а) Обдарована людина зобов'язана виконувати свій обов'язок.
- б) Талант і здібності означають набагато більше, ніж обов'язок.
65. а) Мені вдається легко маніпулювати людьми.
- б) Я вважаю, що маніпулювати людьми неетично.
66. а) Я намагаюся обминати розчарувань.
- б) Я роблю те, що вважаю необхідним, не звертаючи увагу на можливі розчарування.

- 67.а) У більшості ситуацій я не можу дозволити собі байдикувати.
- б) Існує багато ситуацій, коли я можу дозволити собі байдикувати.
- 68.а) Критика на мою адресу знижує мою самооцінку.
- б) Критика майже не впливає на мою самооцінку.
- 69.а) Заздрість характерна лише для невдах, які вважають, що їх обійшли.
- б) Більшість людей заздрісні, хоча і намагаються це приховати.
- 70.а) Обираючи для себе заняття, людина повинна враховувати суспільну значущість.
- б) Людина повинна займатись, насамперед, тим, що її цікавить.
- 71.а) Я думаю, що для творчості необхідні знання в обраній галузі.
- б) Я думаю, що знання для творчості не є обов'язковими.
- 72.а) Думаю, я можу сказати, що живу з почуттям щастя.
- б) Я не можу сказати, що живу з почуттям щастя.
- 73.а) Я вважаю, що люди повинні аналізувати себе і своє життя.
- б) Я вважаю, що самоаналіз приносить більше шкоди, ніж користі.
- 74.а) Я намагаюся знайти обґрунтування навіть тим вчинкам, які я здійснюю лише тому, що мені цього хочеться.
- б) Я не шукаю пояснення своїм діям і вчинкам.
- 75.а) Я впевнений, що кожен може прожити своє життя так, як йому хочеться.
- б) Я думаю, що у людини мало шансів прожити своє життя так, як їй хочеться.
- 76.а) Про людину ніколи не можна із впевненістю сказати: добра вона чи зла.
- б) Переважно, оцінити людину дуже легко.
- 77.а) Для творчості необхідно дуже багато вільного часу.
- б) Мені здається, що в житті завжди можна знайти час для творчості.
- 78.а) Переважно мені легко переконати співрозмовника у своїй правоті.
- б) У суперечці я намагаюся зрозуміти точку зору співрозмовника, а не

переконати його.

79.а) Якщо я роблю що-небудь виключно для себе, то мені буває незручно.

б) Я не відчуваю незручності, якщо я роблю що-небудь виключно для себе.

80.а) Я відчуваю себе творцем власного майбутнього.

б) Не думаю, що я істотно впливаю на власне майбутнє.

81.а) Вислів „добро повинно бути з кулаками” я вважаю правильним.

б) Не думаю, що вислів „добро повинно бути з кулаками” є правильним.

82.а) По-моєму, недоліки людей набагато помітніші, ніж їхні позитивні сторони.

б) Позитивні сторони людини побачити набагато легше, ніж її недоліки.

83.а) Деколи я боюся бути самим собою.

б) Я ніколи не боюся бути самим собою.

84.а) Я намагаюсь не згадувати про свої попередні неприємності.

б) Час від часу я схильний повертатися до своїх спогадів про попередні невдачі.

85.а) Я вважаю, що метою життя повинно бути щось важливе.

б) Я зовсім не вважаю, що метою життя обов'язково повинно бути щось особливе.

86.а) Люди прагнуть до того, щоб розуміти і довіряти один одному.

б) Акцентуючи увагу на власних інтересах, люди не розуміють оточуючих.

87. а) Я стараюсь не бути „білою вороною”.

б) Я дозволяю собі бути „білою вороною”.

88.а) У відкритій розмові люди переважно щирі.

б) Навіть у відкритій розмові людині важко бути щирою.

89.а) Буває, що я соромлюся виявляти свої почуття.

б) Я ніколи цього не соромлюся.

- 90.а) Я можу робити що-небудь для інших, не вимагаючи, щоб вони це оцінили.
- б) Я очікую від людей, що вони оцінять те, що я для них роблю.
- 91.а) Я виявляю свою симпатію до людей, не будучи впевненим, що вона взаємна.
- б) Я рідко виявляю свою симпатію до людей, не будучи впевненим, що вона взаємна.
- 92.а) Я думаю, що в процесі спілкування потрібно відкрито виявляти своє незадоволення іншими.
- б) Мені здається, що в процесі спілкування люди повинні приховувати взаємне незадоволення.
- 93.а) Я погоджуюся із протиріччями у самому собі.
- б) Внутрішні протиріччя понижують мою самооцінку.
- 94.а) Я прагну відкрито виражати свої почуття.
- б) Думаю, що в процесі відкритого вияву почуттів завжди є елемент нестриманості.
- 95.а) Я впевнений у собі.
- б) Не можу сказати, що я впевнений у собі.
- 96.а) Досягнення щастя не може бути головною метою людських відносин.
- б) Досягнення щастя – головна мета людських відносин.
- 97.а) Мене люблять, бо я цього заслуговую.
- б) Мене люблять, бо я сам здатен любити.
- 98.а) Нерозділене кохання може зробити життя нестерпним.
- б) Життя без кохання гірше, ніж нерозділене кохання.
- 99.а) Якщо розмова не вийшла, я спробую побудувати її по-іншому.
- б) Причина того, що розмова не вийшла, полягає у неувважності співрозмовника.
- 100.а) Я намагаюся створювати гарне враження про себе.
- б) Люди бачать мене таким, яким я є насправді.

Ключ до опитувальника САМОАЛ

Прагнення до самоактуалізації виражається такими пунктами тесту:

1б	26б	51б	76б
2а	27а	52а	77б
3б	28а	53а	78б
4б	29б	54б	79б
5б	30а	55б	80а
6б	31б	56б	81б
7а	32а	57б	82б
8б	33б	58а	83б
9а	34б	59а	84а
10а	35а	60б	85а
11а	36б	61а	86а
12б	37б	62б	87б
13а	38б	63б	88а
14б	39а	64б	89б
15а	40б	65б	90а
16б	41а	66б	91а
17б	42а	67б	92а
18а	43б	68б	93а
19б	44а	69а	94а
20б	45а	70б	95а
21а	46б	71б	96б
22б	47а	72а	97б
23б	48а	73а	98б
24б	49б	74б	99а
25а	50б	75а	100б

Окремі шкали опитувальника САМОАЛ представлені такими пунктами:

1). **Орієнтування у часі:** 1б, 11а, 17б, 24б, 27а, 36б, 54б, 63б, 73а, 80а.

- 2). **Цінності:** 2а, 16б, 18а, 25а, 28а, 37б, 45а, 55б, 61а, 64б, 72а, 81б, 85а, 96б, 98б.
- 3). **Погляд на природу людини:** 7а, 15а, 23б, 41а, 50б, 59а, 69а, 76а, 82б, 86а.
- 4). **Потреба у пізнанні:** 8б, 24б, 29б, 33б, 42а, 51б, 53а, 54б, 60б, 70б.
- 5). **Креативність (прагнення до творчості):** 9а, 13а, 16б, 25а, 28а, 33б, 34б, 43б, 52а, 55б, 61а, 64б, 70б, 71б, 77б.
- 6). **Автономність:** 5б, 9а, 10а, 26б, 31б, 32а, 37б, 44а, 56б, 66б, 68б, 74б, 75а, 87б, 92а.
- 7). **Спонтанність:** 5б, 21а, 31б, 38б, 39а, 48а, 57б, 67б, 74б, 83б, 87б, 89б, 91а, 92а, 94а.
- 8). **Саморозуміння:** 4б, 13а, 20б, 30а, 31б, 38б, 47а, 66б, 79б, 93а.
- 9). **Аутосимпатія:** 6б, 14б, 21а, 22б, 32а, 40б, 49б, 58а, 67б, 68б, 79б, 84а, 89б, 95а, 97б.
- 10). **Контактність:** 10а, 29б, 35а, 46б, 48а, 53а, 62б, 78б, 90а, 92а.
- 11). **Гнучкість у спілкуванні:** 3б, 10а, 12б, 19б, 29б, 32а, 46б, 48а, 65б, 99а.

Примітка:

Шкали № 1,3, 4, 8, 10, 11 містять 10 пунктів, інші – по 15. Для одержання результатів, які можна було б співставити, кількість балів за вказаними шкалами треба помножити на 1,5.

15 балів становить 100%, а число набраних балів – х%.

Адекватність самооцінки студентами

Самооцінка особистості (В. Семиченко)

П.І.Б. _____ Стать _____ Вік _____ Дата _____
 Спеціальність _____ Група _____ Ф-т _____

Інструкція. Вам пропонуються судження, що змальовують ситуації, можливі у Вашому житті. Оцінюючи частоту виникнення ситуацій, використовуйте наступні варіанти відповідей: **1 – дуже часто, 2 – часто, 3 – іноді, 4 – рідко, 5 – ніколи.** Найближчу для Вас відповідь зазначте у колонці поряд з номером судження.

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
9.	10.	11.	12.	13.	14.	15.	16.
17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.
25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.

Судження

1. Мені хочеться, щоб мої друзі підбадьорювали мене.
2. Постійно відчуваю відповідальність за навчання.
3. Я турбуюся про своє майбутнє.
4. Багато хто мене ненавидить.
5. Я виявляю менше ініціативи у навчанні, ніж інші.
6. Я турбуюся про свій психічний стан.
7. Я боюся виглядати нерозумним.
8. Зовнішній вигляд інших набагато кращий, ніж мій.
9. Я боюся виступати з промовами перед незнайомими людьми.
10. Я часто помиляюся.

11. Шкода, що я не вмію спілкуватися з людьми так, як мені цього хотілося.
12. Я не завжди впевнений у собі.
13. Мені б хотілося, щоб мої дії схвалювалися іншими.
14. Я надто скоромний.
15. Моє життя не має сенсу.
16. Багато хто невірно думає про мене.
17. Мені немає з ким поділитися своїми думками.
18. Оточуючі очікують від мене надто багато.
19. Люди не дуже цікавляться моїми досягненнями.
20. Я часто розгублююся.
21. Я відчуваю, що більшість людей мене не розуміє.
22. Я не почуваю себе у безпеці.
23. Я часто даремно хвилююся.
24. Я почуваю себе незручно, коли входжу до кімнати, у якій вже сидять люди.
25. Я почуваю себе стримано.
26. Мені здається, що люди часто говорять про мене за мою спиною.
27. Я впевнений, що інші майже все у житті сприймають легше, ніж я.
28. Мені здається, що зі мною повинна трапитися якась неприємність.
29. Мене хвилює те, як оточуючі ставляться до мене.
30. Шкода, що я не дуже комунікабельний.
31. У суперечці я висловлююся лише тоді, коли впевнений у своїй правоті.
32. Мене хвилює те, чого очікують від мене оточуючі.

Інтерпретація результатів

Для визначення рівня самооцінки, необхідно додати бали за 32-ма судженнями. Рівень самооцінки визначається за такою шкалою:

від 0 до 43 балів - завищена самооцінка;

від 44 до 54 балів - самооцінка наближена до завищеної;

від 55 до 75 балів - адекватна самооцінка;

від 76 до 85 балів - самооцінка наближена до заниженої;
від 86 до 128 балів - занижена самооцінка.

Знання студентів про власні особистісні якості

Перелік якостей особистості

1. Авторитетність	51. Інтелігентність	101. Натхненність	151. Розсудливість
2. Агресивність	52. Злопам'ятність	102. Нещирість	152. Байдужість
3. Акуратність	53. Винахідливість	103. Оптимізм	153. Реалістичність
4. Бездушність	54. Розпеченість	104. Ненадійність	154. Роздратованість
5. Артистичність	55. Іронічність	105. Охайність	155. Рішучість
6. Аморальність	56. Капризність	106. Неохайність	156. Різкість
7. Бережливість	57. Щирість	107. Оригінальність	157. Самокритичність
8. Неспокійність	58. Підступність	108. Непосидючість	158. Самовпевненість
9. Безтурботність	59. Кваліфікованість	109. обачність	159. Самобутність
10. Безпорадність	60. Небалакучість	110. Непередбачуван.	160. Самовпевненість
11. Безпристрасність	61. Колективність	111. Дотепність	161. Волелюбність
12. Нетактовність	62. Галасливість	112. Нерозвинутість	162. Самозакоханість
13. Безстрашність	63. Компетентність	113. Відважність	163. Стриманість
14. Безхарактерність	64. Ледачість	114. Нервовість	164. Лихослів'я
15. Благодійність	65. Критичність	115. Відповідальність	165. Сентиментальн.
16. Ганебність	66. Брехливість	116. Нереалістичність	166. Скептичність
17. Розсудливість	67. Культурність	117. Чуйність	167. Щиросердність
18. Бездушність	68. Малодушність	118. Нерішучість	168. Інтриганство
19. Ввічливість	69. Допитливість	119. Патріотичність	169. Серйозність
20. Балакучість	70. Дріб'язковість	120. Нечепурність	170. Марновірність
21. Веселість	71. Багатогранність	121. Порядність	171. Скромність
22. Запальність	72. Зухвалість	122. Несамокритичн.	172. Метушливість
23. Уважність	73. Спостережливість	123. Правдивість	173. Сміливість
24. Ворожість	74. Докучливість	124. Необізнаність	174. Сюсюкання
25. Сила волі	75. Настирність	125. Практичність	175. Зібраність
26. Шкідливість	76. Надутість	126. Несерйозність	176. Боязливість
27. Вихованість	77. Знахідливість	127. Заповзятливість	177. Сумлінність
28. Вульгарність	78. Пихатість	128. Нетерпеливість	178. Пихатість
29. Гуманність	79. Начитаність	129. Привітність	179. Знахідливість
30. Зрозумілість	80. Глузливість	130. Неумілість	180. Приниження
31. Делікатність	81. Незворушність	131. Старанність	181. Справедливість
32. Дурість	82. Нахабність	132. Нечутливість	182. Похмурість
33. Діловитість	83. Незалежність	133. Принциповість	183. Тактовність
34. Грубість	84. Нахрапістість	134. Обмеженість	184. Упертість
35. Добродійність	85. Індивідуальність	135. Прогресивність	185. Вимогливість
36. Лукавість	86. Неакуратність	136. Відштовхуючість	186. Фальшивість

37. Добросовісність	87. Непреклонність	137. Проникливість	187. Працелюбність
38. Жадібність	88. Неосвіченість	138. Образливість	188. Фанатичність
39. Доброзичливість	89. Невтомність	139. Простота	189. Переконаність
40. Жовчність	90. Невизначність	140. Пасивноагресивн.	190. Хитрість
41. Душевність	91. Невимушеність	141. Пунктуальність	191. Захопленість
42. Жорстокість	92. Негнучкість	142. Песимістичність	192. Холодність
43. Життєрадісність	93. Новаторство	143. Допитливість	193. Врівноваженість
44. Заздрісність	94. Недисциплінов.	144. Пригніченість	194. Манірність
45. Зрілість	95. Привабливість	145. Різнобічність	195. Цілеспрямован.
46. Запобігливість	96. Недовірливість	146. Підлість	196. Галасливість
47. Ідейність	97. Освіченість	147. Працездатність	197. Чесність
48. Залякуючість	98. Недружелюбність	148. Вередливість	198. Егоїстичність
49. Ідеалістичність	99. Товариськість	149. Душевність	199. Ерудованість
50. Злість	100. Неуцтво	150. Порожність	200. Їдючість

_____
П.І.Б. _____ **Стать** ____ **Вік** ____ **Дата** _____
Спеціальність _____ **Група** _____ **Ф-т** _____

Інструкція. Оберіть з “Переліку якостей особистості” по 10 якостей, які, на вашу думку, є важливими для самоактуалізації вашої особистості. Проранжируйте відібрані якості за ступенем значущості та заповніть “Бланк відповідей”.

Бланк відповідей

Ранг	Якості, які у мене є	Якості, які необхідно поліпшити	Якості, які хотілося б мати
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			

**Відповіді майбутніх педагогів
до методики „Тест назакінчених речень”**

Продовжіть, будь ласка, фрази:

1. Для того, щоб досягти успіху у житті потрібно:

1 курс

- вірити у себе і ніколи не здаватися
- прагнути цього
- мати добрих друзів і багато працювати над собою
- бути розсудливим
- вірити у себе і багато працювати
- бути цілеспрямованим
- бути цілеспрямованим і йти на ризик
- вчитися
- бути самим собою й упевнено йти до своєї мети
- сильно цього хотіти
- отримати вищу освіту
- працювати над собою, бути цілеспрямованим
- не падати духом

3 курс

- вірити у себе
- мати мету у житті і прагнути її
- мати зв'язки і голову на плечах
- намагатися у житті з кожним днем все покращувати
- успіх, завзятість
- працювати, працювати і ще більше працювати
- наполегливо досягати своєї мети

- до нього прагнути
- прагнення, наполегливість, цілеспрямованість
- трудитися
- досягти поставлених цілей
- бути цілеспрямованим, самостійним і працелюбним
- прагнути до цього і бути впевненим у собі

5 курс

- бути цілеспрямованим, рішучим, сміливим
- бути оптимістом і прагнути до поставленої мети
- необхідно раціонально використовувати час і можливості
- віра у себе
- самореалізувати свої цілі і звання
- переслідувати цілі незалежно від методів їх досягнення
- працювати над собою, прагнути дотримуватися вимог життя
- займатися спортом, бути освіченим
- поставити мету і прагнути до її реалізації
- перш за все поставити перед собою чітку мету
- бути цілеспрямованим і терплячим
- працювати
- самореалізуватися, і робити все для цього
- багато працювати

2. Я знаю, що для того, щоб відбутися як особистості, мені необхідно:

1 курс

- вдало закінчити навчальний заклад
- актуалізовувати себе
- дістати 2 вищі освіти
- самореалізуватися
- просто бути самою собою

3 курс

- внутрішній і зовнішній емоційний комфорт
- бути самостійною, цілеспрямованою, а головне – працювитою
- побудувати будинок, посадити дерево, виростити сина
- усе доводити своїми вчинками
- багато грошей
- якомога більше працювати над собою
- досягти великих результатів у роботі
- досягти пошани
- реалізувати себе
- працювати над собою
- упевненість у собі
- бути працелюбним, цілеспрямованим, комунікабельним
- закінчити університет, влаштуватися на роботу, одружитися і виховати дітей, підтримати батьків

5 курс

- робота, друзі, любов близьких, упевненість у своїх силах, матеріальна підтримка
- реалізувати себе у своїй майбутній професії
- ніколи не озиратися назад, в минуле, з піднятою головою йти вперед
- твердо знати, чого я хочу
- одержати диплом фахівця, знайти застосування своїм умінням, навичкам
- холонокровність, наполегливість, цілеспрямованість і гроші
- бути собою
- закінчити навчання, знайти роботу, продовжувати товаришувати зі своїми друзями
- закінчити університет і влаштуватися на престижну роботу
- самостверджуватися або самореалізуватися у новому колективі
- сформуватися як просто добра людина

3. Невдаха - це той, хто:

1 курс

- не зміг реалізувати себе у житті
- не має мети у житті
- не відбувся у житті
- не має вдачі
- той, хто вважає себе таким
- зупиняється при невдачах
- потрапляє у ситуації з поганим кінцем
- не має сім'ї
- ставиться до всього з байдужістю
- мало працює над собою
- зупиняється на шляху до своєї мети через якісь дрібні проблеми
- не вірить у себе
- у кого нічого не виходить

3 курс

- вірить в інших, але не в себе
- завжди потрапляє у непотрібний час у непотрібному місці
- не відбувся як особистість
- ні до чого не прагне або йому не повезло
- не має грошей
- не хоче працювати, тобто ледар
- сидить удома і нічого не намагається робити
- не проявив себе у будь-якій сфері діяльності
- не може реалізувати себе як особистість, внаслідок якихось причин
- не трудиться, не працює над собою
- ніколи нічого не вмів і не робив
- сподівається на інших у вирішенні своїх питань і проблем
- живе сам для себе, і не має цілей у житті

5 курс

- вішає ніс передчасно
- нічого не може і не хоче досягти
- опускає руки при невдачах, при зіткненні з труднощами
- не вірить у себе
- не визначився зі своїм майбутнім
- не може опанувати успіх
- не вміє жити
- не може відповідати своєму успіху (він обходить його стороною)
- є “лопухом” у житті
-

4. Для того, щоб людина могла повністю реалізувати себе як особистість, у дитинстві її батьки повинні:

1 курс

- виховати її як особистість
- вести її до цього
- правильно виховувати
- розвивати її уміння в улюблених заняттях і захопленнях
- приділяти їй багато уваги, передбачити і зробити те, що не зробили їхні батьки
- розвивати її всебічно
- пояснити, що можна робити, і що не можна
- любити і піклуватися
- привчати до самостійності і до прагнення вчитися
- дати нормальне виховання
- дати можливість відкрити свої таланти, не бути замкнутою у собі, мати друзів і приятелів
- навчити її ставити перед собою мету, навчити самостійності
- докласти всі зусилля для цього
- наставляти своїм прикладом, але не обмежувати її особистий розвиток

3 курс

- не відгороджуватися від неї емоційно і морально
- ставитись до неї з повагою і любов'ю
- правильно виховувати
- виховувати так, як вони вважають потрібним
- якомога більше приділяти уваги своїй дитині
- допомогти і спрямувати її у житті, дати перший капітал для розвитку

5 курс

- навчити бути самостійною, сміливою, рішучою, культурною
- дати їй гідне виховання й освіту
- сприяти всебічному розвитку (демократична сім'я)
- правильно виховувати її
- виховувати дитину як майбутню особистість
- виховувати як оригінального і неповторного члена суспільства
- не конфліктувати і не грубити, оцінювати вчинки, говорити позитивне, заохочувати
- правильно її виховувати, розвивати задатки, що є у дитини
- більше приділяти уваги дитині
- виховувати на високому моральному, етичному, естетичному й інтелектуальному рівні
- створити атмосферу взаєморозуміння і творчого розвитку, не забуваючи про фізкультуру і спорт
- любити своїх дітей
- добре виховати її
- сприймати як особистість
- менше балувати
- підтримувати, підказувати
- допомагати їй, спрямовувати, але не робити за неї всю роботу і не опікувати сильно

5. Головним у житті для людини є:

1 курс

- смачно поїсти, добре поспати тощо
- життя з метою
- сім'я і друзі
- сім'я, син, будинок, дерево
- власне життя, рідні, близькі
- створювати собі життя самостійно
- сім'я
- жити в своє задоволення
- її рідні і близькі, які допоможуть їй у будь-який важкий для неї момент
- її уміння сприймати навколишній світ
- друзі, робота, сім'я
- сім'я, успіх
- мета
- сім'я, діти, пошана, любов, самореалізація
- мета, до якої вона прагне, й упевненість у її святості

3 курс

- саме життя, згода з самою собою і любов
- прожити не порожнє, не даремне життя
- сім'я
- досягнення усіх її цілей
- щастя
- зробити щось важливе і залишити спадкоємців
- гарна робота, багато грошей та авторитетність
- сім'я і люди, які тебе оточують
- досягти тих результатів, до яких вона прагне
- досягти того, чого хочеш
- просто життя

- прожити так, щоб не було боляче
- сім'я, друзі, робота
- створити сім'ю, побудувати будинок, виростити дітей
- сім'я, діти і підтримка родичів
- гроші
- суспільство, в якому вона живе

5 курс

- любов, щастя, здоров'я, успіх
- бути гарним не тільки як професіонал, але і як людина (чоловік, дружина)
- гармонія взаємостосунків у суспільстві
- те, що вона вважає сама
- сім'я
- мета її життя
- сім'я, близькі, друзі
- принести користь своєму оточенню і гармонувати зі своїм внутрішнім світом
- здоров'я, добра робота, прекрасна сім'я
- благополуччя і здоров'я рідних і близьких тобі людей
- прожити життя так, щоб не було боляче на схилі віку
- жити так, як їй хочеться
- чесність, доброта, справедливість
- жити у задоволення собі й іншим
- здоров'я
- віра, надія, любов

6. Я думаю, що перешикодити реалізувати людині її творчий потенціал може тільки:

1 курс

- суспільство

- необдумані дії і відсутність цілеспрямованості
- вона сама
- інша людина
- це непередбачувано
- негативне суспільство
- її лінь
- недолік фінансів
- лінь або несприятливі обставини
- вона сама і її вороги
- або вона сама, не використавши цілеспрямованість, або її ворог
- вплив інших
- її слабкість і невпевненість

3 курс

- придушення, насмішки і невпевненість з боку близьких
- її власне «Я», все залежить від самої людини
- її небажання
- вона сама
- її карма
- невпевненість у собі
- невпевненість у своїх можливостях
- погані люди, які мають владу і заздять
- неправильне навчання у соціалістичних країнах
- депресія
- велике горе, лінь

5 курс

- вона сама
- відсутність бажання і грошей
- лінь, занижена самооцінка

- упереджене ставлення до неї навколишніх людей; невпевненість у своїх силах
- неправильне виховання і недооцінювання її можливостей оточуючими
- саме життя
- лінь (якщо людина захоче, то ніхто і ніщо не зможе їй перешкодити)
- її небажання
- людина без творчого потенціалу
- її упертість і небажання

7. Самоактуалізованою я можу назвати таку людину, яка:

1 курс

- упевнена у собі, терпляча, витримана
- не приховує свої таланти
- упевнена, самостійна
- не зупиняється на шляху до своєї повної самореалізації
- упевнена у собі
- задоволена своїм життям
- смілива і ніколи не покине у біді
- у якої багато друзів і які її ніколи не кинуть в біді

3 курс

- усе може досягти сама
- досягла всього, чого хотіла
- чогось досягла у своєму житті
- досягла своїх цілей у житті
- досягла яких-небудь цілей у своєму житті
- здатна без будь-чєї допомоги реалізувати свій творчий потенціал
- займається своїм розвитком
- знайшла і відкрила у собі приховані можливості
- поступово, крок за кроком, йде до досягнення своїх цілей

- поступово йшла до своєї мети і досягла її
- досягла своєї мети, ту, якої вона хотіла
- змогла розкрити свій потенціал
- знаходиться у постійному пошуку
- досягає мети у роботі тощо
- вже досягла успіху

5 курс

- займається самовихованням
- вважає себе щасливою
- вірить у себе, має певну мету і знає, як її досягти
- може знайти правильне рішення у певній ситуації, що склалася
- не дивлячись на провокації оточуючих, не зраджує свої принципи
- вміє все
- змогла чогось досягти у житті
- досягла багато успіхів у житті
- самореалізувалася в якійсь області
- знайшла себе у житті
- яка досягла для себе максимальних вершин, починаючи з нуля

8. Самоактуалізуюча особистість при взаємодії з оточуючими:

1 курс

- стежить за своєю розмовою, ввічлива і завжди тактовна
- повинна бути неприхованою
- скромність, допомога
- захоплює їх у свій внутрішній світ
- дуже лояльна і легко контактує
- передає їм прагнення до самоактуалізації
- чесність і порядність
- кого поважають і люблять

- бути доброю, чутливою, чуйною, допомагати батькам і друзям
- залишатися простою, нормальною людиною
- треба бути нормальною людиною
- бути прикладом для них
- немає відповіді
- повинна бути конкретною

3 курс

- викликає інтерес і маленьку заздрість
- не губиться, швидко знаходить спільну мову
- потисне руку
- це людина, яку поважають
- дуже ввічлива
- немає відповіді
- ставить себе вище за інших за спілкуванням
- може досягти успіхів
- позитивно ставиться до них і легко пристосовується до суспільства
- пристосовуватися до оточення
- нічим не відрізняється від інших
- в міру скромна, приваблива, комунікабельна
- може втратити здібність до самовизначення
- почитайте Д.Карнегі
- ставить себе на перше місце
- не втручається у їх внутрішній світ, а тільки оцінює його для себе
- не повинна показувати зрозумілість, а намагатися актуалізувати інших
- є лідером
- намагається спрямувати їх на свій лад
- хоче попередити інших, щоб не повторювали її помилок
- не груба, спокійна, розсудлива

5 курс

- прагне реалізувати свої плани, використовуючи їх
- заробляє собі авторитет
- завжди удосконалюється і стає гнучкою по відношенню до оточуючих
- уміє вислухати, проявляє терплячість
- знаходиться у гармонії із самою собою
- поводитьься правильно і стримано
- поводитьься упевнено
- іноді відчуває себе не у своїй тарілці
- повинна бути лідером
- повинна поводитися як особистість, що самоактуалізується
- дає позитивний приклад
- поводитьься зухвало
- іноді поводитьься зухвало, з висока дивиться на оточуючих

9. У юності головним є:

1 курс

- друзі
- навчання і правильний спосіб життя
- вижити
- скласти у собі особистість
- визначитися зі своєю метою у житті й упевнено йти до неї
- уміння перейти у доросле життя і влаштуватися там
- слухатися батьків, їхні поради
- дружба
- виховання
- навчання, але потрібно і відпочивати
- правильно обрати подальший шлях до реалізації, дружба
- любов і дружба
- завоювати авторитет

- виховання у собі самому найважливіших особистісних якостей
- не збитися зі шляху
- прагнення
- становлення особистості

3 курс

- нагуляти своє
- не наробити багато помилок, щоб далі не довелося виправляти
- розвага
- виховання
- визначитися з вибором подальшого шляху
- навчання і батьки
- прагнення
- не витратити час на пустощі
- сформуватися як особистість
- знайти себе у цьому житті, тобто зайняти власну нішу
- підтримка батьків, шукати себе у житті
- любов

5 курс

- самореалізація
- бути модним, класним, популярним
- здоровий спосіб життя
- усе
- стриманість, безтурботність
- цілеспрямованість
- спорт, навчання, гроші, дівчатка
- наявність вищої освіти і підтримка близьких і рідних
- самоактуалізація особистості у будь-якому соціальному середовищі
- зрозуміти себе і досягти перших успіхів в спорті, навчанні тощо
- розвиток

- визначеність у будь-якому виді діяльності
- не забувати батьків
- знайти себе, виявити у собі усі позитивні якості
- навчання і виховання

10. Для того, щоб мати нагоду постійно розвиватися, необхідно:

1 курс

- вчитися
- жити відкрито для інших
- мати надійну матеріальну базу
- прагнути до цього
- якщо людина хоче розвиватися, вона знає, що необхідне, і знайде можливості
- працювати над собою
- пізнавати, спілкуватися з людьми
- знайти добру роботу
- займатися собою
- бути всесторонньо розвиненим

3 курс

- постійне спілкування з людьми
- мати бажання
- мати гарну підтримку
- прагнути до цього
- до чогось прагнути
- трудитися над собою, розвивати інтелект і майстерність своєї роботи
- багато читати, бути у суспільстві, ходити на які-небудь заходи
- вчитися на своїх помилках, знайти добру роботу
- читати, подорожувати, працювати, вчитися
- вчитися у гарному ВНЗ і мати бажання

- самостійність, цілеспрямованість
- пізнавати весь час нову інформацію і бути у курсі новин

5 курс

- багато читати, бути серед людей, прагнути до знань
- мати певну базу знань і бажання розвиватися далі
- спілкування з цікавими людьми, активний спосіб життя
- мати стимул для розвитку
- постійно до цього прагнути, ніколи не стояти на одному місці
- постійно прагне до самовдосконалення
- створити для цього атмосферу, мати бажання і терпіння
- твердо стояти на ногах
- жити у соціумі і намагатися прогресувати
- мета у житті
- мати мету і прагнути до неї
- вчитися у своїх послідовників
- займатися собою
- пізнавати нове
- вчитися («Вік живи - вік навчайся»)

**Діагностика рівня парціальної готовності до
музично-педагогічного саморозвитку**

П.І.Б. _____ Стать _____ Вік _____ Дата _____
 Спеціальність _____ Група _____ Ф-т _____

Інструкція. Оцініть, будь ласка, себе за 9-бальною шкалою за кожним показником і визначте рівень сформованості в себе вмінь і навичок музично-педагогічного саморозвитку. Бали відмічаються у “Карті самооцінки готовності до самоосвітньої діяльності”.

Карта самооцінки готовності до самоосвітньої діяльності

	Бали								
<i>I. Мотиваційний компонент (9-81 бал)</i>									
1. Усвідомлення особистої і суспільної значущості безперервної освіти у педагогічній діяльності вчителя музики	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2. Наявність стійких пізнавальних інтересів у галузі педагогіки і музичного мистецтва	1	2	3	4	5	6	7	8	9
3. Почуття обов'язку і відповідальності	1	2	3	4	5	6	7	8	9
4. Допитливість	1	2	3	4	5	6	7	8	9
5. Прагнення одержати високу оцінку своєї самоосвітньої діяльності	1	2	3	4	5	6	7	8	9
6. Потреба у педагогічній та музичній самоосвіті	1	2	3	4	5	6	7	8	9
7. Потреба у самопізнанні	1	2	3	4	5	6	7	8	9
8. Рангове місце ППСО серед 9 найбільш значущих для вас видів діяльності	1	2	3	4	5	6	7	8	9

9. Упевненість у своїх силах	1	2	3	4	5	6	7	8	9
II. Когнітивний компонент (6-54 бали)									
1. Рівень музичних знань і умінь	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2. Рівень загальноосвітніх знань і умінь	1	2	3	4	5	6	7	8	9
3. Рівень педагогічних знань і умінь	1	2	3	4	5	6	7	8	9
4. Рівень психологічних знань і умінь	1	2	3	4	5	6	7	8	9
5. Рівень методичних знань і умінь	1	2	3	4	5	6	7	8	9
6. Рівень спеціальних знань	1	2	3	4	5	6	7	8	9
III. Етично-вольовий компонент (9 -81 бал)									
1. Позитивне ставлення до процесу навчання	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2. Критичність	1	2	3	4	5	6	7	8	9
3. Самостійність	1	2	3	4	5	6	7	8	9
4. Цілеспрямованість	1	2	3	4	5	6	7	8	9
5. Воля	1	2	3	4	5	6	7	8	9
6. Працездатність	1	2	3	4	5	6	7	8	9
7. Вміння доводити розпочате до кінця	1	2	3	4	5	6	7	8	9
8. Сміливість	1	2	3	4	5	6	7	8	9
9. Самокритичність	1	2	3	4	5	6	7	8	9
IV. Гностичний компонент (17 - 153 бали)									
1. Вміння ставити і вирішувати пізнавальні задачі	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2. Гнучкість та оперативність мислення	1	2	3	4	5	6	7	8	9
3. Спостережливість	1	2	3	4	5	6	7	8	9
4. Здатність до аналізу педагогічної діяльності	1	2	3	4	5	6	7	8	9
5. Здатність до синтезу й узагальнення	1	2	3	4	5	6	7	8	9
6. Креативність та її прояви у педагогічній діяльності	1	2	3	4	5	6	7	8	9
7. Пам'ять та її оперативність	1	2	3	4	5	6	7	8	9
8. Задоволення від пізнання нової музики	1	2	3	4	5	6	7	8	9

9. Вміння слухати і розуміти незнайомі твори	1	2	3	4	5	6	7	8	9
10. Володіння читанням нот з аркуша	1	2	3	4	5	6	7	8	9
11. Вміння самостійно розучити новий твір	1	2	3	4	5	6	7	8	9
12. Інтерпретаційні вміння	1	2	3	4	5	6	7	8	9
13. Виконавські вміння	1	2	3	4	5	6	7	8	9
14. Артистичні вміння	1	2	3	4	5	6	7	8	9
15. Вміння застосовувати знання й уміння при вивченні нових музичних творів	1	2	3	4	5	6	7	8	9
16. Здатність відмовитися від невдалої інтерпретації музичного твору	1	2	3	4	5	6	7	8	9
17. Незалежність думок	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>V. Організаційний компонент (7-63 бали)</i>									
1. Вміння планувати час самостійних музичних занять	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2. Вміння планувати свою самостійну роботу гри на музичному інструменті	1	2	3	4	5	6	7	8	9
3. Вміння перебудовувати систему діяльності	1	2	3	4	5	6	7	8	9
4. Вміння працювати з незнайомим нотним текстом	1	2	3	4	5	6	7	8	9
5. Диригентські вміння	1	2	3	4	5	6	7	8	9
6. Вміння працювати з хоровим колективом	1	2	3	4	5	6	7	8	9
7. Вміння володіти різними прийомами гри на музичних інструментах	1	2	3	4	5	6	7	8	9
<i>VI. Здатність до самоуправління у педагогічній діяльності (5-45 балів)</i>									
1. Самооцінка самостійності власної діяльності	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2. Здатність до самоаналізу і рефлексії	1	2	3	4	5	6	7	8	9
3. Здатність до самоорганізації і мобілізації	1	2	3	4	5	6	7	8	9
4. Самоконтроль	1	2	3	4	5	6	7	8	9
5. Працьовитість і старанність	1	2	3	4	5	6	7	8	9

VII. Комунікативні здібності (5-45 балів)									
1. Здатність акумулювати і використовувати досвід самоосвітньої діяльності колег	1	2	3	4	5	6	7	8	9
2. Здатність до співпраці і взаємодопомоги у професійній педагогічній самоосвіті	1	2	3	4	5	6	7	8	9
3. Здатність організувати самоосвітню діяльність інших (перш за все учнів)	1	2	3	4	5	6	7	8	9
4. Здатність відстоювати власну точку зору і переконувати інших у процесі дискусій	1	2	3	4	5	6	7	8	9
5. Здатність уникати конфліктів у процесі спільної діяльності	1	2	3	4	5	6	7	8	9

Кількісні показники парціальної сформованості і готовності до музично-педагогічного саморозвитку

Компоненти професійно-педагогічного саморозвитку (ППС)	Рівні ППС (у балах)		
	Низький	Середній	Високий
1. Мотиваційний	35 і менше	36-54	55 і більше
2. Когнітивний	23 і менше	24-36	37 і більше
3. Етично-вольовий	35 і менше	36-54	55 і більше
4. Гностичний	67 і менше	68-108	109 і більше
5. Організаційний	27 і менше	28-42	43 і більше
6. Здатність до самоуправління	19 і менше	20-30	31 і більше
7. Комунікативний	19 і менше	20-30	31 і більше

ДОДАТОК Н

ПРОГРАМА

спецсемінару «Шляхи самоактуалізації майбутнього вчителя музики» для студентів факультетів музичного мистецтва

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Спецсемінар передбачає лекційну, практичну форми навчання та самостійну роботу студентів. Заняття спецсемінару спрямовані на розширення уявлень студентів про самоактуалізацію, зокрема про самоактуалізацію вчителя музики; розвиток потреби у самоактуалізації в процесі професійної підготовки; вироблення умінь і навичок свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності тощо.

В результаті вивчення спецсемінару студенти повинні **знати:** сутність професійної самоактуалізації майбутнього педагога-музиканта, її структуру, засоби, методи та прийоми, які сприяють самоактуалізації тощо.

Майбутні вчителі повинні **вміти:** адекватно оцінювати власні професійно важливі якості, планомірно працювати над собою у відповідності до мети професійної самоактуалізації, здійснювати самоконтроль та коригування за етапами власної самоактуалізації тощо.

Під час вивчення спецсемінару використовуються лекції з елементами дискусії, лекції проблемного характеру, нетрадиційні лекції тощо.

Зміст спецсемінару «Шляхи самоактуалізації майбутнього вчителя музики»

	Тема	Кількість годин			
		Лекційні	Практичні	Самостійні	Всього
1	Сутність самоактуалізації особистості майбутнього вчителя музики.	2	-	2	4
2	Обмеження та перешкоди самоактуалізації особистості	2	-	2	4
3	Професійно-ціннісні орієнтації майбутнього вчителя музики	2	2	2	6
4	Структурні компоненти самоактуалізації майбутнього вчителя музики	2	2	2	6
5	Методи діагностики самоактуалізації	2	-	2	4
6	Психолого-педагогічний тренінг сприяння самоактуалізації	-	4	2	6
7	Моделювання і проектування практичних ситуацій та інші методи, використання яких сприяє самоактуалізації майбутнього вчителя музики	-	4	2	6
8	Разом	10	12	14	36

Основні форми роботи з інтегрованого курсу «Шляхи самоактуалізації майбутнього вчителя музики»: лекційні заняття; практичні заняття; індивідуальна та самостійна робота.

Курс розрахований на 36 годин. З них аудиторних занять – 22 години (10 лекцій, 12 – практичних), 14 годин відведено на самостійну роботу.

Кожна лекція повинна мати цільову спрямованість, конкретні й чіткі педагогічно-професійні завдання, які визначають зміст занять, вибір методів, засобів навчання та виховання.

ЗМІСТ

Тема 1. Сутність самоактуалізації майбутнього вчителя музики.

План.

1. Поняття «самоактуалізація особистості».
2. Дослідження самоактуалізації особистості у філософії, психології.
3. Поняття «професійна самоактуалізація майбутнього вчителя музики».

Різні трактування поняття «самоактуалізація». Поліваріантність розкриття механізму розгортання самоактуалізації.

«Самоактуалізація» як процес максимального виявлення та розвитку потенційних професійно-значущих можливостей та якостей майбутнього вчителя музики, розвитку та реалізації в процесі професійної підготовки здібності до більш повноцінного, творчого виконання музично-педагогічних завдань відносно майбутньої фахової діяльності.

Професійна підготовка майбутніх учителів музики і виступає як значущий елемент готовності до педагогічної діяльності. При систематичному керівництві всі складові: і зміст, і методи, і форми, і засоби навчання за умови вмілого і цілеспрямованого використання їх у навчальному процесі, можуть впливати на спонукання та розвиток прагнення студентів до музично-педагогічної самоактуалізації.

Література:

1. Арчажникова Л.Г. Профессия учитель музыки: Кн. для учителя / Л.Г. Арчажникова. – М.: Просвещение, 1984. – 111 с.
2. Олексюк О. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва / О. Олексюк: Навч. Посібник. / О.Олексюк, М. Ткач – К.: Знання України, 2004. – 264 с.
3. Ростовський О.Я. Розвиток творчого потенціалу особистості майбутнього вчителя музики як педагогічна проблема // Наукові записки Ніжинського

державного університету ім. М.Гоголя. – НДПУ, 2002. Вип.1. – С.5-8.

4. Рудницька О.П. Педагогіка: Загальна та мистецька / О.П. Рудницька // Навч. посібник. – К.: 2002. – 270 с.

Тема 2. Обмеження та перешкоди самоактуалізації особистості

План.

1. Теорія А.Адлера стосовно обмежень особистісного зростання.
2. Шляхи самоактуалізації особистості через виявлення і усунення захисних механізмів.
3. Покарання як перешкода самоактуалізації особистості.

Розбещеність, занедбаність та знедоленість. Саме ці ситуації дитинства можуть породити ізоляцію, низький рівень соціального інтересу та розвиток некооперативного стилю життя, який базується на «нереалістичній меті особистої вищості».

Аналіз психологічної літератури свідчить, що значна частина дослідників шукає шляхи самоактуалізації особистості через виявлення та усунення захисних механізмів. Розкриття цих механізмів.

Б.Скіннер виділяє таку перешкоду до самоактуалізації особистості як покарання. Покарання інформує людину про те, чого не слід робити, але не сповіщає, що робити. Воно не дає людині можливості навчитися тому, яка поведінка у даному випадку є найкращою. Це основна перешкода ефективному навчанню. Негативні форми поведінки не щезають, вони майже завжди повертаються замаскованими або супроводжуються іншими формами, які є лише шляхом уникнення подальшого покарання або відповіддю на початкове покарання.

Література:

1. Береза А.В. Педагогічно-виконавська практика майбутнього вчителя музики / А.В. Береза / Навчально-методичний посібник. – Вінниця, 2003. – 178 с.

2. Маслоу А. Самоактуалізація. Психологія личности / Тексты. / А. Маслоу // Под ред. А.А. Пузыря. – М., 1982. - С. 108-118.
3. Отич О.М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: автореф. дис.... д-ра пед. наук: 13.00.04. – К., 2009.
4. Педагогіка: Навчальний посібник / В.М. Галузяк, М.І. Сметанський, В.І. Шахов. – 3-є вид., випр. і доп. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2006. – 400 с.

Тема 3. Професійно-ціннісні орієнтації майбутнього вчителя музики

План.

1. Професійно значущі якості вчителя музики.
2. Діагностика власних професійно значущих якостей.

Мета, завдання, зміст, технологія професійно-педагогічної підготовки, тенденцію її вдосконалення, попередній досвід реалізації нових підходів до формування особистості вчителя музики.

Виходячи із завдань нашого дослідження вважаємо за необхідне акцентувати увагу на самоактуалізації у широкому розумінні – з позиції мотиваційної готовності майбутнього вчителя музики до професійної діяльності.

Три основні функції навчально-професійної діяльності вчителя музики: *пізнавальна*, яка полягає у засвоєнні знань, *перетворювальна*, що забезпечує розвиток здатності до переосмислення, реорганізації та застосування одержаних знань у ході виконання різноманітних завдань, і *творча* – внесення елементів нових знань або способів дій у вихідні умови.

Спеціальні знання, уміння та навички, які складають професіограму вчителя музики. До них належать: знання теорії та історії музики, володіння навичками сольного співу та грою на музичних інструментах, диригентсько-

хорові навички, вміння розповідати дітям про музику тощо. Серед основних якостей педагогічної майстерності вчителя музики виділяються такі: вміння раціонально організовувати та активізувати музичну діяльність школярів відповідно до їхнього віку та музичної освіченості; створення сприятливих умов для художнього сприймання музичних творів; володіння творчими методами реалізації музично-освітніх заходів; здатність передбачати і прогнозувати результати художнього спілкування з учнями тощо.

Методи діагностики власних професійно значущих якостей.

Література:

1. Вишнякова Н.Ф. Развитие личности в процессе музыкального творчества. – М., 1992. – 76 с.
2. Рудницька О.П. Педагогіка: Загальна та мистецька / О.П. Рудницька // Навч. посібник. – К.: 2002. – 270 с.
3. Ростовський О.Я. Розвиток творчого потенціалу особистості майбутнього вчителя музики як педагогічна проблема // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя. – НДПУ, 2002. Вип.1. – С.5-8.
4. Маслоу А. Самоактуалізація. Психологія личности / Тексты. / А. Маслоу // Под ред. А.А. Пузыря. – М., 1982. - С. 108-118.

Тема 4. Структурні компоненти професійної самоактуалізації майбутнього вчителя музики

План.

1. Структура самоактуалізації особистості.
2. Мотиваційно-ціннісний компонент самоактуалізації.
3. Інформаційно-пізнавальний компонент самоактуалізації.
4. Операційно-діяльнісний компонент самоактуалізації.

Показники мотиваційно-ціннісного компонента: потреба у самоактуалізації; пізнавальні потреби; професійно-ціннісні орієнтації; мотивація професійного самовдосконалення; емоційне ставлення студентів

до навчально-пізнавальної діяльності.

Показники інформаційно-пізнавального компонента: знання сутності самоактуалізації, способів і засобів її здійснення; адекватність самооцінки майбутніх вчителів музики власних професійно важливих якостей; знання студентів про власні індивідуальні особливості та їх прояв у навчальній і професійній музично-педагогічній діяльності.

Показники операційно-діяльнісного компонента структури самоактуалізації особистості майбутнього вчителя музики: креативність (гнучкість, сенситивність, спонтанність поведінки); уміння студентів свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній і професійній діяльності; активна та планомірна робота над собою у відповідності до мети професійної самоактуалізації; самостійність вибору засобів, прийомів та основних напрямів самоактуалізації; здійснення самоконтролю (та коригування) за етапами власної самоактуалізації.

Література

1. Вишнякова Н.Ф. Развитие личности в процессе музыкального творчества. – М., 1992. – 76 с.
2. Маслоу. А., Самоактуализация // Психология личности: Тексты /Под ред. А.А. Пузыря. – М., 1982. – С. 108-118.
3. Педагогіка: Навчальний посібник / В.М. Галузяк, М.І. Сметанський, В.І. Шахов. – 3-є вид., випр. і доп. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2006. – 400 с.
4. Лісовий В.А. «Формування у майбутніх учителів музики дослідницької позиції у здійсненні професійної діяльності». Дис. к.п.н. Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського, м. Одеса – 2003.

Тема 5. Методи діагностики самоактуалізації особистості

План.

1. Методи діагностики самоактуалізації особистості.
2. Діагностика за мотиваційно-ціннісним компонентом самоактуалізації майбутнього вчителя музики.
3. Діагностика за інформаційно-пізнавальним компонентом самоактуалізації.
4. Діагностика за операційно-діяльним компонентом самоактуалізації.

Методи діагностики самоактуалізації особистості: самоактуалізаційний тест (САТ), «Орієнтовна анкета спрямованості особистості», спостереження, опитування, адаптований варіант анкет Ю.Долінської, В.Русової, опитувальник САМОАЛ (за А.Лузіним), тест самооцінки особистості В.Семиченко, методика діагностики готовності до особистісного і професійного саморозвитку Л.Кобильнік, тест С.Медніка (тест віддалених асоціацій, адаптація Т.Галкіної, Л.Алексєєвої) тощо.

Література:

1. Вишнякова Н.Ф. Развитие личности в процессе музыкального творчества. – М., 1992. – 76 с.
2. Маслоу. А. Самоактуализация // Психология личности: Тексты /Под ред. А.А. Пузыря. – М., 1982. – С. 108-118.
3. Отич О.М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: автореф. дис.... д-ра пед. наук: 13.00.04. – К., 2009.
4. Лісовий В.А. «Формування у майбутніх учителів музики дослідницької позиції у здійсненні професійної діяльності». Дис. к.п.н. Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, м. Одеса – 2003.

Тема 6. Психолого-педагогічний тренінг сприяння самоактуалізації

План.

1. Умови і фактори, які сприяють самоактуалізації особистості.
2. Психолого-педагогічний тренінг сприяння самоактуалізації.
3. Умови і фактори, які сприяють самоактуалізації особистості.

Використання моделювання предметного і соціального змісту майбутньої професійної діяльності студентів у ролі вчителів музики для стимулювання потреби в самоактуалізації.

Використання методів активізації навчально-пізнавальної діяльності, які порівняно з традиційними методами навчання, у першу чергу, спрямовані на розвиток у студентів творчого самостійного мислення, активізацію пізнавальних процесів, формування творчих навичок і вмінь нестандартного розв'язання певних навчальних і професійних проблем для активізації самостійної творчо-пошукової діяльності студентів.

Надання студентам свободу стосовно вибору форм і методів навчально-пізнавальної діяльності для забезпечення ціннісного ставлення майбутнього вчителя музики до процесу і результатів своєї навчально-професійної діяльності.

Тренінг, як специфічна форма активного навчання, метод створення умов для саморозкриття особистості. Мета його – вироблення умінь студентів свідомо й активно виявляти свої особливості в навчальній та професійній діяльності.

Методика проведення тренінгу за І.Коваленко.

Література:

1. Олексюк О. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва / О. Олексюк: Навч. посібник. / О.Олексюк, М. Ткач – К.: Знання України, 2004. – 264 с.
2. Рудницька О.П. Педагогіка загальна та мистецька: Навч. посіб. – Тернопіль: Богдан, 2005. – 360с.

3. Ростовський О.Я. Розвиток творчого потенціалу особистості майбутнього вчителя музики як педагогічна проблема // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя. – НДПУ, 2002. Вип.1. – С.5-8.

4. Береза А.В. Педагогічно-виконавська практика майбутнього вчителя музики /А.В. Береза/ Навчально-методичний посібник. – Вінниця, 2003.– 178с.

Тема 8. Моделювання і проектування практичних ситуацій та інші методи, використання яких сприяє самоактуалізації майбутнього вчителя музики

План.

1. Етапи самоактуалізації особистості.
2. Моделювання і проектування практичних ситуацій.
3. Залучення студентів до творчої педагогічної діяльності.
4. Метод проектів.

Використання під час практичного заняття різних методів, які певною мірою сприяють самоактуалізації майбутнього вчителя музики. Серед ефективних методів: «візуалізації», ділова гра, метод «позиційної діяльності», «імітаційне та рольове моделювання»; моделювання і проектування практичних ситуацій, групова робота, рольові ігри, мозковий штурм, метод проектів, творчі завдання, інтерактивні методи, програма оптимізації процесу самоактуалізації тощо.

Література:

1. Рудницька О.П. Педагогіка загальна та мистецька: Навч. Посіб. – Тернопіль: Богдан, 2005. – 360с.
2. Арчажникова Л.Г. Профессия учитель музыки: Кн. для учителя / Л.Г. Арчажникова. – М.: Просвещение, 1984. – 111 с.
3. Ростовський О.Я. Розвиток творчого потенціалу особистості майбутнього вчителя музики як педагогічна проблема // Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя. – НДПУ, 2002. Вип.1. – С.5-8.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллина А.А. Система профессиональной подготовки студентов музыкально-педагогического факультета к нравственно-эстетическому воспитанию школьников средствами музыки: автореф. дис. на здобуття канд. пед. наук: 13.00.08 / А.А. Абдуллина. – Казань, 1994. – 17 с.
2. Абдуллина А.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования: Для педагогических специальных высших учебных заведений / А.А. Абдуллина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Просвещение, 1990. – 141с.
3. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию / Г.С. Абрамова. – М.: Международная педагогическая академия. – 1995. – 260 с.
4. Абульханова-Славская К.А. Типология личности и гуманистический подход / К.А. Абульханова-Славская // Гуманистические проблемы психологической теории – М.: Наука, 1995. – С. 27-48.
5. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии / А. Адлер. – М.: Прогресс, 1995. – 296 с.
6. Адлер А. Лекции по аналитической психологии / А. Адлер: пер. с англ. – М.: Рефлбук, К.: Ваклер, 1996. – 282 с.
7. Айзенк Г.Ю. Понятие и определение интеллекта / Айзенк Г.Ю. // Вопросы психологии. – 1995. – №1. – С. 111-131.
8. Амага Н.В. Некоторые характеристики самораскрытия участников педагогического процесса / Н.В. Амага // Проблемы самообразования молодежи. – Красноярск, 1984. – С. 49-57.
9. Амонашвили Ш.А. Единство цели / Ш.А. Амонашвили. – М., 1987.
10. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания / Б.Г. Ананьев, – М., 1968, – 338 с.
11. Ананьев Б.Г. Человек как предмет воспитания / Б.Г. Ананьев // Сов. педагогика. – М., 1965. – № 1. – С. 34-36.

12. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды / Б.Г. Ананьев. – М.: Педагогика, 1980. – В 2-х томах Т.1. – 232 с.
13. Ананьев Б.Г. Психология и проблемы человекознания / Б.Г. Ананьев. – М.: Воронеж, 1996. – 384 с.
14. Анастаси А. Психологическое тестирование / А. Анастаси. – 7-е изд. – СПб: Питер, 2005. – 668 с.
15. Англо-русский словарь-минимум психологических терминов с указанием русских эквивалентов. – М.: Путь, 1993. – 80 с.
16. Андриенко Е.В. Подготовка учителя к самоактуализации в педагогической деятельности: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Е.В. Андриенко. – М., 1994. – 20 с.
17. Андреев А.А. Влияние стиля педагогического общения на познавательную активность учащихся на уроке: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: 19.00.07 / А.А. Андреев. – Л., 1984. – 20 с.
18. Андрущенко В.П. Історія соціальної філософії (Західно-Європейський контекст) / В.П. Андрущенко. – К.: Тандем, 2000. – 406 с.
19. Анцыферова Л.И. Некоторые вопросы исследования личности в современной психологии капиталистических стран / В кн.: Теоретические проблемы психологии личности. – М., 1974. – С. 278-318.
20. Анцыферова Л.И. Психология самоактуализирующейся личности в работах Абрахама Маслоу / Л.И. Анцыферова // Вопросы психологии. – М., – 1973. – № 4. – С. 173-180.
21. Анцыферова Л.И. К психологии личности как развивающейся системы // Психология формирования и развития личности / Л.И. Анцыферова – М., 1981. – С. 3-18.
22. Апраксина О.А. Музыка в воспитании творческой личности / О.А. Апраксина // Музыкальное воспитание в школе. – 1975. - №10. – С. 20-26.
23. Артемьева Т.И. Взаимосвязь потенциального и актуального в развитии личности / Т.И. Артемьева // Психология формирования и развития личности. – М.: Наука, 1981. – С. 67-87.

24. Артемьева Т.И. Проблема потенциального и актуального в методологии исследования личности / Т.И. Артемьева // Личность и деятельность. – М., 1977. – 118 с.
25. Артемьева Е.Ю., Парамей Г.В. Определение мотивировок воспитательной работы абитуриентов педвуза / Е.Ю. Артемьева, Г.В. Парамей // Вестник Моск. ун-та. – Сер. 14 / Психология. М., 1989. – №1. – С. 24-31.
26. Архангельский С.И. Учебный процесс в высшей школе, его закономерные основы и методы / С.И. Архангельский. – М., 1980. – 368 с.
27. Арчажникова Л.Г. Профессия учитель музыки: Кн. для учителя / Л.Г. Арчажникова. – М.: Просвещение, 1984. – 111 с.
28. Асафьев Б.В. О хоровом искусстве / Б.В. Асафьев / Сост. и коммент. А.В.Павлова. – Л.: Музыка, 1980. – 215 с.
29. Асмолов А.Г. Личность: психологическая стратегия воспитания / А.Г. Асмолов // Новое мышление. – М.: Педагогика, 1989. – С. 206-220.
30. Асмолов А.Г. Психология личности / А.Г. Асмолов. – М.: МГУ, 1990. – 369 с.
31. Ассаджиоли Р. Психосинтез: теория и практика / Р. Ассаджиоли. – М., 1994. – 416 с.
32. Бабыкина Н.Н. Диалектика творческой и репродуктивной деятельности в системе культуры: автореф. дисс. ... канд. филос. наук: 09.00.13 / Н.Н. Бабыкина. – С.-Пб., 1992. – 16 с.
33. Бабанский Ю.К. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований / Ю.К. Бабанский. – М.: Педагогика, 1982. – 192 с.
34. Базовая программа для педагогических институтов дисциплины «Сольфеджио». – М.: Просвящение, 1992. – 22 с.
35. Балл Г.А., Бургин М.С. Анализ психологических воздействий и его педагогическое значение / Г.А. Балл, М.С. Бургин // Вопросы психологии. – 1994. – №4. – С. 56-68.

36. Балл Г.А. Концепция самоактуализации личности в гуманистической психологии / Г.А. Балл. – Киев-Донецк: Ровесник, 1993. – 32 с.
37. Балл Г.А., Костюк Г.С. Содержательная книга по психологии мышления / Г.А. Балл, Г.С. Костюк // Вопросы психологии. – 1967. – С. 172-178.
38. Балл Г.А. Психология в рациогуманистической перспективе: Избранные работы / Г.А. Балл. – К.: Изд-во Основа, 2006. – 408 с.
39. Баррон Ф. Личность как функция проектирования человека самого себя / Ф. Баррон // Вопросы психологии. – 1990. – №2. – С. 153-158.
40. Белозерцев Е.И. Педагогическое образование: реалии и перспективы / Е.И. Белозерцев // Педагогика. – М., 1992. – № 1-2. – С. 51-61.
41. Береза А.В. Педагогічно-виконавська практика майбутнього вчителя музики / А.В. Береза / Навчально-методичний посібник. – Вінниця, 2003. – 178 с.
42. Бернс Р. Развитие Я - концепции и воспитания / Р. Бернс. – М., 1986. – 420 с.
43. Бех І.Д. Виховання сучасної вузівської молоді / І.Д. Бех // Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи: Зб. наук. праць. – К.: Знання, 2000. – 520 с.
44. Бинсвангер Л. Бытие в мире. Критическое введение в экзистенциальную психиатрию / Л. Бинсвангер. – М.: КСП+, 1999. – 300 с.
45. Битянова Н.Р. Психология личностного роста / Н.Р. Битянова // Практическое пособие по проведению тренингов личностного роста психологов, педагогов, социальных работников. – М.: Междунар. пед. акад., 1995. – 67 с.
46. Блейхер В.М. Практическая патопсихология / И.В. Крук, С.Н. Боков. – Ростов н/Д.: Феникс, 1996. – 448 с.
47. Блейхер В.М., Крук И.В. Толковый словарь психиатрических терминов. / В.М. Блейхер, И.В. Крук / Под ред. канд. мед. наук С.Н.Бокова. В 2-х томах. Т. 2. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 448 с.

48. Боднар М. Б. Вплив етнопсихологічних життєвих орієнтацій на самоактуалізацію студентської молоді: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05. – К., 2004. – 216 с.
49. Большая советская энциклопедия. - Т.5. – М.; Советская энциклопедия, 1971. – 640 с.
50. Бондаревская Е.В. Гуманизация воспитания старшеклассников / Е.В. Бондаревская // Педагогика, 1991. – № 9.
51. Бондаренко А.Ф. Психологическая помощь: теория и практика / А.Ф. Бондаренко // Учебное пособие. – К.: Укртехпрес, 1997. – 216с.
52. Брилін Б.А. Скажи, яку музику ти слухаєш, а я скажу, який ти...: роль музичного смаку та моди в естетичному вихованні учнівської молоді / Б.А. Брилін // Гуманітарні науки: Науково-практичний журнал. – К.: Педагогічна преса, 2009 – №1. – С. 176.
53. Бритвихин А.Н. Основные этапы подготовки учителя / А.Н. Бритвихин // Советская педагогика. – 1983. – № 8. – С. 49-52
54. Брылева Л.Г. Психолого-педагогические условия самореализации личности: автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.05 / Л.Г. Брылева. – 1988. – 22 с.
55. Бугаєць Н.А. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх вчителів до роботи з сім'єю учня: автореф. дис. ... канд. пед. наук – 13.00.04 / Н.А. Бугаєць. – Харків: Харківський педуніверситет ім. Г. Сковороди, 2002. – 18 с.
56. Васильєв О.С., Демченко Е.А. Изучение основных характеристик жизненной стратегии человека / О.С. Васильєв, Е.А. Демченко // Вопросы психологии. – 2001. – № 2. – С. 74-85.
57. Вахромов Е.Е. Психологические концепции развития человека: теория самоактуализации / Е.Е. Вахромов. – М.: Международная педагогическая академия, 2001. – 231 с.

58. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход / А.А. Вербицкий // Методическое пособие. – М.: Высшая школа, 1991. – 207с.
59. Вершловский С.Г. Психолого-педагогические проблемы молодого учителя / С.Г. Вершловский. – Л., 1983. – 32 с.
60. Витин В.А. Теория самоактуализации / В.А.Витин // Психологический институт РАО: материалы симпозиума. – М., 2002 – №1.
61. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека / В.К. Вилюнас. – М., 1986. – 206 с.
62. Вишнякова Н.Ф. Развитие личности в процессе музыкального творчества / Н.Ф.Вишнякова. – М., 1992. – 76 с.
63. Волынка Г.И. О некоторых закономерностях самореализации и самореализирующейся личности / Г.И. Волынка // Проблема самореализации личности в педвузе и общеобразовательной школе / Тезисы докл. межвуз. научн. конференции. – Киев, 1990. – С. 12-14.
64. Вопросы профессионально-педагогической направленности преподавания специальных дисциплин на музыкальных факультетах, Казань, 1979. – 128 с.
65. Вульфсон Б.Л. Сравнительная педагогика в системе одновременного научного знания / Б.Л.Вульфсон // Педагогика. – 1998. - №2. – С. 79-89.
66. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах / Л.С. Выготский - М.: Педагогика. - 1984.-Т. 4. -432с.
67. Газман О.С. Воспитание: цели, средства, перспективы / О.С. Газман / Новое педагогическое мышление / Под ред. А.В. Петровского. - М, 1989.
68. Газман О.С., Иванов А.В. Содержание деятельности и опыт работы освобожденного классного руководителя (классного воспитателя) / О.С. Газман, А.В. Иванов // Методические рекомендации. - М., 1992. – 114 с.
69. Гегель Г.Ф. Энциклопедия философских наук. Наука логики / Г.Ф. Гегель. – М., 1974. – Т. 1. – С.322.

70. Гасюк М.Б. Психологічні особливості самоактуалізації сучасної жінки: автореф. дис. ... канд. психол. наук – 19.00.07. / М.Б. Гасюк. – Івано-Франківськ, 2003. – 23 с.
71. Гозман Л.Я., Кроз В. Латинская М.В. Самоактуализационный тест / Л.Я. Гозман, В. Кроз, М.В.Латинская – М., 1995. – 44 с.
72. Голубчиков А.Я. Самоопределение индивида (социально-философский анализ): автореф. дисс. ... д-ра философ. наук / А.Я. Голубчиков. – Екатеринбург, 1983. – 38 с.
73. Гончаренко С.У., Володько В.М. Проблеми індивідуалізації процесу навчання / С.У. Гончаренко, В.М.Володько // Педагогіка і психологія. – 1995. - №1. – С. 63-71.
74. Горовая В.И. Теоретические основы подготовки специалиста в условиях многоуровневого высшего педагогического образования: автореф. дисс. ... д-ра пед. наук / В.И. Горовая – Ставрополь, 1995. – 40 с.
75. Горячева Е.И. Идея самоактуализации в гуманистической психологии и ее реализация в педагогической практике: автореф. дисс. ... канд. пед. наук / Е.И. Горячева. – М., 1996. – 20 с.
76. Гуторова А.В. Формирование профессиональной позиции у студентов педагогического вуза: автореф. дисс. ... канд. пед. наук / А.В. Гуторова – Волгоград, 1996. – 21 с.
77. Гуревич Р.С. Теорія і практика навчання в професійно-технічних закладах: Монографія / Р.С. Гуревич. – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 410 с.
78. Давыдов В.В. Генезис и развитие личности в детском возрасте / В.В. Давыдов // Вопросы психологии. – 1992, - № 1 – С. 22.
79. Горюнова Л. Музыка в контексте молодежной культуры: опыт анализа социологии культуры / Л.Горюнова. – Саратов: изд-во Поволжского межрегионального учебного центра, 2003. – 100 с.

80. Данильченко В.М. Педагогические условия индивидуально-творческой подготовки будущего учителя: дисс. ... канд. пед. наук / В.М. Данильченко. – М., 1993. – 236 с.
81. Джуринский А.Н. Зарубежная школа: история и современность / А.Н. Джуринский // Учеб. – Издание. – М., Российский открытый университет, 1992.
82. Дидактика сучасної школи: Посібник для вчителів. / За ред. В.А.Онищука. – К.: Рад. школа, 1987. – 351 с.
83. Долінська Ю.Г. Особливості усвідомлення майбутніми психологами значення самоактуалізації особистості як умови ефективності своєї діяльності / Ю.Г. Долінська: Зб. наук. пр. “Психологія”. – Вип. 2. – К.: НПУ, 1998. – С. 113-120.
84. Долінська Ю.Г. Самоактуалізація особистості майбутнього психолога у процесі професійної підготовки: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Ю.Г. Долінська. – К., 2000. – 200 с.
85. Елканов С.Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя / С.Б. Елканов. – М., 1989. – 189 с.
86. Журбин В.И. Понятие психологической защиты в концепциях З.Фрейда и К. Роджерса / В.И. Журбин // Вопросы психологии. – 1990. - №4. – С. 14-22.
87. Загвязинский В.И. Педагогическое творчество учителя / В.И. Загвязинский. – М., 1987. – 160 с.
88. Зайцева А.В. Творча самореалізація: теоретичні засади // Мистецтво та освіта. – 2007. №4. – С.24-28
89. Зейгарник Б.В. Теории личности в зарубежной психологии / Б.В. Зейгарник. – М.: Московский ун-т, 1982. – 127 с.
90. Зинченко В.Г., Моргунов Е.Б. Человек развивающийся. Очерки российской психологии / В.Г. Зинченко, Е.Б. Моргунов. – М.: Тривола, 1994 – 304 с.

91. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії / І.А. Зязюн // Наук.-методичний посібник. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
92. Зязюн І.А. Педагогічна майстерність як мистецька дія: Посібник для вчителів. – Рідна школа, 1995. – №7-8, с. 31-50.
93. Идинов А.А. Самореализация личности в непроизводственной сфере общества: дисс. ... канд. философ. наук / А.А. Идинов. – Фрунзе, 1990 – 171 с.
94. Ильин В.С. Методологические основы разработки целостной теории формирования личности / В.С. Ильин // Методологические проблемы развития педагогической науки / Под ред. П.Р. Атутова, М.Н. Скаткина, Я.С. Турбовского. – М, 1985. – 280 с.
95. Исаев И.Ф. Теория и практика формирования профессионально - педагогической культуры преподавателя высшей школы / И.Ф. Исаев – М.: Белгород, 1993 – 218 с.
96. Кадемія М.Ю. Упровадження здобутків педагогічної науки в освітню практику / М.Ю. Кадемія. – Вінниця: ВМВПУ, 2008. – 125 с.
97. Калініченко А.І. Педагогічні умови організації самовиховання студентської молоді ВДПУ ім. М.Коцюбинського: автореф. дисс. ... канд. психол. наук / А.І. Калініченко. – Вінниця, 2001. – 21 с.
98. Кан-Калик В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс / В.А. Кан-Калик. – Грозный, 1976. – 286 с.
99. Кашинская М.В. Стимулирование процесса профессиональной адаптации молодого учителя: дисс. ... канд. пед. наук / М.В. Кашинская. – М., 1993. – 19 с.
100. Квятковский Е.В. Литературно-художественное самообразование старшеклассников / Е.В. Квятковский // Педагогика №21. – 1997. – С.47-52.
101. Келлерман П.Ф. Психодрама крупным планом / П.Ф. Келлерман. – М.: Независимая фирма «Класс». – 1998. – 240 с.

102. Кобильнік Л.М. Психологічні особливості самоактуалізації особистості майбутніх психологів і педагогів: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Л.М.Кобильнік. – Київ, 2007. – 252 с.
103. Ковалев Г.А. Общение и диалог в процессе обучения, воспитания и психологической консультации / Г.А. Ковалев. – М., 1987.
104. Коваленко І.Г. Методика формування професійно-особистісних якостей майбутніх учителів музики в процесі вивчення диригентсько-хорових дисциплін: автореф. дис. канд. пед. наук / І.Г. Коваленко. – К., 2008. – 28 с.
105. Коломиец А.В. Формирование продуктивного стиля педагогического общения во внеучебной деятельности студентов (на материале факультетов общественных профессий педагогических вузов): автореф. дис. ... канд. пед. наук / А.В. Коломиец. – К., 1989. – 25 с.
106. Комарова І.І. Формування у майбутніх учителів культури педагогічного спілкування: автореф. дис.... канд. пед. наук / І.І. Комарова. – Вінниця, 2000. – 19 с.
107. Кон И.С. Открытие «Л» / И.С. Кон. – М.: Политиздат, 1978. – 366 с.
108. Конопкин О.А. Психологические механизмы регуляции деятельности / О.А. Конопкин. – М., 1980. – 256 с.
109. Коростылёва Л.А. Уровни самореализации личности // Психологические проблемы самореализации личности / Л.А. Коростылёва. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2000. – Вып. 4. – С. 21-46.
110. Котова И.Б., Шиянов Е.Н. Философские основания современной педагогики / И.Б. Котова, Е.Н. Шиянов. – Ростов-на-Дону, 1994. – 64 с.
111. Краткая философская энциклопедия. – М., Издательская группа «Прогресс» – «Энциклопедия», 1994. – 576 с.
112. Кузьмина Э.М. К вопросу о ценностях педагогической деятельности / Э.М. Кузьмина // Всероссийская научно-практическая конференция «Проблемы и пути повышения эффективности воспитания студенческой и учащейся молодежи» - Барнаул, 2000. Т.1. – С.14-17.

113. Кузьмина Н.В. Очерки психологии труда учителя / Н.В. Кузьмина. – ЛГУ, 1967. – 181 с.
114. Левитов Н. Психология характера / Н. Левитов. – М., 1969
115. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание, Личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
116. Леонтьев Д.А. Развитие идеи самоактуализации в работах А. Маслоу / Д.А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 1987. - № 3 – С. 150-158.
117. Леонтьев А.Н. Философия психологии. Из научного наследия / Под ред. А.А. Леонтьева, Д.А. Леонтьева. – М., 1994. – 287 с.
118. Лісовий В.А. Формування у майбутніх учителів музики дослідницької позиції у здійсненні професійної діяльності: дис... канд. пед. наук / В.А. Лісовий Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д. Ушинського, м. Одеса, 2003. – 224с.
119. Лисовская Е.Б., Парыгин Б.Д. Проблема самореализации личности / Е.Б. Лисовская, Б.Д. Парыгин // Социально-психологические проблемы научно-технического прогресса. – Л., 1982. – С. 128-135.
120. Лисовская Е.Б. Самоактуализация личности / Е.Б. Лисовская // Научно-техническая революция и социальная психология. – М., 1981. – С. 76-84.
121. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Р. Фрейджер, Д. Фейдимен: Пер. с англ. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2004. – 608 с.
122. Лозовая В.И. Использование проблемных вопросов и заданий для проверки и оценки знаний учащихся: автор. дисс. ... канд. пед. наук. / В.И. Лозовая. – Харьков, 1972. – 23 с.
123. Лушин П.В. Неконгруэнтность как конструктивное условие личностного развития / П.В. Лушин // Практична психологія: теорія, методи, технології. – К.: Ніка-Центр, 1977. – С. 87-101.
124. Максименко С.Д. Еще раз о педагогической этике учителя / С.Д. Максименко // Сов. педагогика. – 1981. - №8. – С. 50-52.

125. Максименко С.Д. Методологічні проблеми загальної психології / С.Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 3. – С.2-4.
126. Маслова Т.Ф. Условия профессиональной самореализации учителей: автореф. дис. ... канд. пед. наук / Т.Ф. Маслова. – М., 1990. – 23 с.
127. Мареев В.И. Факторы и условия эффективности научно-исследовательской деятельности в вузе / В.И. Мареев // Гуманитарные и социально-экономические науки. – Ростов-на-Дону, 2000. - №1. – С.111-118.
128. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу: Пер. с англ. – Спб.: Евразия, 1999. – 478 с.
129. Маслоу А. Новые рубежи человеческой природы / А. Маслоу // Под общ. Ред. Г.А.Балла, А.Н.Киричука, Д.А.Леонтьева / Пер. с англ. – М.: Смысл, 1999. – 425 с.
130. Маслоу А. Психология бытия / А. Маслоу: Пер. с англ. – М.: Рефлбук; К.: Ваклер, 1997. – 304 с.
131. Маслоу А. По направлению к психологии Бытия / Пер. с англ. Е.Рачковой. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. – 272с.
132. Маслоу А. Самоактуализация личности и образование / А. Маслоу // Перевод с англ., предисловие Г.А.Балла. – Киев-Донецк, 1994. – 52 с.
133. Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности / Тексты. / А. Маслоу // Под ред. А.А. Пузыря. – М., 1982. - С. 108-118.
134. Масол Л.М. Компетентно-орієнтований підхід до загальної мистецької освіти / Л.М. Масол // Зб. наук. праць Педагогічні науки №2. – Бердянськ: БДПУ, 2006. – 215 с.
135. Махмутов М.И. Организация проблемного обучения в школе / М.И. Махмутов / Книга для учителей. — М.: «Просвещение», 1977. — 240 с.
136. Мерлин В.С., Климов Е.А. Формирование индивидуального стиля деятельности в процессе обучения / В.С. Мерлин, Е.А. Климов // Сов. Педагогика. – 1967. - № 4. – С. 110.

137. Миропольська Н.Є. Творча діяльність учнів у мистецькій сфері як складова процесу їх естетичного виховання / Н.Є. Миропольська // Зб. наук. праць / Педагогічні науки №2. – Бердянськ: БДПУ, 2006. – 215 с.
138. Миславский Ю.М. Саморегуляция и активность личности в юношеском возрасте / Ю.М. Миславский. - М.: Педагогика, 1991. – 152 с.
139. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: навчальний посібник / Н.Є.Мойсеюк – Вид. 3, доп. – К., 2001. – 608 с.
140. Мороз А.Г. Адаптация молодого учителя к условиям учебно-воспитательного процесса школы / А.Г. Мороз: Методические рекомендации. – Киев, 1985. – 51 с.
141. Мудрик А.В. Личностный подход в воспитании / А.В. Мудрик // Магистр. – Август, 1991. – С. 56-62.
142. Мудрик А.В. Учитель: мастерство и вдохновение / А.В. Мудрик – М., 1986. – 160 с.
143. Муляр В.И. Самореализация личности как социальный процесс (методолого-социологический аспект): автореф. дисс. ... канд. философ. наук / В.И. Муляр. – Киев, 1990. – 16 с.
144. Мухаметзянова Ф.Г. Оптимальное сочитание форм учебной деятельности в условиях индивидуально-дифференцированного обучения студентов педвуза: автореф. дис. ... к.п.н. / Ф.Г. Мухаметзянова. – КГПЧ, Казань, 1993. – 19 с.
145. Мэй Р. Искусство психологического консультирования / Пер. с англ. Т.К.Кругловой. – М.: Класс, 1999. – 132 с.
146. Мясичев В.Н. Проблема потребностей в системе психологии / Мясичев В.Н. // "Ученые записки ЛГУ". Вып. 11 - № 244. – 1957. – С. 21.
147. Недашковская М.А. Самореализация личности как феномен культуры: автореф. дисс. ... канд. философ. наук. / М.А. Недашковская. – Киев, 1990. – 16 с.
148. Непомнящая Н.И. Психодиагностика личности: теория и практика / Н.И. Непомнящая: Учеб. пособие. – М., ВЛАДОС, 2001. – 188 с.

149. Ничкало Н.Г. Наставничество в системе профессионально-технического образования / Н.Г. Ничкало. – К.: Знание, 1977. – 48 с.
150. Ничкало Н.Г. Філософія сучасної освіти / Н.Г. Ничкало // Педагогіка і психологія. – 1996. - №4. – С.49-57.
151. Образование в поисках человеческих смыслов /Под ред. члена-корр. РАО Е.В. Бондаревской. - Ростов-на-Дону, 1995. – 216 с.
152. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов. – М.,1988. – 749с.
153. Олексюк О. Педагогіка духовного потенціалу особистості: сфера музичного мистецтва / О. Олексюк: Навч. Посібник. / О.Олексюк, М. Ткач – К.: Знання України, 2004. – 264 с.
154. Олпорт Г. Становление личности: избранные труды / Г. Олпорт. - М.: Смысл, 2001. – 341 с.
155. Организация учебно-воспитательного процесса в педагогическом вузе /Под ред. Н.Д. Никандрова и др. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 92 с.
156. Орлов А.Б. Личность и сущность: внешнее и внутреннее Я человека / А.Б. Орлов // Хрестоматия по психологии личности. Т.2. - Самара, Изд. дом «Бахрах», 1999. – С. 509-533.
157. Осухова Н.Г. Между «Я» и «Мы». Психологический тренинг самосознания и самовыражения учителя / Н.Г. Осухова: Учебное пособие. - Астрахань: Изд-во АГПИ, 1995. – С. 110.
158. Отич О.М. Мистецтво у системі розвитку творчої індивідуальності майбутнього педагога професійного навчання: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.04 / О.М. Отич. – К., 2009. – 44 с.
159. Падалка Г.М. Учитель, музика, діти / Г.М. Падалка. – К.: Муз. Україна. 1982. – 144 с.
160. Педагогіка: Навчальний посібник / В.М. Галузьяк, М.І. Сметанський, В.І. Шахов. – 3-є вид., випр. і доп. – Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2006. – 400 с.
161. Перзл Ф. Опыты психологии самопознания (практикум по гештальттерапии) / Ф. Перзл. – М.: Гиль-Эстель, 1993. – 240 с.

162. Перлз Ф. Опыты психологии самопознания (практикум по гештальттерапии) / Ф.Перлз. – М.: Гиль-Эстель, 1993. – 240 с.
163. Перлз Ф., Хефферлин Р., Гудмэн П. Опыты психологии самопознания / Ф. Перлз, Р. Хефферлин, П. Гудмэн. – М., 1993. – 328 с.
164. Петровский В.А. Личность в психологии: парадигма субъектности / В.А. Петровский. – Ростов-на Дону: Феникс, 1996. – 512 с.
165. Петровская Л.А. Теоретические и методологические проблемы социально-психологического тренинга / Л.А. Петровская. – М.: МГУ, 1982. – 168 с.
166. Пилиповский В.Я. Критика современных буржуазных теорий формирования личности / В.Я. Пилиповский. – М.: Педагогика, 1985. – 159 с.
167. Платонов К.К. Проблемы способностей / К.К. Платонов. – М., 1972. – 310 с.
168. Подьяков А.Н. Развитие исследовательской инициативности в детском возрасте: автореф. дис. ... докт. психол. наук / А.Н. Подьяков. – М., 2001. – 43 с.
169. Полторац С.Т. Педагогічні умови формування у майбутніх офіцерів МВС України умінь командира підрозділу: автореф. дис. к.п.н. / С.Т. Полторац / Харківський військовий інститут внутрішніх військ МВС України. – Харків, 2003. – 25 с.
170. Посталюк Н.Ю. Творческий стиль деятельности: педагогический аспект / Н.Ю. Посталюк. – Казань, 1989. – 200 с.
171. Практическая патопсихология: Руководство для врачей и медицинских психологов / В.М. Блейхер, И.В. Крук, С.Н.Боков. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 445 с.
172. Проблема самореализации личности в педвузе и общеобразовательной школе / Тезисы докл. межвузов, научн. Конференции. – Киева, 1990. – 180 с.
173. Програма з основного музичного інструменту (баян, акордеон) / Авт.ст. викл., доц. Береза А.В. – Вінниця, 2005. – 99 с.

174. Програма педагогических институтов с основного музыкального инструмента (фортепиано) // доктор пед. наук, проф. Падалка Г.Н., канд. пед. наук Плешкова Н.И. – К., 1991. – 28 с.
175. Програма з диригування / Авт. канд. пед. наук, доц. Прушковська Н.Н., канд. пед. наук, доц. Шкільнюк Г.М. – Вінниця, 2008. – 48 с.
176. Програма з постановки голосу / Авт. канд. пед. наук, доц. Бриліна В.Л., ст. викл. Ставінська Л.Л. – Вінниця, 2004. – 45 с.
177. Програма з курсу додатковий інструмент (баян, акордеон) / Авт. ст. викл., доц. Береза А.В., ст. викл. Нестерович Б.І. – Вінниця, 2004. – 20 ст.
178. Програма з методики музичного виховання / Авт. Канд. пед. наук, доц. Кравцова Н.Є. – Вінниця, 2004. – 46 с.
179. Психология. Словарь / Под ред. А.В. Петровского, А.В. Запорожца, Б.Ф. Ломова и др. – М., 1983. – 448 с.
180. Реан А.А. Акмеология личности / А.А. Реан // Психол. журнал. – 2000. – Т.21, №3. – С. 88-95.
181. Реан А.А. Психология изучения личности / А.А. Реан: Учебное пособие. – Санкт-Петербург: Изд-во В.А.Михайлова, 1999. – 288 с.
182. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М.: Изд. группа “Прогресс”, “Универс”, 1994. – 480 с.
183. Роше А. PRH / А. Роше // Пер. з англ. (рукопис). – Практичний семінар. – М. Хілі. – 1986.
184. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание: О месте психологического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира / С.Л. Рубинштейн. – М., 1957. – 329 с.
185. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1989. – 712 с.
186. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М., 1946. – 416с.
187. Рудницька О.П. Педагогіка: Загальна та мистецька / О.П. Рудницька // Навч. посібник. – К.: 2002. – 270 с.

188. Русова В.В. Самоактуалізація особистості як умова профільного навчання старшокласників: дис. ... канд. психол. наук / В.В.Русова. – Київ, 2007. – 212 с.
189. Рыкова Б.В. Педагогические условия самоактуализации личности будущего учителя в процессе профессиональной подготовки: дис. ... к.п.н. / Б.В. Рыкова. – Ставрополь, 1999. – 207 с.
190. Сарджвеладзе Н.И. Личность и её взаимодействие с социальной сферой / Н.И. Сарджвеладзе. – Тбилиси: “Меиниереба”, 1989. – 204 с.
191. Семиченко В.А. Теоретичні та методичні основи професійного самовиховання студентів вузу / В.А.Семиченко, О.М.Галус, Л.В.Зданевич: За заг. ред. В.А.Семиченка. – Хмельницький: ХДПІ, 2001. – С. 83-84.
192. Сегеда Н.А. Функції мотиваційно-ціннісної та вольової сфери особистості вчителя музики у процесі професійної самореалізації / Н.А. Сегеда // Наука і сучасність: Зб. наук. пр. – К. – Т.33. – С. 117-123.
193. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня / С.О. Сисоєва. – К.: Поліграфкнига, 1996. – 406 с.
194. Ситникова М.И. Педагогические условия творческой самореализации личности молодого учителя: дисс. ... канд. пед. наук / М.И. Ситникова. – Белгород, 1995. – 16 с.
195. Сковорода Г. Трактати. Діалоги. Притчі. Переклади. Листи / Г. Сковорода // Твори у двох томах. – К. – 1994. – Т. 2. – 479 с.
196. Слостенин В.А. Учитель и время / В.А. Слостенин // Советская педагогика. – 1990. – С. 3-9
197. Слостенин В.А. Формирование личности учителя советской школы в процессе ее профессиональной подготовки: автореф. дис. ... д-ра пед.наук / В.А. Слостенин. – М., 1977. – 29 с.
198. Слостенин В.А. Формирование личности учителя как предмет социально-педагогического исследования / В.А. Слостенин // В кн.: Вопросы высшего педагогического образования. – Томск, 1971.

199. Слостенин В. А., Мищенко А.И. Профессионально - педагогическая подготовка современного учителя / В.А. Слостенин, А.И. Мищенко // Педагогика. – 1991. - №10. – С. 83-84.
200. Слепова Т.В. Критический анализ проблемы эмансипированности личности в некоторых исследованиях гуманистической психологии / Т.В. Слепова // Вопросы психологии. – 1976. - № 5
201. Слободчиков В.И. Развитие субъектной реальности в онтогенезе: автореф. дис. ... докт. психолог. наук / В.И. Слободчиков. – М., 1994. - 77 с.
202. Сметанський М.І., Галузяк В.М. Професійна відповідність як риса особистості / М.І. Сметанський, В.М. Галузяк // Рідна школа. – 1994. - № 1-2 – С. 68-69.
203. Совершенствование профессиональной подготовки будущего учителя музыки в системе высшего педагогического образования // Сб. статей под ред. Аюпяна А.Г., Ташкент: ТГПИ, 1987 – 78 с.
204. Созонов В.И. Воспитание на основе потребностей человека / В.И. Созонов // Педагогика. - 1993. - № 2. – С. 28-32.
205. Соломка Т. Самоактуалізація студентів вищих аграрних навчальних закладів I-II рівнів акредитації в процесі професійної підготовки: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Т. Соломка. – К., 2009. – 18 с.
206. Столин В.В. Понимание себя и отношение к себе в структуре самореализации личности: автореф. дисс. ... докт. психол. наук / В.В. Столин. – М., 1985. – 40 с.
207. Султанова Е.В. Теоретичний аналіз проблеми самоактуалізації майбутнього вчителя музики / Е.В. Султанова // Зб. наук. праць. Науковий вісник. Вип. 1.29. Педагогічні науки. - Миколаїв: МДУ – 2010. – С. 229-238
208. Султанова Е.В. Рівні професійної самоактуалізації особистості студентської молоді вищого навчального педагогічного закладу / Е.В. Султанова // Зб. матеріалів наук.-практич. конференції / Реформування національної системи освіти в Україні у контексті загальноєвропейського освітнього простору. – Житомир: ЖДУ ім. І.Франка. - С. 169-180

209. Султанова Е.В. Особливості самоактуалізації майбутнього вчителя музики в умовах євроінтеграції професійної освіти / Е.В. Султанова // Зб. наук. робіт Всеукр. наук.-практич. конференції / Проблеми формування конкурентоспроможних фахівців в умовах впровадження Болонського процесу. – Бердичів, 2008. – С. 55-61.
210. Султанова Е.В. Педагогічні аспекти самоактуалізації майбутнього вчителя музики у процесі професійної підготовки / Е.В. Султанова // Матеріали між нар. наук.-практ. конференції / Професіоналізм педагога в контексті Європейського вибору України. – Ялта: Част. 2. – 2009. - С. 137-141
211. Султанова Е.В. Значення самоактуалізації майбутнього вчителя музики в процесі професійної підготовки / Е.В. Султанова // Педагогіка вищої та середньої школи. 27'2010. До 80-річчя КДПУ. – Кривий Ріг, 2010. – С. 196-203
212. Султанова Е.В. Поняття самоактуалізації особистості. Історичний аспект / Е.В. Султанова // Наукові записки / Серія: Педагогіка і психологія. - Вип. 31.2010. Вінниця, 2010. – С. 389-392.
213. Султанова Е.В. Музично-педагогічна самоактуалізація студентів педагогічних коледжів / Е.В. Султанова // Зб. наук. праць / Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Вип. 21. – Київ-Вінниця, 2009. – С. 277-281
214. Султанова Е.В. Педагогічні умови самоактуалізації майбутнього вчителя музики / Е.В. Султанова // Зб. наук. праць / Педагогічні науки. Вип. LVI. – Херсон: ХДУ, 2011. – С. 369-374
215. Сумерки богов. Ф.Л.Ницше, З.Фрейд, Э.Фромм и др.-М., 1984. - 396 с.
216. Талызина Н.Ф. Деятельностный подход к построению модели специалиста / Н.Ф. Талызина // Вестник высшей школы. – 1986. - №3. – С. 10-14.

217. Тарасенко Г.С. Екологічна естетика в системі професійної підготовки вчителя: Монографія / Г.С. Тарасенко. – Вінниця: РВВВАТ «Віноблдрукарня». – 1997. – 112 с.
218. Теплов Б.М. Способности и одаренность / Б.М. Теплов /Ученые записки государства. - Научно-исследоват. институт технологии. – Т. 2. – М., 1941. – 134 с.
219. Ткалич М.Г. Психолого-організаційні детермінанти самоактуалізації менеджерів комерційних організацій: автореф. дис... канд. психол. наук / М.Г. Ткалич / Інститут психології ім. Г.С.Костюка. – К., 2006. – 20 с.
220. Трещев А.М. Педагогическое руководство профессиональным самовоспитанием будущих учителей. Методические рекомендации / А.М. Трещев. – М., 1989. – 24 с.
221. Тубельский А.Н. Школа самоопределения: первый шаг / А.Н. Тубельский. – В 2ч. – М., 1991.
222. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы технологии установки / Д.Н. Узнадзе. – Тбилиси, 1960. – 416.
223. Фейдимен Дж., Фрейдгер Р. Личность и личностный рост / Дж. Фейдимен, Р. Фрейдгер. // Пер. с англ. – Вып. 1. – М., 1994. – 84 с.
224. Фейдимен Дж., Фрейдгер Р. Личность и личностный рост / Дж. Фейдимен, Р. Фрейдгер // Пер. с англ. – Вып 2. – М., 1994. – 134 с.
225. Фейдимен Дж., Фрейдгер Р. Личность и личностный рост / Дж. Фейдимен, Р. Фрейдгер // Пер. с англ. – Вып. 3. – М., 1994. – 81 с.
226. Фейдимен Дж., Фрейдгер Р. Личность и личностный рост / Дж. Фейдимен, Р. Фрейдгер. // Пер. с англ. – Вып. 4. – М., 1994. – 66 с.
227. Философский энциклопедический словарь. – М. 1989. – 815 с.
228. Франкл В. Поиск смысла жизни и логотерапия / В. Франкл // Психология личности. Тексты // Под ред Ю.Б, Гиппенрейтер, А.А, Пузыря. - М., 1982. – С. 118-126.
229. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М., 1990. – 364 с.

230. Фрицюк В.А. Формування креативності майбутнього вчителя музики: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / В.А. Фрицюк. – Вінниця, 2004. – 213 с.
231. Фромм Э. Душа человека / Э. Фромм. - М.: Республика, 1992. – 430 с.
232. Фрейд З. Психоаналитические этюды / З.Фрейд. – М., 1998. – 608 с.
233. Фромм Э. Иметь или быть? / Э. Фромм: Пер. с англ. – 2-е изд., доп. – М.: Прогресс, 1990. – 332 с.
234. Фрумин И. Пути самореализации / И. Фрумин // Директор школы. М., - № 4. – 1994. – С. 2-11.
235. Хорни К. Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию / К. Хорни: Пер. с англ. – СПб.: Вост.-Евр. ин-та психоанализа; Б.С.К., 1997. – 316 с.
236. Царенова А.А. Самореализация личности как предмет философского исследования: автореф. дисс. ... канд. философ. наук / А.А. Царенова. – М., 1992 – 19 с.
237. Цукерман Г.А. Психология саморазвития: задачи для подростков и педагогов / Г.А. Цукерман. – М.: Интерпракс, 1994. – 86 с.
238. Чаус А.Д. Самоактуалізація особистості в культурі постмодерну: автореф. дис. ... канд. філософ. наук: 09.00.04 / А.Д. Чаус. – К., 2008. – 19 с.
239. Шафажинская Н.Е. Личностная и профессиональная самооценка тудентов педвуза / Н.Е. Шафажинская. – М.: МГПИ, 1958. – 100 с.
240. Шакуров Р.Х. Творческий рост педагога / Р.Х.Шакуров. – М., 1985. – 80 с.
241. Шамова Т.И. Профессиональное становление молодого учителя / Т.И. Шамова // Советская педагогика. – 1983. - № 10. – С. 127-128.
242. Шахов В.І. Психолого-педагогічні умови активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів / В.І. Шахов // Наукові записки ВДПУ ім. М.Коцюбинського. Вип. 13. Вінниця, 2005. – С. 78-82.
243. Шахова И.П. Самоактуализация современных подростков и юношей в определении взросления / И.П. Шахова // Мир психологии : научно-методический журнал академии педагогических и социальных наук / Ред.

- Д.И. Фельдштейн, А.Г. Асмолов. – Москва : Московский психолого-социальный институт, 1996. – №1 январь-март 1996. – с. 43-47.
244. Шемелюк І.М. Психологічні особливості самоактуалізації хворих на невростинію: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04 / І.М. Шемелюк. – К., 2004. – 17 с.
245. Шестоपालюк О.В. Громадянська освіта як фактор формування громадянських компетентностей сучасної молоді / О.В. Шестоपालюк // Рідна школа: наук.-пер. журнал. – 2010 №3. – С.33-35.
246. Шинкин А.В. Социальный тонус и самореализация личности как факторы управления: автореф. дисс. ... докт. философ. наук / А.В. Шинкин. – М., 1992. – 37 с.
247. Шиянов Е.Н. Гуманизация профессионального становления педагога / Е.Н. Шиянов // Педагогика. – 1991. - № 9. – С. 80-89.
248. Шиянов Е.Н. Идея гуманизации образования в контексте отечественных теорий личности / Е.Н. Шиянов. – Ростов н/Д: АО «Цв. печать», 1995. – 159 с.
249. Шостром Э. Анти-Карнеги, или Человек-манипулятор / Э. Шостром - М.: Дубль-В, 1994. – 128 с.
250. Шостром Э., Браммер Л. Терапевтическая психология. Основы консультирования и психотерапии. – М.: Эксмо, 2002. — 624 с.
251. Шостром Э. Человек-манипулятор. Внутреннее путешествие от манипуляции к актуализации. – М.: Апрель-Пресс, Психотерапия, 2008. — 192 с.
252. Щербаков А.И. Формирование личности учителя советской школы в системе высшего педагогического образования: автореф. дисс.... докт. пед. наук / А.И. Щербаков – Л., 1968. – 40 с.
253. Щолокова О.П. Формування виконавського стилю в контексті фортепіанної підготовки вчителя музики / О.П. Щолокова // Зб. наук. праць Педагогічні науки №2. – Бердянськ: БДПУ, 2006. – 215 с.

254. Эллис А. Психотренинг по методу Альберта Эллиса / А. Эллис. - СПб.: Питер Ком, 1999. – 224 с.
255. Юнг К.Г. Душа и миф: шесть архетипов / К.Г. Юнг. – М.: Киев, 1997. - 384 с.
256. Юнг К.Г. Избранные труды по аналитической психологии. Психологические типы / К.Г. Юнг. – Цюрих, 1929. Т. 1. – 456 с.
257. Юнг К. Собрание сочинений. Конфликты детской души / К. Юнг. - М.: Канон, 1994. – 336 с.
258. Ядов В.А. О диспозиционной регуляции социального поведения личности / В.А. Ядов // Методологические проблемы социальной психологии. – М., 1975.
259. Якобсон П.М. психологические проблемы мотивации поведения человека / П.М. Якобсон. – М., 1969. – 316 с.
260. Ямбург Е.А. Управление развитием адаптивной школы / Е.А. Ямбург. – М.: ПЕР СЭ – Пресс, 2004. – 367 с.
261. Яценко Т.С. Социально-психологическая обучение в подготовке будущих учителей / Т.С. Яценко. – К. : Вища школа, 1987. – 110 с.
262. Яценко Т.С. Психологічні основи групової психокорекції / Т.С. Яценко. – К.: Либідь, 1996. – 262 с.
263. Cattell R.B. Theory of fluid and crystalline intelligence: A crystal experiment / R.B. Cattell // J. Educat. Psychol. 1963. - P. 160-165.
264. Combs A., Snygg D. Individual "bena vice" a percentile approach to behavior / A. Combs, D. Snygg – N.Y. 1956.
265. Dictionary of psychology. /J.D. Chaplin/ - N.Y. – 1976 – p. 537.
266. Godstein K. Human nature in the light of psychopathology / K. Godstein. – New York: Schocken Huxfey A. – 1963. Island New York: Bantam
267. Loevinger J. Technical Foundations for measuring Ego Development. New Jersey: Lowrence Erlbaum Associates, 1998.
268. Maslow A. H. The Farther Reaches of Human Nature / A.H. Maslow. - New York: Viking Press, 1971. – 423 p.

269. Maslow A.H. Theory of human motivation / A.H. Maslow. – Psychol. Rev. – 1943, vol. 50, №4.
270. Patterson C.H. Humanistic education. Englewood cliffs / G.H. Patterson. RU. – 1973.
271. Rogers C.R. Freedom to Learn for the 80's. - Columbus etc.: Charles E Merrill. 198. – VIII, 312 p.
272. Shostrom E.L. Man, the manipulator: The inner journey from manipulation to actualization. Nashville, TN: Abingdon, 1967
273. Susan Kreuter - Sgabo. Der Selbstbegrift in der humanistischen Psychologie von A. Maslow und C. Rodgers / Peter Lang. - Frarfurt am Main/ Bern, New Jork/ Paris. - 1990. – 139 p.
274. The encyclopedic dictionary of psychology. Ed. By Rom Harre, Rogers Lamb. Oxford. – 1983. – 713 p.